

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

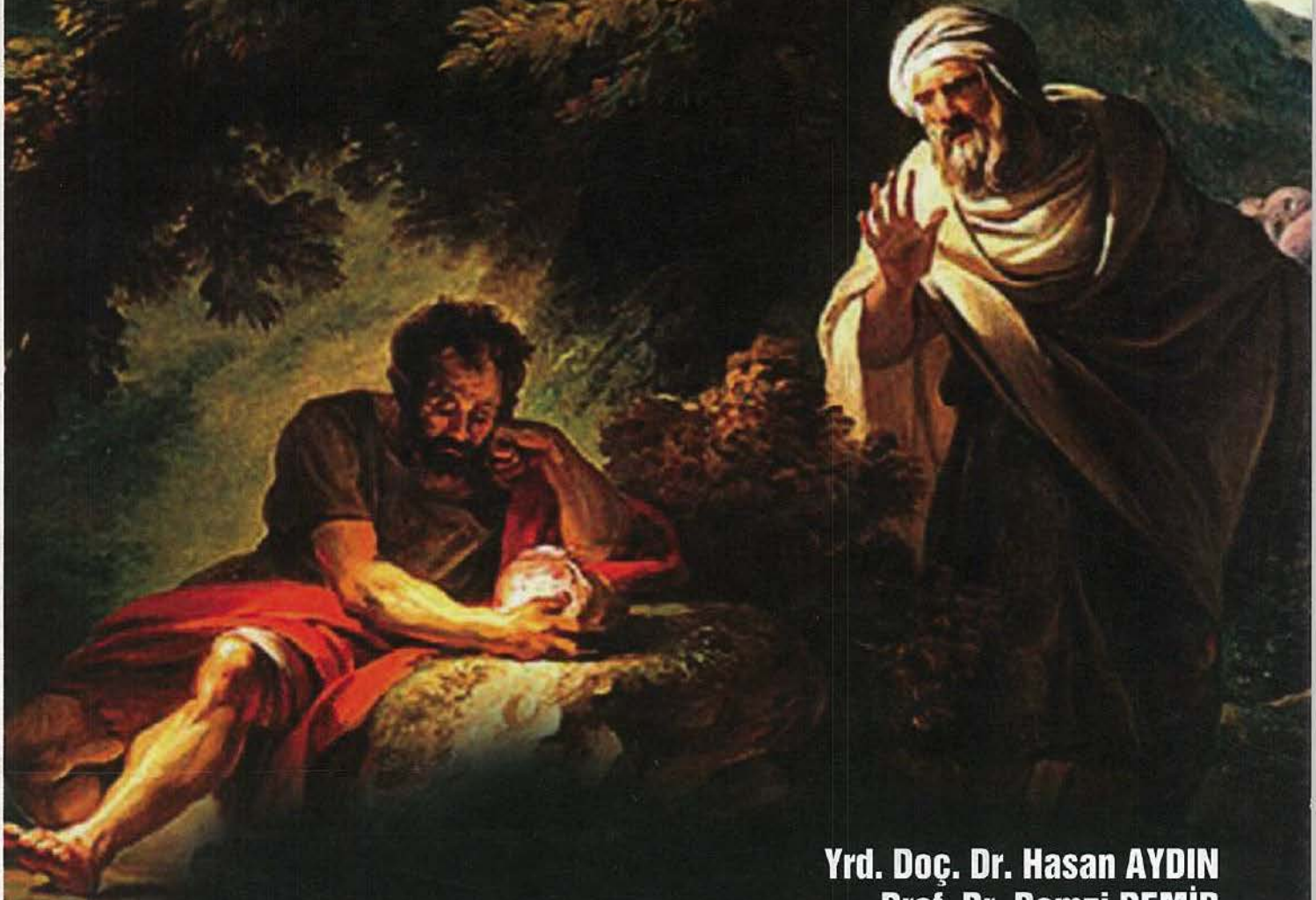
Sayı: 206

Yıl: 17

AĞUSTOS 2011 Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

6 TL (KDV Dahil)

Hint'te Antik Yunan'da Atomculuk ve İslam Atomculuğu

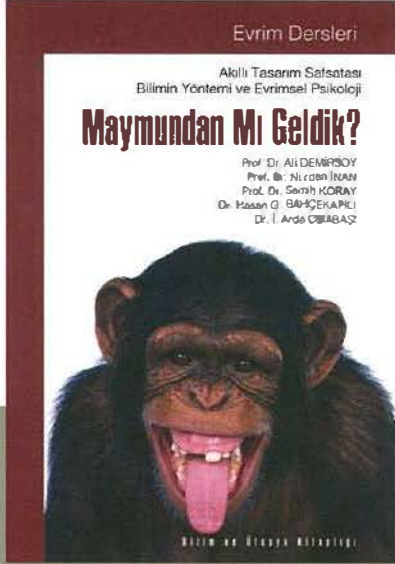
Yrd. Doç. Dr. Hasan AYDIN
Prof. Dr. Remzi DEMİR
Alnoor DHANANI
Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ
Prof. Dr. Eren OMAV

Prof. Dr. Selim İNAN: Yeryuvarının oluşumu ve kıtaların evrimi
Ahmet SAY: İlkçağ uygarlıklarında müzik
Özcan BUZE: Tersine Marko Polo: Rabban Bar Şauma

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Aydınlanma Ateşi Daha Güçlü Yanıyor!

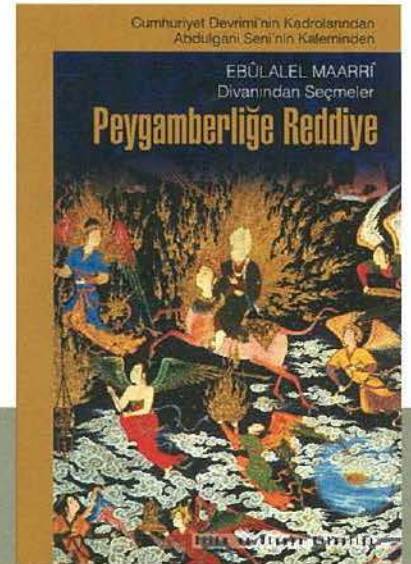
Felsefenin, Bilimin ve Aydınlanmanın Kelimeleri
Bilim ve Ütopya Kitaplığı'nda Ayaklanıyor!

Evrim Dersleri
MAYMUNDAN MI GELDİK?
Prof. Dr. Ali Demirsoy,
Prof. Dr. Nurdan İnan,
Prof. Dr. Semih Koray,
Dr. Hasan Galip Bahçekapılı,
Dr. Arda Odabaşı,
Aralık 2010, 140 sayfa

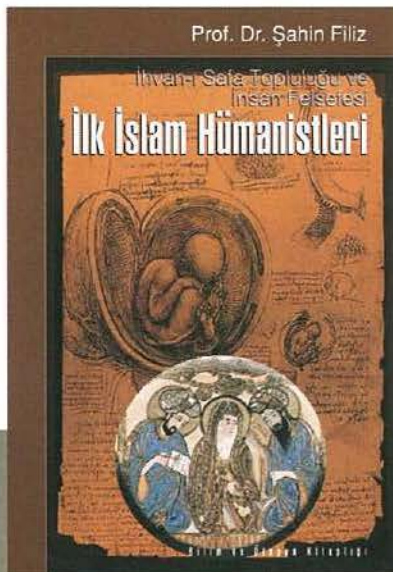

Müzik Sorunlarına Bakışta
ATATÜRK'ÜN İZLERİ
Doç. Dr. Uğur Alpogut,
Aralık 2010, 192 sayfa

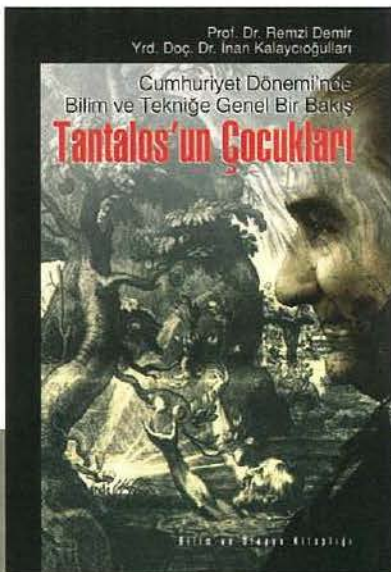

Cumhuriyet Kadrosu Abdulgani
Seni'nin Kaleminden
PEYGAMBERLİĞE REDDİYE
EBÛLALEL MAARRÎ
Divanından Seçmeler
Aralık 2010, 96 sayfa

Tüm Kitapçılarda...

İLK İSLAM HÜMANİSTLERİ
İhvan-ı Safa Topluluğu ve
İnsan Felsefesi
Prof. Dr. Şahin Filiz,
Aralık 2010, 210 sayfa

Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim
ve Tekniğe Genel Bir Bakış
TANTALOS'UN ÇOCUKLARI
Prof. Dr. Remzi Demir, Yrd. Doç.
Dr. İnan Kalaycıoğulları
Aralık 2010, 234 sayfa

Fikirleri Maddi Bir Araca
Dönüştürmek İçin...
Bilim ve Ütopya Kitaplığı

Edinmek için:
0312 418 52 64 - 0531 348 45 72
bilimveutopya@gmail.com
bilimveutopya@bilimveutopya.com

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Garip BAYER

Yazı İşleri Müdürü: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: Güzem OĞAN
İlyas KARATEPE

Düzenli: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetim: Fatma ÖZBEK
Dağıtım-Abone: Ergül ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Dr. M. Kürşat Bozkurt, Dr. Neumi Dayday,
Prof. Dr. Erhan Eng, Erbil Gözölomuz,
Prof. Dr. Çağatay Güler, Efe Can Güneş,
Erkan İdiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zâfer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Kestemak, Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda
Odabaşı, Feyziye Özberk, Serper Özhan,
Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin, Prof. Dr.
Kadir Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen

Yönetim Yeri: İstiklal Cad. Deva Çıkarmazı
No:7/2 34420 Beyoğlu/İST
Tel: (0212) 252 97 99
Faks: (0212) 282 35 06

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Konur 2 Sok. Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 418 52 54

Halay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyükdere Çarşı İş Hanı Kat:1 No:450 İskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İzmir Temsilcisi: Nural GÖRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Avrupa Koordinatörü: Filiz KARABULUT
filiz@bilimveutopya.com.tr

Almanya Temsilcisi: Eytem DEMİREL
BORAL
Frankenallee 39, 60327/Frankfurt
Tel: +4969-73918773 Faks: +4969-75009310

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAS
Tel: +0434 130 819
ulas.saritas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 676451987

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 4555564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051822

İsviçre Temsilcisi: Gülay SINACI
Tel: +41 327245554 - +41 763023951

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merid.com

Abone Koşulları: 6 Aylık 35.00 TL,
Yıllık 70.00 YTL Avrupa ve Orta Doğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için: S.S. Ütopya
Kooperatifi İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 1022 0778251

İsviçre Hesap Numarası:
Gülay SINACI
Banque Cantonale Neuchâtelaise comle
Hesap No: 1003 00.733
gulaysinaci@romandie.com
gulay_sinaci@hotmail.com

Yurtdışı Satış Yayı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizör: Ulusal Haber Hiz. Prod. Ort.
San. Tic. A.
Basıldığı Yer: Analiz Basım
2. Malbaacılar Sitesi 3 No: 22
Topkapı - Fatih / İstanbul
Dağıtım: Türkuvaz Dağıtım Pazarlama AŞ
ISSN 1301-6717
Aylık Yaygın Süreli Yayın

İslam atomculuğu ve rasyonel temel

Bilim ve Ütopya yayın hayatına başladı-
ğı günden bu yana Doğu'nun ve İslam
coğrafyasının uygarlığa yaptığı katkıları
gündeme getiriyor. Bunu hem uygarlığın bir
bütün olduğu anlayışından yola çıkarak, hem
de uygarlık kaynağının pınarları arasında
dünyanın ezilen/gelişen tarafının bulunduğu-
nu da vurgulayarak yapıyor.

Bilim ve felsefe, belli bir birikimin üzerine
inşa edilerek, zaman zaman geriye gidiş, du-
raklama ve yeniden ileri sıçrayışlarla ilerle-
mekte. Hiçbir düşünce yoktur ki saf bir biçim-
de var olsun, gerçeğe bir adımda yaklaşabil-
sin. Gerek bilimlerde, gerekse felsefede taş
üstüne taş koyan düşünceler, o çağın hâkim
fikirleriyle, önceden ortaya konan düşüncelerle
iç içe geçerek bir gelişim çizgisi izliyorlar.
Bu gelişim çizgisinin altında tarihin, coğrafya-
nın, kültürün, örgütlenmenin ve ekonominin
yattığını görüyoruz. İhtiyaç kavramı da toplam
olarak bu unsurların birbirini beslemesini ifade
ediyor.

İslam Atomculuğu

İslam atomculuğu da, içinde yoğun bir ya-
ratıcı Tanrı vurgusu barındıran, atomculuk gö-
rüşünü de bu temel üzerinden inşa eden bir
düşünce. Ancak sadece bu yönüyle baktığı-
mızda doğru bir kanıya ulaşamayız. İslam'da
atomculuk düşüncesi, içinde barındırdığı bü-
tün metafizik vurgularla birlikte tanınmayı so-
nuna dek hak eden, bilim tarihi ve İslam coğ-
rafyasındaki düşüncenin gelişim seyrinin iz-
lenmesi açısından oldukça ciddiye alınması
gereken tezler ileri süren, evrenin temel yapı-
sı olarak atomları gören bir düşünce.

*"(...) tüm atomcu görüşler, atomların, ev-
renin yapı taşları olduğu hususunda görüş bir-
liği içerisinde olmalarına rağmen "atomun ne
olduğu" noktasında ayrılığa düşmektedirler.
Sözgelimi, Yunan ve Hint atomculuğu, atom-
larını sonsuzluğu ortak paydasında buluşur-
ken, İslam inanç felsefesi diyebileceğimiz ke-
lam düşüncesi içerisinde gelişen atomculuk,
atomları hem başlangıç hem de sonuç itibarıyla
sonlu kabul etmekle onlardan ayrılır. Bu
farklı eğilime gidişte, kişi ve grupların dünya
görüşleri ve evren tasavvurları etkili olmakta-
dır."*

*(Prof. Dr. Cağfer Karadağ, Atomcu düşün-
celer ve Kelâm Atomculuğu)*

İslam Atomculuğu'nun Antik Yunan ve
Hint atomculuğundan ayrılan birçok yönü ol-
masının yanında benzerlik taşıyan ve onlar-

dan çeşitli katkılar alan yönleri de mevcut. Bu
katkıların yanında kendine özgü bir doğa fel-
sesesini de temsil ediyor. Bu temsiliyet, İslam'ın
gençlik yükseliş çağına, Mezopotamya'da, Basra ve Kufe şehirlerinde okulların
açıldığı, bilimin iktidar düzleminde önemsen-
diği, bilginlerin diğer dinler ve felsefi akımlarla
polemiğe girdiği ve arayış içinde olduğu bir
döneme denk düşüyor. Genç İslam uygarlığı
fethe çıkarken dolaştığı, temas ettiği ve yer-
leştiği coğrafyanın düşünceleri tarafından da
fethediliyor.

İslam coğrafyası ve bilim

Dosyamızda aynı zamanda okurlarımızı
İslam coğrafyası ve bilim ilişkisini yeniden
düşünmeye çağırıyoruz.

*"Bugün Müslümanlar'ın bilime ve felsefeye
yönelik ilgilerinin güçlendirilmesi ve çağdaş
düşünceye uygun bir çerçeveye yerleştirilme-
si için, bu kelâmî sorgulamanın yeniden baş-
latılmasına ve sağlıklı bir biçimde yürütülmesi-
ne büyük ihtiyaç vardır, ancak bu çalışmalar,
mutlaka rasyonel bir temele oturtulmalı..."*

*(Prof. Dr. Remzi Demir, Unutulmuş bir do-
ğa felsefesi: Kelâmî Atomculuk)*

Değerli hocamız Prof. Dr. Remzi Demir'in
dediği gibi, bugün açısından İslam coğrafyası-
nın bilime yönelmesi için mutlaka rasyonel bir
temel gerekiyor.

Bugün toplumumuzun bilimsel düşüncesi
ve tarihi; materyalist, gerçekçi ve nesnel bir
bakışla kavramasına ihtiyaç var. Ancak bu
kavrayış başta İslam'da atomculuk gibi değer-
li düşüncelerin tanınmasına, eleştirel bir gözle
incelenmesine, geleceğe dair sağlıklı çıkarım-
larda bulunmamıza ve bilime katkı yapmamıza
neden olacaktır. Katkıya gidecek olan yol-
da, geri kalmışlığın nedenleri ve gericiliğin dü-
şünsel kaynakları eleştiriden muaf değildir.

Dosyamıza makaleleriyle güç veren de-
ğerli hocalarımıza çok teşekkür ediyoruz.

Bilim ve Ütopya'nın elinizdeki sayısında
yalnızca dosya yazılarımızı değil, çok farklı
dallara uzanan makaleleri de bulacaksınız.

İlgiyle okuyacağınız bir sayı dileğiyle...

Bilim ve Ütopya Kooperatifi üyesi ve dergi-
mizde önemli katkıları olan değerli hocamız
Ali Nahit Babaoğlu'nu kaybettik. Bilim dünya-
mız önemli bir değerini yitirdi. Hepimizin başı
sağolsun.

İçindekiler

BİLİM VE ÜTOPYA

ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

atakanhatipoğlu@gmail.com (0 555) 475 82 45

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Merve BEŞKARDEŞLER

m_beskardeşler@hotmail.com (0 506) 979 99 13

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Hakan ERENÖLİN

erengh@akdeniz.edu.tr (0 535) 852 74 15

Anadolu Üniversitesi

Deniz Eren ERİŞEN

denerez@gmail.com (0 555) 414 52 02

Ankara Üniversitesi

Yarankür ALKAN

alkan.yarankur@gmail.com (0 537) 587 53 77

Beykent Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim OK

ibrahimok@beykent.edu.tr (0 532) 234 34 49

Boğaziçi Üniversitesi

Cenk ÖZDAĞ

oezdagh@yahoo.co.uk (0 534) 651 11 87

Cumhuriyet Üniversitesi

Hakan SERTAN

hakansertan@hotmail.com (0 532) 335 76 96

Çukurova Üniversitesi

Bora YAĞRI

byagri@gmail.com (0 535) 942 45 25

Dokuz Eylül Üniversitesi

Serdar YÜRTÜÇİÇEK

serdaryurtucicek@hotmail.com (0 505) 298 90 70

Ege Üniversitesi

Oytun Ozan KORUKMAZ

oytunozmaz@hotmail.com (0 536) 3 4 6 59 50

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Ömer ESEN

esenebdo.91@hotmail.com (0 554) 715 27 10

Gazi Üniversitesi

Nesimi Yığılt ERYILMAZ

yigitjazir@hotmail.com (0 535) 311 31 05

Gaziantep Üniversitesi

Mehmet BALABAN

balab27@hotmail.com (0 988) 889 45 89

Hacettepe Üniversitesi

Orçun GÖKTÜRK

mbinhorcu@hotmail.com (0 554) 470 07 06

Haliç Üniversitesi

Şahin KARABİYİK

shahinkarabiyyik@hotmail.com (0 535) 215 77 26

İstanbul Üniversitesi

Kardelen YILAN

kardelen_lox@hotmail.com (0 536) 875 98 00

İstanbul Teknik Üniversitesi

Muzaffer ENSER

muzaffer_enser@hotmail.com (0 583) 654 18 70

İşık Üniversitesi

Güneş ÖZTÜRK

gunesozturk@gmail.com (0 605) 948 87 70

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Ercan ÖZKAN

ecanes1@hotmail.com (0 505) 289 64 30

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Mustafa AKDIŞ

mavits85@gmail.com (0 505) 880 67 77

Kırıkkale Üniversitesi

Gürkan GENÇ

gurkan.genç@hotmail.com (0 544) 577 24 19

Kocaeli Üniversitesi

Cem ŞAHUTOĞLU

cemshahutoğlu@hotmail.com (0 542) 806 10 70

Koç Üniversitesi

Alp AKINCI

bakind@ku.edu.tr (0 535) 952 30 60

Marmara Üniversitesi

Melis YALÇIN

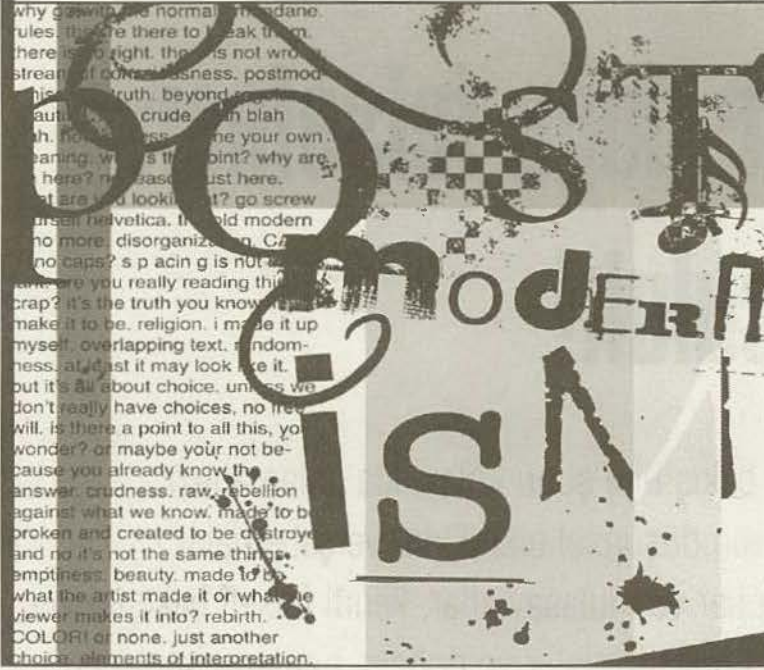
melisyalcin89@hotmail.com (0 581) 370 47 77

İslam atomculuğu ve rasyonel temel

İÇİNDEKİLER

■	Remzi DEMİR	4
	Unutulmuş Bir Doğa Felsefesi: Kelâmî Atomculuk!	
■	Alnoor DHANANI	7
	İslâm Düşüncesinde Atomculuk	
■	Prof. Dr. Cafer KARADAŞ	11
	Atomcu Düşünceler ve Kelam Atomculuğu	
■	Prof. Dr. Cafer KARADAŞ	20
	Kelam Atomculuğunun Kaynağına Dair Yeni Bir Yaklaşım	
■	Yrd. Doç. Dr. Hasan AYDIN	35
	İslam Ortaçağında Sudûrcu ve Atomcu Evren Tasarımları	
■	Prof. Dr. Eren OMAV	42
	İlk Atomcular- Leukippos ve Demokritos	
■	Ahmet SAY	50
	Mısır, Mezopotamya, Fenike, İbrani, Hint, Çin Müzik Kültürleri İlkçağ Uygarlıklarında Müzik	
■	Özcan BUZE	56
	Tersine Marko Polo: Rabban Bar Şauma	
■	Erkin ETİKE	60
	Siyaset Teorisi Bağlamında Siyasetname ve Prens	

■ Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	66
Postmodernizme Karşı Ulusal Sanat ve Sanat Eğitimi	
■ Doğa Tarihinden Notlar / Prof. Dr. Selim İNAN	71
■ Bilimin Felsefesi ve Tarihi / Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN	80
■ Eskimeyen Kitaplar / Prof. Dr. Remzi DEMİR	83
■ Arkeo / İzlem / Erkan İLDİZ	86
■ Dilime Göre / Kemal KIRAR	88
■ Bilim ve Teknoloji Güncesi	89
■ Kitap Kurdu / İlyas KARATEPE	91
■ Çetin Ceviz Problemleri / Dr. Necmi DAYDAY	95
■ Bulmaca / Semra LARÇIN	96

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Çağrı ÖZSEMA

caagriozsema@gmail.com (0 505) 749 41 36

Mersin Üniversitesi

Melike GÜNDOĞDU

melosum@hotmail.com (0 537) 729 67 46

Mugla Üniversitesi

Gözem SORGUÇ

goren_sorguc@hotmail.com (0 554) 370 84 19

Niğde Üniversitesi

Süleyman AÇIKGÖZ

suleymanacikgoz51@hotmail.com

(0 505) 656 62 35

ODTÜ

Onurcan ÜLKER

onurcanulker@gmail.com (0 506) 965 23 31

Pamukkale Üniversitesi

Gökhan GÖÇMEN

gocmengokhan@hotmail.com (0 505) 871 85 48

Sabancı Üniversitesi

Övünç UZUN

ovuncuzun@sul.sabanciulniv.edu

(0 505) 333 63 66

Sakarya Üniversitesi

Ahmet ÖZDEMİR

ahmetozdemir54@gmail.com (0 530) 347 01 05

Selçuk Üniversitesi

Hasan GÜNER

hasangunerme1@gmail.com (0 537) 272 36 17

Süleyman Demirel Üniversitesi

Serhat ÇİÇELİ

serhatci1@hotmail.com (0 506) 952 39 81

Trakya Üniversitesi

İbrahim ÇERÇİ

cercci36@yahoo.com (0 543) 811 21 77

Uludağ Üniversitesi

Velî ÇOLAK

velico88@hotmail.com (0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi

Talet YÖRÜK

talatyoruk@hotmail.com (0 535) 841 97 37

Yıldız Teknik Üniversitesi

Ulku YILMAZ

diabo0285@gmail.com (0 538) 895 17 92

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

ABD

Philadelphia Üniversitesi

Tolga KARAYAYI

E-posta: tkgoryi@yahoo.com

Almanya (Güney Bölgesi)

Ulm Teknik Yüksek Okulu

Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@tgm.net)

Almanya (Kuzey Bölgesi)

Münster Üniversitesi

Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmail.net)

Çin Halk Cumhuriyeti

Guangdong Congliang Üniversitesi

Alican GÖKDENİZ

alican@bilmutfopya.com.tr

İngiltere

Queen Mary, University of London

İtalya BALIKAYA

balikaya18@hotmail.com

Polonya

Varşova Üniversitesi

Mekguzza PiLCZUK bogorza@wp.pl

Rusya Federasyonu

Saint Petersburg Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO

solnik37@mail.ru

Suriye

Şam Üniversitesi

Canan Fatma ÇAN turkcan.turhan@gmail.com

Unutulmuş bir doğa felsefesi: Kelâmî atomculuk!

Geçmişe yönelik üstünkörü bir bakış bile şunu kolaylıkla anlamamızı sağlayacaktır ki asırlar boyu süren düşünsel etkinlikler ve çatışmalar sonrasında mütekellimler, filozoflar ve mutasavvıflar, kendi felsefî bakışlarıyla ilintili olan farklı doğa felsefeleri geliştirmişler ve doğaya bunların sunduğu çerçeveden bakmayı tercih etmişlerdir.

Bugün Müslümanlar'ın bilime ve felsefeye yönelik ilgilerinin güçlendirilmesi ve çağdaş düşünceye uygun bir çerçeveye yerleştirilmesi için, kelâmî sorgulamanın yeniden başlatılmasına ve sağlıklı bir biçimde yürütülmesine büyük ihtiyaç vardır; ancak bu çalışmalar, mutlaka rasyonel bir temele oturtulmalıdır.

İslam Düşüncesi'nin en önemli bileşenlerinden birisi olan "Kelâm", öyle anlaşılmaktadır ki düşünsel yaratıcılığını asırlar önce yitirmiş ve XVII. yüzyıldan sonra Batı'da ortaya çıkan yeni bilimler ve felsefeler çerçevesinde kendini yeniden biçimlendirmeyi ve dönüştürmeyi becerememiştir.

Bugün Müslümanlar'ın bilime ve felsefeye yönelik ilgilerinin güçlendirilmesi ve çağdaş düşünceye uygun bir çerçeveye yerleştirilmesi için, bu kelâmî sorgulamanın yeniden başlatılmasına ve sağlıklı bir biçimde yürütülmesine büyük ihtiyaç vardır; ancak bu çalışmalar, mutlaka rasyonel bir temele oturtulmalı ve Aristoteles Felsefesi'ne göre tasarımı- nan eski çözümlemelerden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır.

Beş sorun

Şimdilik "Beş Sorun", çok önemliymiş gibi görünmektedir:

1. Kelâmın metafiziksel ve fiziksel alt yapısı, hiç kuşku yoktur ki Avrupa felse-

feleri ile bilimlerinden yararlanılarak geliştirilmek mecburiyetindedir. Mütekellimler, Atomcu Doğa Felsefesi'ni benimseyerek isabetli davranmışlar, ama muhtemelen matematiksel ve deneysel bilim-

Ahmed Midhat Efendi'nin, Darwinci açılımı ilikadî bir sorun olmaktan çıkaracak [yarı-skolâstik] denemesinden yeni yorum biçimlerine açılmak üzere ilham almak mümkündür.

lerle olan irtibatlarının yeterli olmayışı nedeniyle, gerekli adımları atmayı başaramamışlardır. Bu yöndeki çalışmalar, Müslümanlar'ın bilimlerle ve felsefelerle yeniden kucaklaşmalarını olanaklı kılacaktır.

2. Evrim Kuramı'nın ve genetik çalışmalarının sağladığı yeni bilgiler ve görüşler çerçevesinde, Yaratılış Öğretisi'ni elden geçirmek ve Darwinci Açılımı, itikadî bir sorun olmaktan çıkaracak yeni yorum biçimlerine açılmak gerekmektedir. Son dönem Osmanlı Düşünürleri'nden Ahmed Midhat Efendi'nin bu konudaki [yariskolâstik] denemesinden ilham almak mümkündür.

3. Teknoloji, kelâmın geleneksel kurusunun tamamlanmasından çok sonraları, Endüstri Devrimi'yle birlikte ortaya çıkmış ve bütün Dünya'yı yeniden biçimlendirmeye başlamıştır. Şimdi artık, "Mahlûkât Âlemi"nin [Gerçek Doğa] yanında, bir de "Masnuât Âlemi"nin [Yapay Doğa] mevcut olduğunu ve bunların birbirlerinin içine geçtiğini unutmamak gerekir. Öyleyse, "teknik beceriler" ile donanmış bir varlık olarak insanın ve onun yarattığı "Masnuât Âlemi"nin, temel itikadî değerler açısından sorgulanması ve mümkünse teknolojiyi insanileştirecek yeni yorumlar üretilmesi gerekmektedir.

4. İnsan, günümüzde sadece "Doğa'yı bilmek için" değil, ama aynı zamanda "Doğa'yı korumak için" de bilimsel araştırma yapmak mecburiyetindedir. Muhtemelen bu mecburiyet, önümüzdeki yıllarda [Baconcu "Eski Bilim'e alternatif teşkil edecek], "Yeni Bilim"in doğuşunu sağlayacaktır. Son yarım asırda bunun kuramsal çerçevesini belirlemeye yönelik felsefî ve siyasî öğretiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. "Yeni Kelâm", bu yöndeki gayretlere de kayıtsız kalmaz ve kalmamalıdır.

5. [Ahlâkî, hukukî, siyasî ve iktisadî türleriyle] beşerî sorunlara yönelik kelâmî soruşturmalar da büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Meselâ, "İnsan, özgür müdür?" sorusu, modern felsefelerin ışığı altında yeniden sorulmalı ve "bireysel varo-

Kelâmî Atomculuğun başat doğa felsefesi haline gelememesinde, Aristotelesçi Doğa Felsefesi'nin İbn Sînâ'nın otoritesiyle güçlenmesinin etkisi vardır.

luş"un değerini ortadan kaldırarak "eşref-i mahlûkât"ı neredeyse pinokyoştıran eski çözüm yolları gözden geçirilmelidir.

Aşağıda sunulan kısa serimlemede, bu sorunlardan sadece ilkinin ilişkin bazı düşünceler ileri sürülecektir.

Kelâmî atomculuk

[Dinî bir içerikle alabildiğine yüklü olan] Kelâmî Atomculuğun metafiziksel aşamadan, fiziksel aşamaya geçemediği ve böylece Orta Çağ İslâm Dünyası'nda yeni bir doğa ve fizik anlayışının önünü açamadığı âşikârdır. Buna karşın, "Tabiat"ı araştırmada ve kavramada sadece bir rehberin, yani Aristotelesçi Doğa Felsefesi'nin bulunmadığını ve konuya, farklı ontolojik çerçevelerden bakılmasının da mümkün olduğunu duyumsatması bakımından, Kelâmî Atomculuğun felsefe tarihi ile bilim tarihinde kendine önemli bir yer bulması gerektiğini savlamak, öyle tahmin ediyorum ki çok da yanlış olmayacaktır.

[Metafizik tarihi ile fizik tarihinin yeniden ve daha doğru bir biçimde okunmasına katkıda bulunması bir yana bırakılacak olursa], kanaatime göre, Kelâmî Atomculuk üzerinde yapılacak tarihsel

araştırmalar, bilim tarihi ile kelâm tarihi açısından oldukça önemli sonuçlar doğurabilirmiş gibi görünmektedir.

Şimdi bunlara kısaca göz atmakta yarar vardır.

Bilim tarihi sorunları

Bilim tarihi açısından bakıldığında şu sorunlar önem kazanmaktadır:

1. Kelâmî Atomculuk'a yönelik tarihsel araştırmalar, Rönesans sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan ve Modern Metafizik ile Fizik'in de temellerini atan "Atomcu Doğa Felsefesi"nin kaynaklarının aydınlanmasını sağlayacaktır. Muhtemelen "aracı yazarlar" veya "aracı metinler", Kelâmî Atomculuk'un hiç değilse bazı spekülatif tahlillerinin Batı'ya akmasına aracılık yapmış olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Gassendi'nin ve hatta Descartes'in yeniden incelenmesi gerekmektedir. Nitekim bunlardan çok önce, XIV. yüzyıl düşünürlerinden Nicolas d'Autrecour da (yaklaşık 1299 yaklaşık 1369), Doğa'daki değişimlerin atomların birleşmesi veya ayrışmasıyla oluştuğunu savlarken, muhtemelen İslâmî bir kaynağa dayanmıştır.

2. Burada şu sorunun yanıtının aranması da sanırım elzemdir: Osmanlı Medreseleri'nde kelâm tedrisatına yer verilmesine karşın, Kelâmî Atomculuk, ne-

Aristotelesçi Doğa

Felsefesi'nin bulunmadığını ve konuya, farklı ontolojik çerçevelerden bakılmasının da mümkün olduğunu duyumsatması bakımından, Kelâmî Atomculuk'un felsefe tarihi ile bilim tarihinde kendine önemli bir yer bulması gerektiğini savlamak, çok da yanlış olmayacaktır.

den başat doğa felsefesi haline geleme- miş ve özellikle de Batı'daki Bilimsel Devrim'e benzer bir devrimin önünü aç- mamıştır?

Bunun belki de birçok sebebi bulun- maktadır ve Osmanlı Dönemi Kelâm Ta- rihi aydınlatılmadan gerçek sebepler ko- nusunda güvenilir tahminlerde bulunmak güçtür; ancak bu tahminlerden üç tanesi nispeten daha önemliymiş gibi görün- mektedir:

a. İbn Sînâ'nın otoritesiyle güçlenen Aristotelesçi Doğa Felsefesi, doğal var- lıkları ve olguları, rakibinden daha başa- rılı bir biçimde açıklamıştır. Bu yüzden, Atom Kuramı'nı geliştirme gereksinimi giderek zayıflamış ve felsefî ilgi, daha zi- yade diğer kelâmî meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır.

b. Filozoflar, "Anasır-ı Erbaa" (Dört Unsur) denilen toprak, su, hava ve ateş gibi somut, mütekellimler ise "cüz l-âye- tecezzâ" (Atom) denilen soyut bir cev- herden yola çıkmışlardır. Bu yüzden atomcular, bir bakıma gözlemsel bilginin [veya daha doğrusu sağduyusal bilginin] sağladığı olanaklardan yararlanma fırsat- tını tamamen yitirmişlerdir.

c. Atomların her an [belirli bir "tanrısal tasarım" çerçevesinde] varedilmesi ve yokedilmesi, varoluşu ve bilinişi büyük bir "belirsizlik"e mahkûm ettiği için filozof- lar tarafından yadırganmıştır.

d. Bununla ilintili olarak, doğal olgula- rın ["Sünnetullah" veya "Adetullah" (Tan-

İmam Gazzâlî, filozofları tekfir ettiği gibi, mütekellimleri de tahdîd etmiştir.

rısal Gelenek) öğretileriyle, büyük ölçüde nedensellik çerçevesine oturtulmaya ça- lışılabilirler da, sonuç itibarıyla} tanrısal irade- ye tabi kılınmaları, öyle anlaşılmakta- dır ki filozofların, üzerinde hassasiyetle durdukları ama yine de doğru bir biçimde formüle edemedikleri (!) "kanuniyet fik- ri"ni tehdit ve hatta tahrip eden bir yakla- şım biçimi olarak algılanmıştır.

Kelâm tarihi sorunları

Kelâm tarihi açısından bakıldığında da şu sorunlar önem kazanmaktadır:

1. Kelâmî Atomculuk'un XII. yüzyılda yaratıcılığını yitirdiği ve durakladığı söy- lenmektedir. Acaba bu sav ne ölçüde doğrudur ve şayet doğruysa bunun se- bepleri nelerdir? İleride yapılacak araştırmalar, bu soruları doğru bir biçimde ya- nıtlamayı mümkün kılacaktır.

Ancak, şimdilik şu hatırlatmayı yap- mak gerekir: İmam Gazzâlî, filozofları tekfir ettiği gibi, mütekellimleri de [Tan- rı'nın zâtı ve sıfatları, nübüvvet gibi bir iki meseleyi incelemekle] tahdîd etmiştir; [bir yerde, tasavvufî sezgiye öncelik tanı- mak için yapılan] bu "tahdîd", düşünce olanaklarını sınırlamış ve "Eski Kelâm"ın felsefî içeriğini zayıflatmış olmalıdır.

2. Diğer yandan Kelâmî Atomcu- luk'un metafiziksel ve fiziksel temelleri, yeniden gözden geçirilebilir ve [bütün canlıların ve cansızların Tanrı tarafından

yaratılmış ve belirlenmiş olduğu inancını da göz ardı etmeksizin] Modern Fizik'in veya Kuantum Fiziği'nin ulaştığı bilimsel veriler çerçevesinde yeniden inşa edile- bilir.

Böyle bir yeniden inşa faaliyeti, hiç kuşku yoktur ki Müslümanlar'ın Modern Fizik'e ve bununla ilintili olarak Modern Bilim'e bakışlarında büyük bir değişiklik doğurabilir ve onların bilime olan ilgilerini arttırabilir. Nitekim son dönem Osmanlı ve ilk dönem Cumhuriyet âlimlerinden İz- mirli İsmail Hakkı'nın, Yeni İlmi Kelâm adlı çalışmasında böyle bir yola girmiş olması manidardır.

Sonuç

Yeniden vurgulamak gerekirse, Batılı ve onlardan öykünen Doğulu bilim ve fel- sefe tarihi yazarları, umumiyetle "teolo- jik" olarak nitelendirdikleri kelâm çalış- malarını görmezden gelmişler ve müte- kellimler tarafından asırlar boyunca ge- liştirilen Atomcu Doğa Felsefesi'ni değér- lendirmelerine dâhil etmemişlerdir.

Ortaçağ'daki Aristotelesçi Filozof- lar'ın, yani Fârâbîler'in, İbn Sînâlar'ın ve İbn Rüşdler'in teşkil ettikleri Doğa Felse- fesinin tamamen rakipsiz kaldığı ve ken- di iç dinamikleriyle geliştiği izleniminin uyanmasına sebep olan bu tutum, İslâm Düşünce Tarihi'nin parçalanmasıyla ve çarpıtılmasıyla sonuçlandığı için, bazı hayatî bilgilerin karanlıkta kalmasına ve- ya hiç doğmamasına neden olmuştur. Oysa geçmişe yönelik üstünkörü bir ba- kış bile şunu kolaylıkla anlamamızı sağ- layacaktır ki asırlar boyu süren düşünsel etkinlikler ve çatışmalar sonrasında mü- tekellimler, filozoflar ve mutasavvıflar, kendi felsefî bakışlarıyla ilintili olan farklı doğa felsefeleri geliştirmişler ve Doğa'ya bunların sunduğu çerçeveden bakmayı tercih etmişlerdir.

Bütünü görebilmek ve bunların dü- şünceye açmış veya kapatmış oldukları yolları anlayabilmek için, tarihçilerin fark- lı fikir cemaatlerine eşit uzaklıkta durma- ları bilimsel bir zorunluluktur.

İmam Gazzâlî, filozofları tekfir ettiği gibi, mütekellimleri de [Tanrı'nın zâtı ve sıfatları, nübüvvet gibi bir iki meseleyi incelemekle] tahdîd etmiştir; bu "tahdîd", düşünce olanaklarını sınırlamış ve "Eski Kelâm"ın felsefî içeriğini zayıflatmış olmalıdır.

İslâm düşüncesinde atomculuk*

Mütekellimler, atomculuğu niçin sahiplenmişlerdi? Bu sorun ve özellikle de atomculuktan kaynaklanan bazı güçlükler, araştırmacıların kafalarını meşgul etmiştir. Atomculuğun, felâsife, yani İslâm filozofları tarafından benimsenen sürekli bölünebilir madde teorisinden teolojik olarak çok daha kabul edilebilir olduğu savı, yaygın bir onay görmüştür.

Kelâmın Batı geleneğinde emsali yoktur. Kelâmın alanı, sadece Tanrı'nın doğası ve ilinekleri, nübüvvet ve vahiy gibi teolojik konuları içermez; fakat bunların yanı sıra kozmoloji, mantık, antropoloji, psikoloji ve diğerlerine ilişkin felsefî sorunları da içerir.

Sonlu mekânsal veya zamansal uzayın, münferit bölünemez unsurlardan oluştuğunu savlayan atomculuk, İslâm düşünce tarihinde önemli bir rol oynamıştı. Kelâm denilen İslâmî ilmin müntesipleri tarafından savunulmuştu. Bununla birlikte, felsefe müntesiplerinin [Ortaçağ İslâm dünyasında Yeni Platonculukla beslenmiş Aristotelesçiliğe bağlı olanların, filozofların] neredeyse tamamı gibi, bazı kelâm âlimleri de antiatomcuydu. Bu yüzden sadece madde teorisiyle değil, ama aynı zamanda doğa felsefesi ile kozmolojinin özellikle mekân, zaman, boşluk, hareket ve nedensellik teorileriyle de ilgili olarak atomcular ile anti atomcular arasında harareti bir tartışma vardı.

Kelâmın Batı geleneğinde emsali yoktur. Her ne kadar teolojik bir yönelime sahip olsa da, teolojiye eşdeğer değildir. Kelâmın alanı, sadece Tanrı'nın doğası ve ilinekleri, nübüvvet ve vahiy gibi teolojik konuları içermez; fakat bunların yanı

sıra kozmoloji, mantık, antropoloji, psikoloji ve diğerlerine ilişkin felsefî sorunları da içerir. Kelâmın kökenleri karanlıktır ve tartışmalı bir meseledir. Şu kadarını söylemek yeterlidir ki kelâm, sekizinci yüzyılın ortasında doğmuştur ve bu yüzyılın

Ortaçağ İslâm dünyasında, Aristotelesçiliğe bağlı filozoflar, atomculuğa karşı çıkıyordu. (Eski bir Arap çiziminde, Aristoteles ders anlatırken görülüyor).

ikinci yarısı boyunca doğaya yönelik sorunlar ve cisimlerin arazları tartışılmıştır. Kendi aralarında ve Yunanlaştırılmış Orta Doğu'nun muhtelif dinlerine ve entelektüel geleneklerine mensup olan kesimlerle böyle sorunlar üzerinde tartışırken, mütekellimler, Eski Çağ'ın son dönemlerinde hâkimiyet kuran düşünsel, öğretisel ve dinsel (mezhebî) akımlar tarafından ileri sürülen görüşlerden ve kuramlardan yararlanma imkânını bulmuşlardır: Bunlar arasında Yeni Platonculuk, Stoacılık, Manicilik, dualizm, Bardaisancılık ve diğerleri de bulunuyordu. Mütekellimlerin, bu fikirlere ulaşma yolları hakkında bilinenler azdır. Muhtemelen şifahi olarak ve şahsî temaslar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Böyle bir aktarma biçimi ise, felsefenin doğuşuna yol açan ve sekizinci yüzyılın sonu ile dokuzuncu yüzyıl boyunca sürdürülen Yunanca felsefî ve ilmiî metinlerin Arapçaya çevrilmesi etkinliğiyle keskin bir karşılık arz etmektedir.

Sekizinci yüzyılın sonlarına doğru mütekellimler, cevher ve arazla ilgili olarak üç teori geliştirmişlerdi. Birincisine göre, cisimler âlemi oluşturan yegâne öğelerdir. Bu nedenle ses, tat, renk vs. gibi bütün ikincil nitelikler cismanidir. Bundan şu sonuç çıkar ki algılanabilir nesneler, birtakım iç içe geçmiş cisimlerden ibarettir. Köklerini Stoacılıktan alan bu görüş, bazı dualistler tarafından desteklenmiştir. İlk dönem mütekellimlerinden Hişâm ibn el-Hakem (ölümü yaklaşık 795) ve el-Asamm (ölümü 815), bu yola girmişlerdir. Sonradan antiatomcu İbrahim ibn-Seyyâr el-Nazzâm da (ölümü 835-845), hareketin yegâne araz olduğunu savunmasına rağmen, bu görüşe destek vermiştir.

İkinci teoriye göre, yer tutmayan ilinekler, âlemi oluşturan yegâne yapıtaşlarıdır. Yer tutan cisimler, arazların, yani renk, tat, sıcak / soğuk, sert / yumuşağın birleşiminden oluşur. Bu görüşün kökenleri ise, Yeni Platonculuk ile Hristiyan teolojisine kadar uzanır. Bunu savunan mütekellimler ise, Dirâr ibn Amr (ölümü 815), Hafs el-Ferd (810 civarı) ve Hüseyin el-Neccâr'dır (ölümü yaklaşık 835-845).

İlk dönem kelâm atomcularının çoğu, boyutların atomların birleşmesi sonucunda oluştuğuna inanmıştı.

Üçüncü teori ise şunu savunur ki arazlar ve cisimler âlemi oluşturur ve cisimler ise atomlardan meydana gelmiştir. Dualistler ve Bardaisancılar arasında bu görüşün taraftarları bulunur. Kelâm alanına ise Basra Mutezile Mektebi'nden Ebû el-Huzeyl el-Allâf (ölümü 841), Bağdat Mutezile Mektebi'nden Bîşr ibn el-Mu'temir (ölümü 825-840) ve Muammer ibn Abbâd el-Sülemî (ölümü 830) tarafından aktarılmıştır. Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru atom kuramı, kelâmın baskın fiziksel kuramı mertebesine yükselerek rakiplerinin yerine geçmiştir. Atomculuk, Eşarî Kelâm Mektebi tarafından da onaylanmıştır ki bu mektep, özellikle insanın özgür iradesi ve Tanrı'nın mutlak iktidarı sorunlarında Mutezilîler'e yönelik muhalefete istinaden onuncu yüzyılda teşekkül etmiştir. Buna karşın atomculuk, Aristotelesçi kanıtları benimseyen filozofların [felâsife'nin] saldırısına uğramıştır. On birinci yüzyılda Basra Mutezile Mektebi'nden Ebû el-Hüseyin el-Basrî (ölümü 1044), felsefenin fizik kuramını benimsemiş ve atomculuğu bırakmıştır. Hatta atomculuk, on ikinci yüzyıldan itibaren İbn Sînâ'nın (ölümü 1037) felsefî öğretisinin giderek güçlenen etkisine bağlı olarak gerilemiştir. Her ne kadar atomculuk, fiilî olarak asla terk edilmemişse de, on ikinci yüzyıl sonrası kelâmında merkezî önemini yitirmiştir.

Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl mütekellimlerinin benimsedikleri fiziksel kuramı tanıtan çalışmalardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır; onları teorileri, mevcut bilgi kırıntılarından yararlanılarak yeniden kurgulanmalıdır. Temel kaynağımız, önceleri Mutezile'nin yolundan giden, ancak sonraları Eşarî Kelâmı'nı kuran Ebû el-Hasan el-Eşarî (ölümü 935) tarafından yazılan bir "doxography" olan Makâlât el-İslâmiyyîn, yani Müstümanların Doktrinleri'dir. Erken dönem atomculuğunun betimlemesi şu şekilde yapılabilir: İlk dönem kelâm atomcuları, [cevher (atom), cüz (parça), el-cüz el-lezi lâ yete-cezzâ (bölünemeyen parça) anlamına gelen] atom ile cisim arasında bir ayrım yaptılar. Cisim, en, boy ve derinliğe sahipken, atom bu boyutlardan yoksundu [Bununla birlikte el-Sâlihî (dokuzuncu yüzyılın sonu ile onuncu yüzyılın başında yaşamış), atomun da bir cisim olduğunu savlamıştı]. Çoğu inanmıştı ki boyutlar, atomların birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu yüzden en küçük uzunluk, iki atomun birleşmesinden meydana gelmiştir [veya mütekellimlerin formülasyonuna göre, bir çizgi, iki atomun birleşmesinden teşekkül eder]. En, boy ve derinliğe sahip bir cismi oluşturan atomların asgarî sayısı hususunda muhtelif görüşler mevcuttu: Ebû el-Huzeyl, altı tane olduğunu savlamıştı; Muammer, sekiz tane gerektiğini düşünüyordu ve Ebû el-Kâsım el-Belhî (ölümü 931) ise, dört tanesinin yeterli olacağına inanmıştı.

Atomları ifade eden terimler bakımından olduğu kadar, bunların varoluşuna dair kanıtlar bakımından da mütekellimler ile Yunan atomcuları arasında aşîkâr

Kelâmın yeniden

biçimlendirilmesi esnasında, Basralı Mutezilî Ebû Hâşim el-Cübbâî (ölümü 933), atomu yeniden tanımlamış ve ona, "cisim"e de uygulanabilecek bir ifadeyle "yer kaplayan şey, el-mütehayyiz" demiştir.

koşutluklar bulunmaktadır. Ancak boyutlu cisimleri teşkil eden boyutsuz atomlar anlayışı, kelâma özgüdür. On birinci yüzyıl kaynaklarının keşfi, bu karmaşık görüş üzerine ve dolayısıyla umumiyetle kelâmın fiziksel kuramı üzerine yeni bir ışık tutmuştur. Eşarî Mektebi'ne mensup Ebû el-Maâlî el-Cuveynî (ölümü 1085) ile İbn Fûrak'ın (ölümü 1015) metinleri kadar, Basra Mutezile Mektebi'ne mensup İbn Matveyyh ile Ebû Reşîd el-Nisâbü'rî'nin (her ikisi de on birinci yüzyılın birinci yarısında yaşamıştır) metinleri de belirli bir değere sahiptir. Bu kaynaklar şunu ortaya koymaktadırlar ki kelâmın yeniden biçimlendirilmesi esnasında, Basralı Mutezili Ebû Hâşim el-Cübbâî (ölümü 933), atomu yeniden tanımlamış ve ona, "cisim"e de uygulanabilecek bir ifadeyle "yer kaplayan şey, el-mütehayyiz" demiştir. Bu tanım açısından bakıldığında ve atomun bir büyüklüğe (misâha) sahip olduğu ve şeklinin bir küpe benzediği savlarını destekleyen gelişkin kanıtlara dayanıldığında, şu açığa çıkacaktır ki atomun bir şekilde yayılımı olmalıdır [Eşarî mütekellim Ebû Bekr el-Fûrâkî (ölümü 1085) şöyle der: Atom, hacim bakımından küçük olan her şeyden daha küçüktür]. Paradoksal olarak bu mütekellimler iddia etmişlerdir ki büyüklüğüne rağmen atomun eni, boyu ve derinliği yoktur. İlk dönem meslektaşları gibi onlar da boyutların, atomların birleşmesi sonucunda oluştuklarını savlamaya devam etmişlerdir. Dahası, kendilerinin atom görüşü ile öncekilerin atom görüşü arasında önemli bir fark görmemişlerdir; farkın kısmen kavramsallaştırmadan, kıs-

Anti-atomcuların sapkın oldukları iddiası, ancak atomculuğun galebe çaldığı onuncu yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, atomculuğun okkasyonalizmle [ara-nedencilikle] akrabalığı meselesine de yol açmış görünmektedir.

Atomculuğa yönelik eleştirisinde Aristoteles şunu savlamıştır ki atomculuk, mekân, zaman ve hareket için bölünmez parçaların bulunmasını gerekli kılar.

men de anlatım tarzından kaynaklandığını düşünmüşlerdir.

Bu metinler şöyle bir yorumu da telkin ederler ki [Epikürosçu atomculukta da olduğu üzere] Kelâm atomculuğunun temelinde kesikli (süreksiz) bir uzay geometrisi yatar. Eski Çağ ve Orta Çağ düşüncesinde, geometrik ve fiziksel uzay arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Eğer fiziksel uzay kesiksizse (sürekliyse), geometrik uzay da öyledir. Aynı şekilde kesikli fiziksel uzay, kesikli geometrik uzaya karşılık gelir. Bu yüzden kelâmın "bölünmez", "boyut", "büyüklük" ve "biçim"e ilişkin belirlemeleri, kesikli geometri dâhilinde çözümlenmeye ihtiyaç gösterir. Bu nedenle, parçaları bulunmayan şey olarak tanımlanan nokta, bölünemeyen büyüklüğe [yani atoma] eşittir. Sonra, iki nokta tarafından sınırlanmış çizgi, en az iki bölünmezden meydana gelmiş olmalıdır. Buradan şu sonuç çıkar ki iki bölünmez, en kısa çizgiyi oluşturur ve uzunluk boyutunu doğuran en küçük sayıya karşılık gelir. Böylece mütekellimlerin atomu, en, boy ve derinliğe sahip olamaz, fakat büyüklüğü

vardır; çünkü kesikli [ve dolayısıyla sürekli olmayan] geometrinin bir bölünemezidir. Artık çizgisel boyutların teşkili için atomların birleşmesi sorun yaratmaz; boyuttan ve büyüklükten yoksun olan kesiksiz geometrinin noktalarının aksine, kesikli geometrinin atomlarının veya bölünemezlerinin [en küçük de olsa] büyüklüğü vardır, ama boyutu yoktur. Bu türden atomlar, cisimleri teşkil ederken, daha büyük büyüklükler ile boyutu bir araya getirirler. Bölünemezlerin karemsi olduğu kesikli bir geometride [kesiksiz bir geometri için de aynı şey geçerlidir; çünkü mütekellimler, atomun bir kareyi andırdığını söylerler; ancak boyutları olmayan bir şey, bir kare olamaz!], birisi, en küçük cisimleri, dört, altı veya sekiz atomdan oluşturabilir.

Atomculuğa yönelik eleştirisinde Aristoteles şunu savlamıştır ki atomculuk, mekân, zaman ve hareket için bölünmez parçaların bulunmasını gerekli kılar. Benzer şekilde, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardaki atomcu mütekellimlerin çoğu ve sonraki mütekellimlerin de büyük bir kısmı, mekân, zaman ve hareketin bölünmez parçalardan oluştuğu görüşünü desteklediler. Onuncu yüzyılda, Ebû Hâşim el-Cübbâî, antiatomcular tarafından ortaya konulan güçlülere karşılık olarak mekânın en küçük kısımları [ve bundan dolayı zamanın ve hareketin en küçük kısımları] fikrini terk etti. Onun halefleri, bu görüşü tamamen benimsemediler; bazıları şunu dile getirmeyi sürdürdü ki mekân, zaman, hareket ve cisim, bölünemezlerden oluşmuştur. Şuna da işaret etmeliyiz ki atomcu mütekellimler, boş mekânların varlığını da onaylamışlardır.

Atomculuk, bazı kavramsal ve geometrik güçlükler doğurdu; bunlardan bir kısmı, atomculuğa karşı geliştirilen Aristotelesçi savlara kadar izlenebilir. Burada bazı İslâmî katkılarını anmak uygun olabilir. Zenon'un ikilik paradoksuna dayandırılan ve Ebû el-Huzeyl tarafından geliştirilen bir kanıt da, karınca ve çarık kanıtıydı. Bir çarık üzerinde yürüyen bir karıncayı hayal edin. Çarığı, bir uçtan diğerine geçebilmesi için, karıncanın önce

çarığın yarısını yürümesi gerekir; fakat yarısını geçmesi için de, önce bunun yarısını yürümesi gerekir; bu böylece sonsuza değin uzar, gider. Bu yüzden bölünme, bir bölünemezde [yani bir atomda] son bulmaksızın yürüyüş başlayamaz. Ebû el-Huzeyl'in öğrencisi olan antiatomcu el-Nazzâm ise, Sıçrama (Ta'fra) Teorisi ile buna karşı çıkmış ve demiştir ki karınca, yürüyüş yolu üzerindeki bütün noktalardan geçmez; bazılarını basar, ama bazılarının da üstünden atlar. Bundan dolayı el-Nazzâm, şunu savlamıştır ki birisi, aradaki bütün noktaları geçmeksiz bir konumdan, diğer konuma gidebilir. Cismin fiili olarak sonsuzca bölünmesinin saçmalığını gösterse bile, el-Nazzâm ile ilişkilendirilen Sıçrama Teorisi, fiziksel kurama ilişkin tartışmalarda önemli bir rol oynamıştır. El-Nazzâm da, atomculuğa karşı zekice tasarlanmış bir kanıt geliştirmiştir. Dönen bir değirmen taşı hayal edin. Bu taşın çevresi ile bir iç çemberi, eşit sürede bir devri tamamladıklarına göre, iç çember, on atom büyüklüğünde ve çevre ise yüz atom büyüklüğünde olduğu vakit, iç çember üzerindeki bir atom tarafından geçilen uzamın her bir birimine karşılık, çevre üzerindeki bir atom on birim geçmek zorunda kalacaktır. Bunu açıklarken el-Nazzâm, kendi Sıçrama Teorisi'nden yararlanmıştır: İç çember üzerindeki bir atom, bir birim gittiğinde, çevre üzerindeki bir atom da bir birim gider, ama dokuz birim atlar. Bununla birlikte Ebû el-Huzeyl, şöyle bir karşılık vermiştir ki çevredeki atom, on birim boyunca hareket ederken, iç çemberdeki atom bir birim hareket eder, ama dokuz birim sükûnette kalır. El-Nazzâm, şöyle bir sonucu doğuracağı için bu yoruma karşı çıkmıştır: Bu durumda, katı bir cismin parçaları, birbirlerine bağlanamaz; fakat bu türden hareket ve sükûnet anlarını mümkün kılmak için birbirlerinden ayrılır. Dolayısıyla dönen bir katı cisim, atomlarına ayrışabilmesi (tefekkek) ve atomların dâhilî yapısı değişebilmelidir. Atomcu mütekelimler, el-Nazzâm'ın meydan okumasına yanıt vermekte aciz kaldılar ve dönen bir cismin dâhilî çözülümünü kabul ettiler. Her nasılsa, bunu kavramak maksadıyla için-

Atomculuk, meşhur hekim ve filozof el-Râzî tarafından da desteklenmiştir. (1250-60 yıllarına ait Avrupa menşeli tasvirde el-Râzî, Cremonalı Gerard'ın huzununda resmedilmiştir).

de tuz parçacıklarının serbestçe hareket edebildikleri bir tuzluk ile benzeştirme yapılabileceğini düşündüler.

Mütekelimler, atomculuğu niçin sahiplenmişlerdi? Bu sorun ve özellikle de atomculuktan kaynaklanan bazı güçlükler, araştırmacıların kafalarını meşgul etmiştir. Atomculuğun, felâsife, yani İslâm filozofları tarafından benimsenen sürekli bölünebilir madde teorisinden teolojik olarak çok daha kabul edilebilir olduğu savı, yaygın bir onay görmüştür. Sürekli bölünebilirlik, sonsuzlukla ilgili sorunlara yol açmaktaydı ve mütekelimler de, âlemin muvakkaten yaratıldığı savı ile maddenin bölünebilirliği savında, sonsuza değin gerileyişlerin durdurulması arasındaki bağlantıyı önemsiyorlardı. Bununla birlikte, erken dönem kelâm tartışmalarında maddenin yapısını betimleyen üç teorinin, niçin teolojik açıdan sahih sayıldığı ve ilk atomcuların, niçin kendi teorilerini teolojik bakımdan en sahih sav olarak görmedikleri meselesi, hâlâ orta yerde durmaktadır. Anti-atomcuların sapkın oldukları iddiası, ancak atomculuğun galebe çaldığı onuncu yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, atomculuğun okkazyonalizmle [aranedencilikle] akrabalığı meselesine de yol açmış görünmektedir; fakat bunun çözümü için

yeni kaynakların ışığı altında yapılacak araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

Atomculuk, meşhur hekim ve filozof Ebû Bekr Muhammed ibn Zekeriyâ el-Râzî (ölümü 925) tarafından da desteklenmiştir. Bununla birlikte günümüze çok az belge ulaşmıştır. Sadece şunu biliyoruz ki onun atomları da [Demokritos'un atomları gibi] bâkîdir. Atomculuk, el-Râzî'nin beş ezeli ve ebedî varlıklı, yani Tanrı, ruh, mekân, zaman ve maddeli [ki Harranlı Sâbîler tarafından da benimsenmiştir] kozmolojisinin bir parçasıdır. Onun görüşlerinden bazıları, hakkında çok az şey bilinen [ve dokuzuncu yüzyılın sonlarında hayatta bulunan] İrânşeh-rî'den alınmış olabilir.

* Alnoor Dhanani, "Atomism in Islamic Thought", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in NonWestern Cultures*, Editör: Helaine Selin, Dordrecht 1997, s. 139-142.

Kaynaklar:

- 1) Baffioni, Carmela, *Atomismo e Antatomismo nel Pensiero Islamico*, Naples 1982.
- 2) Dhanani, Alnoor, *The Physical Theory of Kalâm: Atoms, Space, and Void in Basrian Mu'tazilî Cosmology*, Leiden 1994.
- 3) Frank, Richard, "Bodies and Atoms: The Ash'arite Analysis", *Islamic Theology and Philosophy: Studies in Honor of George F. Hourani*, Editör: Michael E. Marmura, Albany 1984, s. 3953.
- 4) Pines, Shlomo, *Beiträge zur Islamischen Atomentheorie*, Berlin 1936.
- 5) Sorabji, Richard, *Time, Creation, and the Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages*, Ithaca 1983.
- 6) Sorabji, Richard, *Matter, Space, and Motion: Theories in Antiquity and Their Sequel*, Ithaca 1988.
- 7) Van Ess, Joseph, *Theology and Science: The Case of Abû Ishâq al-Nazzâm*, Michigan 1978.
- 8) Van Ess, Joseph, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1991.
- 9) White, Michael, *The Continuous and the Discrete: Ancient Physical Theories from a Contemporary Perspective*, Oxford 1992.
- 10) Wolfson, Harry A., *The Philosophy of the Kalâm*, Harvard 1977.

Atomcu düşünceler ve

Kelâm Atomculuğu

Kelam düşüncesinde arazların atomlar üzerinde sürekli yaratıldıkları düşüncesi ortaya konmuştur. Bu da atomların, aşkın bir varlığın müdahalesi ile benzer şekilde yenilenmek (teceddüd-i emsal) suretiyle her an değiştikleri yani yaratıldıkları anlamına gelir. Kelamcının temel amacı, her an değişen anlık araz ile ondan bağımsız olamayan atomun sürekli değişime maruz kaldığını, bu değişimin aslında sürekli yaratmanın bir sonucu olduğunu ispat etmektir.

Giriş

Atomculuk düşüncesinin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığını söylemek zordur. Ancak bize ulaşan bilgilerden ilk defa atom üzerine konuşan ve yazarların Yunanlılar ve Hintliler olduğu anlaşılmaktadır. İslam atomculuğu ise bunları izlemiştir. Yunan filozoflarından Leukippos ve öğrencisi Demokritos ile Hintli düşünürlerden Kanada bu konuda başı çekmektedirler. Şu kadar var ki, bu iki bölgenin hangisinin atom düşüncesi konusunda öncelikli olduğu da henüz kapalıdır. Bu iki bölge arasındaki başta ticarî olmak üzere var olan ilişki dikkate alındığında bunun kültürel ve bilimsel boyutunun olabileceği de olasıdır.(1) İki atomculuk arasındaki temel noktalardaki benzerlikler de birinin diğerinden etkilenmiş olabileceği olasılığını güçlendirmektedir.

1. Yunan atomculuğu

Yunan düşüncesinde atomculuğun ilk defa Abderalı Leukippos tarafından

ortaya atıldığı görülür. Ancak atomculuk, isim olarak değilse bile hakikatte, "her şey miktarca sonsuzdur ve sonsuz küçüktür" teorisini ortaya atan Anaksagoras'a kadar geri götürülebilir. Denilebilir ki, Anaksimandros'un, Diogenes'in ve Anaksagoras'ın tabiat ve maddenin meydana gelişi hakkındaki belirsiz doktrinleri, Leukippos ve Demokritos'ta açıklık kazanır.(2) Öte yandan metafizik bir-cilik yani evrenin archesinin tek şeye indirgenebileceği konusunda Parmeni-

Anaksagoras

Atomculuk, "her şey miktarca sonsuzdur ve sonsuz küçüktür" teorisini ortaya atan Anaksagoras'a kadar geri götürülebilir.

Leukippos ve Demokritos'un düşüncesinde şeylerin birbirlerinden farklılığını açıklamak için atomların üç temel özelliğinin bulunduğu sonucuna gidilmiştir. Bunlar, "sertlik", "şekil" ve "büyüklük"tür.

des'e yakın duran Leokippos, varlığın tek bir töz olmadığı ve nitelikte özdeş parçalanamayan sayısız atomlardan oluştuğu düşüncesi ile ondan da ayrılır. Ayrıca o, boş uzay konusunda da kendine özgü bir düşünce ortaya koyar. Aristoteles'in deyiimiyle, (3) bütün doğa düşünürleri gibi atomcu filozoflar 'karşıtları' ilke alarak, içerisinde 'dolmuş' olan atomların devindiği 'boş' bir uzay düşünür. (4) Yunan atomculuk düşüncesinin günümüze aktarılmasında çok önemli payı bulunan Romalı filozof Lucretius bu durumu şiirsel bir dille şöyle dile getirir: "Çift yanlıdır doğa, biliyoruz /Birbirinden ayrı iki şeyden oluşmuştur: /Maddeden ve olayların geçtiği uzaydan. /Demek var olmalıdır bunların her biri /Öbürünün katışması olmadan. /Çünkü yoktur /Boşluk denilen alanın olduğu yerde madde, /Boşluksa yoktur maddenin bulunduğu yerde". (5) Hatta Leokippos'un, atomları varlık, boşluğu ise yokluk olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Onun bu düşüncesini, kendisi gibi Abderalı olan öğrencisi, Abdera okulunun en seçkin temsilcisi ve ansiklopedik genişliği ancak Aristoteles'çe geçilebilmiş olan Demokritos (M.Ö. 460-360) geliştirip kurumsallaşmasını sağlamıştır. (6) Baskın karizmatik şahsiyetinden ve atomculuğu kurumsallaştırmış olmasından olsa gerek atomculuk dendiğinde Demokritos adı öne çıkar. Nitekim Aristoteles'in atomculuk konusunda Leokippos'a değil, Demokritos'a sıkça göndermede bulunması da bunu gösterir. (7)

Leokippos ve Demokritos'un düşüncesinde şeylerin birbirlerinden farklılığını açıklamak için atomların üç temel özelliğinin bulunduğu sonucuna gidilmiştir. Bunlar, "sertlik", "şekil" ve "büyüklük"tür. Bu aynı zamanda Demokritos'un gözlemciliğinin sistemine yansımalarıdır. "Sertlik" atomların bölünmesini engelleyen yegâne özelliktir. Bu öngörü, onun atomlarda teorik bölünmeyi değil de, sertlikten dolayı fiili bölünmeyi mümkün görmediğini ifade eder. İkinci özellik olan "şekil" konusunda ise Demokritos dünyadaki farklılıklar doğrultusunda atomların

Democritus philosoph?

Demokritos'un sisteminde "boşluk", maddenin hareketinin şartı olmasından öte, varlığının şartıdır.

yuvarlak, çıkıntılı, oyuk gibi birçok şekillerinin bulunabileceğini iddia eder. (8) Üçüncü özellik olarak atomları çeşitli "büyüklük"te öngörür. (9) Ayrıca Demokritos, ilineklere (araz/accident) atomların asli özellikleri ve sonsuz nitelikleri olarak değerlendirir. (10) O, atomları sayısız parçalar şeklinde dört tarafa dağılmış ve sınırsız boş bir uzaya yerleşmiş; sonradan olma (hiçten var olma) ve yok olmasının düşünülmemen şeklinde tasavvur eder ve bundan hareketle de evrende, dışarıdan bir etkiyi yadsıyan mekanik bir zorunluluk öngörür. Diğer bir deyişle atomlar, aşkın (müteal) bir prensipten geldikleri, ama özcülerinden gelen sürekli bir harekete sahiptirler. Onları hareket getiren bu içsel kuvvet zorunlu bir şekilde etki yapar. Bu da, hem mahiyet hem de mantalite itibarıyla materyalist karakterde bir determinizm anlamına gelir. (11) Bundan dolayı Kamran Birand onu "Şimdiye kadar gördüğümüz filozofların en materyalistidir", (12) diye niteler.

Öte yandan atomun önemli bir özelliği de içinde devindikleri bir boşluk (to ke-non/vacuum/halâ) fikrini gerektirmesidir. (13) Zira atomları ve onların hareketini kabul etmek zorunlu olarak bu fikri beraberinde gerektirir. Çünkü aksini düşünmek yani boşluğun olmaması, atomların birbirinden ayırt edilememesi ve tek tek varlıklarının imkânsızlığı anlamına gelir. Aslında boşluk dediğimiz alan, içerisinde

bir şeyin olmadığı yokluğu ifade eder. Ancak söz konusu "doluluk"un ya da "doluluk"unun varlığının mümkün olabilmesi için, böyle bir alana gereksinim vardır. Bu da ontolojik olarak "boşluk"u "doluluk" kadar önemli bir konuma getirmektedir. Daha kısa ve açık ifade edecek olursak, Demokritos'un sisteminde "boşluk", maddenin hareketinin şartı olmasından öte, varlığının şartıdır. (14) Kısaca belirtmek gerekirse ona göre, evrende "atomlar ve boşluktan başka bir şey yoktur, geri kalan her şey sadece varsayımdır". (15) Bu, dünya görüşü olarak kendi kendine yetebilen ve kendi içinde bir bütün olan bir evren düşüncesine götürür. Böyle kurgulanmış bir sistem içerisinde "aşkın tanrı" fikrine yer bulmak mümkün değildir, ama bu bir "tanrı" kavramının tamamen olmadığı anlamına da gelmez. Şu kadar var ki, onlar "tanrı"yı sistemin içerisine, diğer varlıklar gibi atomlardan oluşmuş bir öge olarak yerleştirirler. Sözgelimi tanrıların insandan farkları daha güçlü bir şekilde organlaşmış varlık olmalarıdır. Ancak bu, onlara mutlak anlamda ölümsüzlük sıfatı verilmesini gerektirmez. Diğer varlıklar gibi atomlardan oluştuklarından, insandan daha uzun ömürlü olmakla birlikte, sonuçta oluşbozulmuş yasalarına boyun eğerekler. Böylelikle "tanrılar" daha güçlü ve akıllı varlıklar olduklarından dolayı saygıyı hak etmektedirler. (16)

Atomların birleşmeleri, diğer bir deyişle oluş, düz çizgide yukarıdan aşağıya olan doğal düşey hareketlerinin sonucunda gerçekleşir. Zira hepsi homojen olduklarından birbirlerini ne çekerler ne

Atomların birleşmeleri, diğer bir deyişle oluş, düz çizgide yukarıdan aşağıya olan doğal düşey hareketlerinin sonucunda gerçekleşir. Zira hepsi homojen olduklarından birbirlerini ne çekerler ne de iterler.

Epikouros'un, "düşünce atomları" gibi maddi olmayan atomlar da öngörerek, atomculuk düşüncesini daha insanca boyuta çektiği de görülür.

de iterler. Doğal olarak yukarıdan aşağıya giden atomlar, mekânın derinliğinde toplanırlar ve birbirleri ile birleşmeler sonucunda "oluş" gerçekleşir. En ince atomlar havayı, yüzeyleri düzgün olmayanlar ekşi ve acı cisimleri, düz yüzeyli-ler duyulara hoş gelen cisimleri oluşturur. Ruh ise en ince, düzgün ve en hareketli atomlardan oluşur. Aslında atomlar ayrı ayrı ve az iken duygusuzdurlar, ancak birleşip bütün vücuda yayılan ruhu meydana getirdiklerinde duygu yetisini kazanırlar. Ruhü meydana getiren atomların tamamı vücutta kaidıklarında kişi bilinçli olur. Ancak bunlardan bir kısmı çıktığında, uyku hali veya bilinçsizlik hali meydana gelir; atomların tamamı vücuttan ayrılırsa, ölüm olayı gerçekleşmiş olur.(17)

Demokritos'tan sonra bu konuda düşünce üreten Yunanlı filozof M.Ö. 342'de Somos'ta doğan ve Epikürcü okulun kurucusu olan Epikouros'tur. Epikouros, Somos'ta bir Platonist olan Pamfilus'u ve daha sonra da Teos'ta bir Demokritos izleyicisi olan Nausifanes'i dinledi. Bu sonuncusu Epikouros üzerinde derin bir etki bıraktı.(18) Her ne kadar kuşkucu gelenek içerisinde sayılan Epikouros'un düşüncesinde 'hazcılık' önemli bir yer tutuyorsa da, o, Demokritos'un atom kuramını, kendi metafizik kuramının temeli ola-

rak kabul eder ve bu kuramı hazcı ahlakın dayanağı olarak kullanır.(19) Bu da Demokritos ile arasındaki ayrım noktasını oluşturur. Bu yüzden Marx'ın da ifade ettiği gibi, aralarında hem anlayış hem de mahiyet itibarıyla farklılık ortaya çıkar. Marx'a göre iki filozof arasındaki bu farklılık, Demokritos'un gözleme dayalı bir düşünceye sahip olması, diğerinin ise daha çok teorik düşünceye yatkın olmasından kaynaklanmaktadır.(20) Epikouros'un atomların akıllar yoluyla kavranacağı veya görüleceği tezini benimsemesi de bunu göstermektedir.(21) Bundan dolayı da, Epikouros'un atomcu düşüncesinin mantık örgüsü diğerine göre daha sağlam ve tutarlı görünmektedir.

Epikouros, atomlara bu ismin verilmesini, onların evrenin en küçük yapı taşları olmalarından değil, bölünemez olmalarına bağlar.(22) Dolayısıyla atomları tanımlayan temel özellik, bölünemez oluşudur. Her ne kadar Epikouros, atomlara nispet edilen niteliklerin sayısında ayrılığa düşse de, onlar için dışsal niteliklerin yanı sıra içsel nitelikler öngörme noktasında Demokritos ile birleşir. Nitekim Demokritos ve Epikouros arasındaki atomculuk bakımından farkları ortaya koymayı amaçlayan doktora tezinde Marx, her iki düşünürün atomlarda içsel nitelikler öngördüğünü belirttikten sonra, aralarındaki farklılıklara dikkat çeker: Demokritos atomun içsel niteliklerini "büyüklük" ve biçim olarak iki ile sınırlarken, Epikouros, bu iki özelliğe "ağırlık"ı da ekleyerek üçe çıkarmaktadır.(23) Bununla birlikte genelde kaynaklar Demokritos'un da üç nitelik öngördüğü şeklindedir. Hâlbuki Marx, Demokritos'un iki özellik öngördüğünde ısrarlı görünmektedir.

Demokritos ile Epikouros'un ayrıldığı önemli bir nokta da, "oluş"un zorunlu ve rastlantısal (tesadüfî) gerçekleşmesinde kendini gösterir. Demokritos'a göre atomların bir araya gelerek oluşu gerçekleştirmeleri zorunluğun sonucudur ve bunu meydana getiren atomların yukarıdan aşağıya düşey hareketleri zorunludur ve sapmasızdır. Buna karşılık

Epikouros, düz hareketin oluşu meydana getirmesinin imkânsız olduğunu belirtir ve bir sapmanın bulunmasını gerekli görür. Ancak bu sapma ona göre rastlantısalıdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Epikouros mutlak determinist değil, rastlantısal yani nedensiz bir sonucu kabul etmektedir. Bu da onu ahlakta kayıtsız özgürlüğe götürmüştür.(24) Ayrıca Epikouros'un, "düşünce atomları" gibi maddi olmayan atomlar da öngörerek, atomculuk düşüncesini daha insanca boyuta çektiği de görülür. Nitekim ona göre, atomlardan oluşan bu dünyada yaşayan insanların başlıca amacı bu yaşamdan zevk almak olmalıdır.(25)

Roma döneminde (26) ise bu görüşün temsilcisi olarak M.Ö. 99'da doğup, 55 tarihinde ölen Lucretius görülür. O, Roma'da iç savaş ortamında kendisine manevî bir sığınak ararken Epikouros'un felsefesini bulmuştur. "Hiçten, hiçbir şey çıkmaz" (27) aksiyomunu geliştiren Lucretius, şeylerin atomların düzenli aralıklarla birbirleri ile birleşmesi sonucu gerçekleştiği düşüncesine varır. Yakarıdaki aksiyom paralelinde "hiçbir şeyin yok olmadığını", "yok olma"nın bir araya gelerek cismi oluşturmuş atomların dağılmasından ibaret olduğunu savunur. Ona göre atomlar nesnelerin bir nevi tohumlarıdır ve her şey onlardan oluşmaktadır. Sonuçta filozof, maddenin bütün evreni kapladığını ve atomların içinde devindikleri boş bir uzayın var olduğunu ortaya koyar. O da Demokritos ve bağılısı bulunduğu Epikouros'ta olduğu gibi evrende

Demokritos ve Epikouros arasındaki atomculuk bakımından farkları ortaya koymayı amaçlayan doktora tezinde Marx, her iki düşünürün atomlarda içsel nitelikler öngördüğünü belirttikten sonra, aralarındaki farklılıklara dikkat çeker.

cisimler ve boş uzayın dışında hiçbir şeyin olmadığını ileri sürer. Var olan her şey bu iki öğeden meydana gelir veya onlarla ilgili bir olayı ifade eder. Bu durumda "tarihsel olaylar"ı zaman içerisinde meydana gelmiş olaylar olarak değil, ancak cisimlerde meydana gelen veya uzayda gerçekleşen değişimler olarak görmemiz gerekir.(28) Lucretius, düşüncesini şiirsel dille şöyle ifade eder:

"Başlayacağım işe, sana atomları açıklayacağım ki,

Doğa her şeyi onlarla yaratır, besler, onlara

Ayrıştırır tükenince. Onlara ham madde ya da

Genellikle doğurgan gövdeler derim, yerine göre

Nesnelerin tohumları diye adlandıracağım;

İlkel tozanlar da diyebilirim. Çünkü önce Onlar vardır, her şey onlardan oluşur."(29)

...
"İlkemiz şu olacak konuya girerken: Hiçten hiçbir şey yaratılmaz tanrısal güçle.

Ölümlülerin bunca korkuya kapılmaları, Yerde ve gökte tanık oldukları olaylara Gözle görülür bir neden bulamamalarının dandır."(30)

...
"İkinci ilke: kurucu atomlara ayırır bileşikler

Doğa ve hiçbir şeyi indirgemez hiçliğe."(31)

...
"Varlıklar hiçlikten doğmaz, Memmius! Ve hiçliğe dönmeyeceklerdir doğduktan sonra.

Belki kuşkulanıyorsun dediklerimden Çünkü gözle görülemez sözünü ettiğim atomlar.

Sana bir kanıt daha: Görülmedikleri halde

Varlıklarını kabulleneneğin gövdeler üstüne"(32)

...
"Şunu kanıtlamalıyım şimdi: Gövdenin ve boşluğun

Dışında hiçbir şey var olamaz doğada. Üçüncü bir töz yer alamaz onların yanında."(33)

...
"Önce şu çift yanlıdır doğa biliyoruz, Birbirinden apayrı iki şeyden oluşmuştur: Maddeden ve olayların geçtiği uzaydan."(34)

...
"Bu gerçekleri görünce özgürlüğünü anlayacaksın

Doğanın, denetlenmediğini kibirli efendilerce

Ve tanrıların yardımı olmadan yönettiğini Evreni. Sorarım sana çalkantısız yaşamlarını

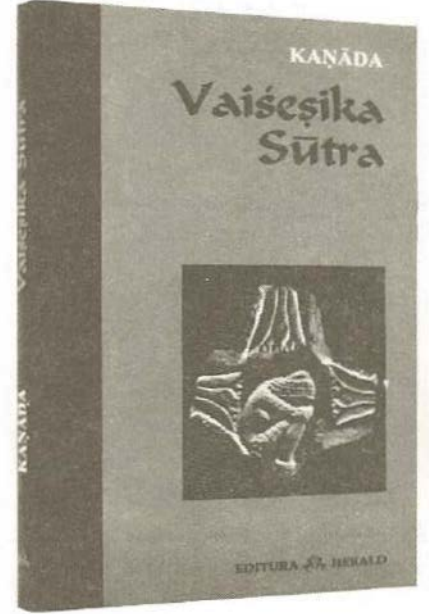
Dingin bir sonsuzlukta geçiren tanrılar adına

Kim söz geçirebilir sınırsız varlığın toplamına?"(35)

2. Hint atomculuğu

Hint düşüncesinde ünlü Hint bilgini Kanada tarafından M.Ö. III. yüzyıldan daha önceki bir tarihte meydana getirilmiş olan Vaişeşika (Vaisheshika) sisteminde, Tanrı'nın âlemi ezeli atomlardan inşa ettiği düşüncesi bulunmaktadır. Kanada'nın geliştirmiş olduğu Vaişeşika sisteminde, evrenin açıklamasında doğa felsefesi ve metafiziğine ağırlık verilmiştir. "Ayrım/fark" anlamına da gelen "Vaişeşika", adından da anlaşılacağı üzere, varlıklar arasındaki ayrılıkları ve benzerlikleri bularak gerçeği tanımaya çalışan bir sistemdir. Bu sisteme göre gerçek ne maddedir ne de türlü maddelerin bileşimidir. Maddi olanla olmayan arasındaki ilişkilerin kıyas ve benzetme yoluyla öğrenilmesidir. Bu sistemin temelinde nesnelerin, algılayan zihinden ve birbirlerinin

"Vaişeşika", adından da anlaşılacağı üzere, varlıklar arasındaki ayrılıkları ve benzerlikleri bularak gerçeği tanımaya çalışan bir sistemdir. Bu sisteme göre gerçek ne maddedir ne de türlü maddelerin bileşimidir.

Hint bilgini Kanada'nın "Vaişeşika Sūtra" adlı yapıtı.

den bağımsız olduğu düşüncesi vardır. Felsefi olarak bu doktrin, pluralistik realizm (çoğulcu gerçekçilik) olarak kabul edilebilir. Sistem, etrafımızda bulunan maddi ve manevi varlıkları bu anlayış çerçevesinde kategorize eder. İçinde yaşadığımız evren çok sayıda nesnelerin birbiri ile kurdukları karışık ilişkiler ağıdır. Vaişeşika, bu karakterdeki âlemin sistematik bir şemasını çizmek ve kişiyi bu yolda aydınlatmak ister. Bu düşünce doğrultusunda dünyadaki varlıkları şu kategorilere ayırır: Nesne, sıfat, genellik, özellik, bir kısmının tümüne olan münasebeti, bulunmayış (dravya, guna, karma, samanya, veşesa, samaya, abhava). Bunların içerisinde en önemlisi sisteme ismini veren "Vişeşha"dır (farklılık/çeşitlilik). Öte yandan sisteme göre her nesne, şu dokuz şeyden birine aittir: Toprak, su, ateş, hava, eter, zaman, mekân, ruh, akıl. Bunlardan ilk dördü, farklı atomlardan yani maddenin gözle görülemez, parçalanamaz zerrelere meydana gelmişlerdir. Zaman ve mekân ise parçalanamayan atomlardan oluşur ve aynı zamanda ezeldirler. İdrak edilmeleri imkânsızdır. Akıl atom büyüklüğünde ezeli bir nesnedir. Ruh da ezeli ve ebedidir.(36) Görüldüğü gibi, Hint düşüncesi

içerisinde yer alan bu doğa felsefesi bir tür atom öğretisine dayanır. Bu sisteme göre, kâinat bölüne bölüne bir yere geldikten sonra artık bölünüp parçalanamayan ve dünyadaki değişim süreci içerisinde birbirleri ile birleşerek, sonra yine ayrılabilen, kendi başına sonsuz, fakat diğerleri ile bir araya geldiğinde sonlu küçük parçacıklardan oluşur.(37) Tanrı, âlemi bu ezeli atomlardan inşa eder. Evrenin başlangıcı, bu atomların çeşitli şekillerde birleşmeleri, sonu ise birleşik atomların ayrılmaları demektir. Bu atomlar kendi kendilerine hareket etmezler. Tanrı evreni, "Karma Kanunları"na (38) uygun olarak (her kişinin kazanımlarının karşılığını göreceği), emri altındaki atomlardan yaratır. Ancak atom tek başına ezeli olmakla birlikte, oluşturdukları bileşikler (terkipler) fanidir. Yaratılan dünya, kişilerin depo edilmiş durumdaki kazanımlarına uygun bir şekildedir.(39)

Bu düşünce taraftarları her ne kadar oluşların etraflarındaki hava içerisinde geliştiği ezeli olarak tanımladıkları boşluk (hâlâ/vakuum) fikrini kabul ederlerse de, bu fikir, Yunan düşüncesinde olduğu gibi mezhep içerisinde önemli bir yer işgal etmez.(40)

Kanada, atomların ilinekler (araz) taşıdığı düşüncesindedir. Ona göre renk, tat, koku, hacim, sayı, miktar, özellik, birleşiklik, ayrılık, önce, sonra, bilgi, lezzet, acı, sevgi, hoşnutsuzluk ve özlem şeklinde on yedi ilinek (araz) vardır. Bir ilineği taşıyan cevher başka bir ilineği taşıyamaz, her ilineğin kendisine ayrılmış özel bir mekânı vardır.(41)

Sholomo Pines, Razi'nin felsefi anlamda kaynaklarının başta Eflatun olmak üzere (özellikli onun Timaios adlı eseri), Yeni Eflatuncular, Demokritos ve Epikouros'un düşünceleri olduğunu ileri sürer.

Razi'nin Hint ve İran felsefesinin etkisi altında kaldığı ve cevher görüşünün de bu etki altında oluştuğu, İzmirli İsmail Hakkı tarafından ileri sürülür.

Atomculuk düşüncesinin bulunduğu bir diğer Hint ekolü ise materyalistik eğilimlere ve şüpheci tutumlara sahip bulunan Mahavira'nın kurduğu Caynizm'dir. Bu ekole göre madde, zaman ve mekân son tahlilde atomik bir yapıdadır. Madde- nin en küçük parçası atom benzeri bir partiküldür. Bu partikül renk, tat, koku, dokunma hassası olan niteliklere sahiptir. Tüm atomların ruhu bulunmaktadır ve neredeyse bütün evren hayat doludur. Zaman ebedidir, dünyanın ne başlangıcı ne de sonu vardır. Bu görüş taraftarları önceki Hint düşüncesinde olduğu gibi atom ile arazi birbirinden bağımsız görürler ve arazların arazları taşıyamayacağı düşüncesindedirler.(42)

3. Tabiatçı filozof Ebu Bekir Zekeriyya er-Razi'nin atomculuğu

Kimyanın babası olarak bilinen Razi'nin (ö. 313/925) Aristoteles'e tepkisinin, onu doğa bilimcisi olan Demokritos'un düşüncesine götürmüş olabileceği görüşü ihtimal dâhilinde bulunmakla birlikte, (43) yeni İlmî Kelam hareketinin önemli temsilcilerinden olan İzmirli İsmail Hakkı, onun Hint ve İran felsefesinin etkisi altında kaldığı ve cevher görüşünün de bu etki altında oluştuğu kanaatini ileri sürer.(44) Kelamcıların atomcu görüşleri

ile birlikte Razi'nin atomculuğunu da inceleyen Sholomo Pines, Razi'nin düşünceleri ile Harran Sabitleri'nin inançları arasında benzerlik bulunduğunu belirttikten sonra, onun felsefi anlamda kaynaklarının başta Eflatun olmak üzere (özellikli onun Timaios adlı eseri), Yeni Eflatuncular, Demokritos ve Epikouros'un düşünceleri olduğunu ileri sürer.(45) Ancak onun Hint felsefesini ve kültürünü iyi bilen İranşehrî ile olan ilişkisini dikkate aldığımızda, Hint düşüncesinden etkilenmiş olabileceğini de hesaba katmamız gerekir.(46) Beş ezeli prensipten biri olarak kabul ettiği madde, ona göre, boşluk sebebiyle ayrılmış, görünmeyen parça ya da atomlardan meydana gelmiştir. Bu atomlar (cevheri ferd), olayların ya da şeylerin oluşmasında rol oynayan, herhangi bir geometrik şekli bulunmayan, hacim sahibi ve yer kaplayan fiziksel parçacıklardır. Atomların sıklık veya seyrekliği yahut onları ayıran boşluğun hacmi, cisimlerin hafiflik, ağırlık, katılık ve yumuşaklık gibi birincil niteliklerini belirler. Sözelimi, yoğun olarak bir arada bulunan atomlar toprağı, daha seyrek olanlar suyu, daha da seyrek olanlar havayı oluştururlar; bundan daha seyrek olanlar ise ateşi meydana getirirler. Gökkürenin bünyesi de, maddî unsurlardan oluşmuştur. Şu kadar var ki, onun birleşimi, diğer cisimlerin birleşiminden farklıdır. Gökkürenin hareketinin dünyanın yüzeyine doğru olmayıp, dış yüzeyine dönük olması bunun kanıtıdır. Bundan dolayı göğün cismi, ne toprak gibi yoğun ne de ateş veya hava gibi seyrek. Ağırlık, hafiflik, karanlık ve aydınlık gibi nitelikler maddenin içinde bulunduğu boşluk sebebiyledir. Nitelikler madde olan atomlara yüklenen birer ilintidir. Zaman ve mekân sonsuz olup, atomlardan meydana gelmemiştir. Böylece o, her şeyin atomlardan oluştuğunu iddia eden diğer atomcu görüşlerden ayrılmaktadır. Ayrıca o, Demokritos ve Epikouros'un aksine materyalist de değildir. Çünkü o, yaratıcı bir Tanrı kabul etmesinin yanı sıra Tanrı'nın ve ruhun atom gibi bir fenomen olmadığı inancındadır. Razi'nin "boşluk"

İlk kelimacılar bölge insanın anlayacağı bir dille, inandıkları dinin "tanrı tasavvuru"nu ortaya koyma çabası içerisine girmişlerdir.

fikrinin kelimacıları etkilediğini söylemek mümkündür. Zira atom düşüncesini ileri süren erken dönem kelimacılarda, atomların içinde devindikleri "boşluk" düşüncesi bulunmamaktadır.(47)

4. Kelam atomculuğu

Müslümanlar kelâm ilminin oluşup geliştiği Irak bölgesine yerleştiklerinde dini anlatabilmek ve yabancı din ve inançlara karşı savunabilmek için bölge insanına anlayacağı tarzda, dini sunma zarureti ortaya çıkmıştır. Bu zaruret, yeni bir üslup ve dil ile yeni bir sistem kurmak anlamına geliyordu. İşte kelam bu zaruretin sonucunda kurulmuş bir sistemdir. Zaten kelamın iki temel özelliği vardır: inananın inancını güçlendirme (tahkik) ve yabancı inançlara karşı dini savunma. Bu özellikler, kelimacıda, yerine getirilmesi gereken temel sorumluluklar olarak tezahür etmiştir. Bu sorumluluk doğrultusunda kelimacılar kültürel, sosyal ve psikolojik açıdan farklı yeni muhataplara dini, anlayacakları dille anlatma arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu arayışa paralel olarak da kelâm ilminin oluşumunu gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu faaliyetlerde dinin temel kaynağı olan Kur'an hep merkeze alınmış, deyim yerindeyse pergelin bir ucu dinî metinde sabit olmak üzere yeni bir çerçeve çizilmeye çalışıl-

mıştır. Kur'an'ı merkeze alan ilk kelimacılar bölge insanın anlayacağı bir dil ve üslupla inandıkları dinin "tanrı tasavvuru"nu ortaya koyma çabası içerisine girmişlerdir. Emevî yönetiminin oluşturduğu konjonktürel ortamın (48) etkisiyle Allahın-san ilişkisi anlamına gelen "kader" konusundaki görüşleri bu çabanın ürünüdür. Öyle görünüyor ki, kader konusunda başlayan tartışma zamanla "sıfat" boyutuna taşınmış ve sonrasında bütünüyle "Allah tasavvuru" problemine dönüşmüştür.

Kelamın temel ilkelerinden olan "gâibi şahide kıyas" (görünenden hareketle görünmeyen hakkında bilgi edinme) ilkesinden hareketle Allah tasavvurunun oluşturulmasının zemini olacak bir "âlem tasavvuru" oluşturma çabası içerisine girmişler, bunun için de, komşu medeniyetlerin kültürlerinin kanşımından oluşan bölge kültüründen yararlanmışlardır. Bu yararlanmada, onlar "seçmeci" bir yaklaşım sergilemişler ve Kur'an'da ısrarla vurgulanan Allah'ın "yaratıcı" ve bunun gereği olan "kadîm" (sonsuz) özelliklerine uygun bir âlem tasavvuru oluşturmaya yönelmişlerdir. Buna göre "kadîm" olanın aksine âlem, zorunlu olarak anlık arazlarla birlikte bulunan sonlu atomlardan oluşmaktadır. Atomların birleşmesiyle cisimler, onların toplamından da

âlem oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile âlemi oluşturan her cisim miktar ve hacim bakımından sonludur. Sonlu olan her şey var olmak için her türlü kayıt ve şarttan bağımsız bir faile (yapıp edene) gereksinim duyar. Bir faile ihtiyaç duyan her şey de yaratılmıştır (muhtes).(49) Evreni oluşturan öğeler olan atomlarda, Yunan atomculuğunun aksine mekanik bir yapı öngörülmemiş ve onlara ezililiklerini çağrıştıracak bir anlam yüklemekten kaçınılmıştır. Bu doğrultuda olmak üzere kelâmî düşüncede atomlar, hem zihnen hem de zihin dışında anlık arazlara (ilnek) bağımlılıklarının yanı sıra sertlik, yumuşaklık ve şekil gibi içkin özelliklerden yoksun olmaları, "dış müdahale" olmaksızın kendi başlarına işlev görmelerini yani mekanik hareketlerini imkânsız kılmaktadır.

Kelâm atomculuğunun Yunan ve Hint atomculuğu ile benzerliğinin bulunması her ne kadar onun, bu iki kaynaktan geldiği şeklinde bir düşünceye yol açıyorsa da, işlev ve mantalite itibarıyla son derece farklılık arz etmektedir. Hint atomculuğunun ezililiği ve Yunan atomculuğunun hem ezililiği hem de mekanik hareket kabiliyetine içsel olarak sahip olması, onları kelam atomculuğundan ayıran temel farklılıklardır. Ancak kelâm atomculuğunun, kendinden önceki kültürlerden tamamen bağımsız ve bağlantısız geliştiği de söylenemez. Çünkü Müslümanlar Irak'a hâkim olduklarında kaçınılmaz olarak bir "kültür değişimi" ilişkisi içerisine girmişlerdir. Mümtaz Turhan'ın belirttiği gibi, "kültür değişiminde karışmanın

Kelâm atomculuğunun Yunan ve Hint atomculuğu ile benzerliğinin bulunması her ne kadar onun, bu iki kaynaktan geldiği şeklinde bir düşünceye yol açıyorsa da, işlev ve mantalite itibarıyla son derece farklılık arz etmektedir.

neticesi olan terkip, her iki kültürden gelen unsurların sadece bir yığınının ibaret olmadığından mevcut şekillere bakarak bunların evvelce hangi kültüre ait olduklarını tayin güçtür".(50) Ne var ki, her ne kadar atomculuğu tamamıyla Müslümanların bir ürünü değilse de, yukarıda belirtildiği gibi kelimcilerin bölge kültüründen yararlanarak onu, zihniyet dünyalarına uygun bir yapıya kavuşturdukları da bir gerçektir.(51)

Kelam düşüncesinde atomculuk II/VII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu teoriyi ilk ortaya koyan kişinin, Mu'tezile mezhebi âlimlerinin önde gelenlerinden Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (ö. 235/850) olduğu yaygın kanaattir.(52) Atomculuk, Allaf'ın yeğeni olan ve Mu'tezile mezhebi içerisinde ağırlığı bulunan Nazzam (ö. 231/845) (53) dışında, Mu'tezile'nin geneli tarafından benimsenmiş ve kelimcilerin âlem tasavvurunun ayrılmaz ögesi olmuştur. Evrenin yaratılmışlığından (hudûs) hareketle, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ortaya konulmuş olan "hudûs delili", atom kuramıyla desteklenmek suretiyle kelimciye "evrenin sonluluğu"nu ispatta büyük kolaylık sağlamıştır. Mu'tezile kelamının devamı sayılan Sünnî kelam Mu'tezile'nin geliştirmiş olduğu "hudûs teorisi"ni olduğu gibi kabul etmekle kaçınılmaz olarak atom kuramını da kendi sisteminin içine almıştır. Sünnî Eş'arî kelamı içerisinde "atom nazariyesi"ni ciddi ve özgün olarak ilk ele alan kişinin Bâkılânî (ö. 403/1012) olduğu yönünde ağırlıklı bir kanaat bulunmaktadır.(54) Ancak yine bir Eş'arî taraftarı âlim olan İbn Fû-

"Hudûs delili", atom kuramıyla desteklenmek suretiyle kelimciye "evrenin sonluluğu"nu ispatta büyük kolaylık sağlamıştır.

rek'in (ö. 406/1015), Eş'arî'nin görüşlerini naklettiği Mücerred makâlâtîl -Eş'arî adlı eseri dikkate alındığında, Eş'arî'nin eğer bu görüşleri Mu'tezile'den koştuktan sonra terketmediyse atomculuk hakkında ayrıntılı bilgi ve görüşe sahip olduğu görülmektedir. Bu eserin İbn Fûrek'e ait oluşu hususunda şüphe bulunmadığına göre, Bakılânî'nin çağdaşı hatta ders arkadaşı olan İbn Fûrek'in de, bu bilgiye ayrıntılı bir şekilde sahip olduğu kesindir.(55) İbn Fûrek'in Kitabü'l-hudûd fi'l-usûl adlı eserinde "cevher", "araz" ve "cism" in tariflerini vermesi de, bunu doğrulamaktadır.(56) Ancak ne Eş'arî ne de İbn Fûrek, bu konuda bilgi sahibi olarak anılmaktadır. Bunun sebebi Eş'arî'nin özellikle Ahmed b. Hanbel taraftarlarının tepki gösterdiği bu gibi fikirlerinin göz ardı edilmiş olmasıdır. Bunu derleyip ortaya koyan İbn Fûrek de "nübüvvet görüşü" (57) dolayısıyla devrinde şiddetli tepkiye maruz kalmış, bu yüzden Sünnîlik içerisinde güçlü bir konuma ulaşamamıştır. Kitaplarının çoğunun günümüze ulaşmamış olması ve şöhret bakımından çağdaşı Bakılânî'nin gerisinde kalması da bu yargıyı güçlendirmektedir. İkinci bir ihtimal de, Mu'tezilî bir düşünce olan "atomculuk"un, Sünnî mezhepler içerisinde yer edinmesinin zorluğu nedeniyle zamana ve şartların oluşmasına ihtiyaç duyulmasıdır.(58) Denilebilir ki, Bakılânî-

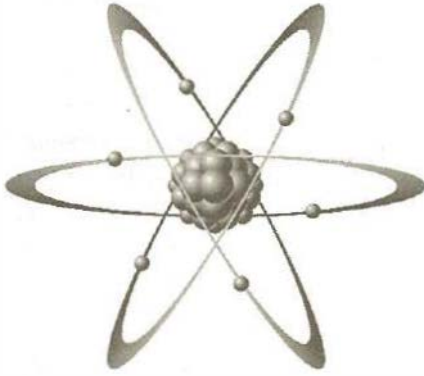
nî, bu zorluğu aşmada, ortamı ve şartları oluşturmada ve Sünnîlik içinde bu görüşün meşruiyet kazanmasında başarılı olmuş ve bu alanda önemli rol oynamış ilk otoritedir. Onun Eş'arîliği sistematik düşünceye kavuşturmasını (59) da hesaba katarsak, atomculuğun Sünnî düşünce içerisinde kurumsallaşmasındaki rolünü kabul etmek gerekir.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin naklettiğine göre İslam coğrafyasında atomun neliği konusunda temel dört görüş vardır:

1. "Atom (cevher) kendi kendine kaim olandır veya her kendi kendine kaim olan atomdur", şeklindeki Hristiyanların görüşü.
2. "Atom kendi kendine kaim olan ve zıtları kabul edendir" şeklinde felsefecilerin görüşü.
3. "Atom yaratıldığında araz (ilnek) taşıyandır" şeklindeki Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/915) görüşü.
4. "Atom arazları taşıyandır, ancak atom yaratıldığında arazın da birlikte yaratılması gerekemeyebilir" şeklindeki Mu'tezile'den Salihî'nin görüşü.(60)

Atomculuğun Sünnî kelam içerisinde yerleşmesi ve kurumsallaşmasında rol oynayan Bâkılânî'nin görüşü, özellikle Cübbâî'nin "atomların yaratıldığında arazlarla birlikte bulunması" görüşüne daha yakındır. Zira Salihî'nin "arazsız atom yaratılması"ni mümkün görmesi, araz olmaksızın da atomların olabileceği varsayımını gündeme getirir ki, bu, "atomlarla birlikte bulunan arazların gelip geçiciliğinden hareketle atomların sonradan olma (hâdis) varlıklar olduğu" şeklindeki kelimcilerin tezini zora sokar. Felsefecilerin ve Hristiyanların görüşleri de, Allah'ı atom (cevher) kategorisine sokma sakıncasını taşıdığından, Sünnî inanç ile uzlaşması imkânsızdır. Bâkılânî'nin Hristiyanların "Tanrı'yı cevher (atom) kabul etmelerini" kabul edilemez bulması ve onları şiddetle eleştirmesi bundan kaynaklanmaktadır.(61) Ebû Ali el-Cübbâî'nin "atom arazlarla birlikte yaratılır" görüşü, hem Tanrı'yı cevher kategorisi-

Atomculuğun Sünnî kelam içerisinde yerleşmesi ve kurumsallaşmasında rol oynayan Bâkılânî'nin görüşü, özellikle Cübbâî'nin "atomların yaratıldığında arazlarla birlikte bulunması" görüşüne daha yakındır.

Bir atom diğer bir atomla birleşirken, aynı zamanda bir uzam içerisinde ve bir araza mekân olmaktadır.

nin dışında tutmakta, hem de Tanrı'nın sonsuzluğunu (kıdem) kanıt için evrenin sonradanlığını (hudûs) ispatta büyük kolaylık sağlamaktadır.

Bâkılânî'nin çağdaşı olan İbn Fûrek (ö. 406/1015), Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini derlediği Mücerred makâlâtî'l-Eş'arî adlı eserinde, bölünemeyen en küçük parça olan atom (cevheri ferd) konusunda detaylı bilgiler verir: Ona göre, atomlar (cüz), tek tek düşünüldüğünde yönlerinden (cihet) bahsedilemez, zira yönlerinden ya da diğer atomlara temas ettiği kenarlarından bahsetmek zihnen de olsa onları bölünebilir kabul etmeye götürür. Aynı şekilde hareket halindeki atom ile durağan haldeki atom arasındaki farktan da söz edilemez. Zaten ona göre atomlar tekdüze (mütecannis) olup aralarında farklılık yoktur.(62) Bu bilgi-den, evrendeki somut varlıkların en küçük yapı taşı kabul edilen atomların (cevheri ferd), birbirlerinin aynı oldukları, aldıkları arazlarla farklılık kazandıkları, ancak bu farklılığın atomun özünden değil, ona dayanan veya onda oluşan (zuhur eden) arazlardan meydana geldiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Kısaca söylemek gerekirse, kalam atomculuğunda atomlar (cüzler/cevher-i ferdler) tek tip olup, araz almakla çeşitli sıfatları kazanmaktadırlar.

Atomlar için, birbiriyle, arazlarla ve mekânla olmak üzere üç ilişkiden söz edilebilir. Arazlarla ilişkisi onlara mahal teşkil etmesini, birbirleriyle ilişkisi cisme dönüşümlerini veya cismin oluşmasını,

mekânla ilişkisi ise boşlukta dayanaksız durmayıp bir uzamda (hayyiz) içinde durduklarını gösterir. Daha önce geçen "atomların uzamsız ve arazsız olamayacağı" bilgilerinden hareketle yukarıdaki üç ilişkinin bir atomda aynı anda, ya da sürekli olarak birlikte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yani, bir atom diğer bir atomla birleşirken, aynı zamanda bir uzam içerisindedir ve bir araza mekân olmaktadır. Atomlar, özü itibarıyla (bizatihi) sonlu varlıklardır. Zira birleşen, sonra yarıya, üçte bire, dörtte bire bölünerek, neticede bölünemeyen parça haline gelen bir varlığın sonlu olması aklen varılabilecek tek sonuçtur.(63) Ayrıca sürekli anlık arazlara mekân olması ve arazsız kalmaması kendi başına bağımsız bir varlığının olmadığının kanıtıdır. Buradan hareketle kalam düşüncesinde arazların atomlar üzerinde sürekli yaratıldıkları düşüncesi ortaya konmuştur. Bu da atomların, aşkın bir varlığın müdahalesi ile benzer şekilde yenilenmek (teceddüdi emsal) suretiyle her an değiştikleri yani yaratıldıkları anlamına gelir. Zaten kelamcının temel amacı da, âlemi her an müdahalesiyle kontrol altında tutan bu aşkın yaratıcı varlığı bu yolla ispattır. Diğer bir deyişle kelamcının temel amacı, her an değişen anlık araz ile ondan bağımsız olamayan atomun sürekli değişime maruz kaldığını, bu değişimin aslında sürekli yaratmanın bir sonucu olduğunu ispat etmek ve buradan hareketle de bir yaratıcının varlığına gitmektir. Bu yaratıcı da evreni her an kontrolü altında tutan, aşkın bir varlık olan Allah'tır.(64) İşte özellikle bu yönüyle kalam atomculuğu diğer atomcu görüşlerden ayrılır.

Hemen tüm atomcu görüşler, atomların, evrenin yapı taşları olduğu hususunda görüş birliği içerisinde olmalarına rağmen "atomun ne oluşu" noktasında ayrılığa düşmektedirler.

Sonuç

Görüldüğü gibi hemen tüm atomcu görüşler, atomların, evrenin yapı taşları olduğu hususunda görüş birliği içerisinde olmalarına rağmen "atomun ne oluşu" noktasında ayrılığa düşmektedirler. Söz gelimi, Yunan ve Hint atomculuğu, atomların sonsuzluğu ortak paydasında buluşurken, (65) İslam inanç felsefesi diyebileceğimiz kalam düşüncesi içerisinde gelişen atomculuk, atomları hem başlangıç hem de sonuç itibarıyla sonlu kabul etmekle onlardan ayrılır. Bu farklı eğilime gidişte, kişi ve grupların dünya görüşleri ve evren tasavvurları etkili olmaktadır. Örneğin yaratıcı Tanrı tasavvuruna sahip kalam düşüncesinin diğer düşüncelerde olduğu gibi, "sonsuz atom" fikrini kabul etmesi doğasına yani yaratıcı Tanrı düşüncesine aykırıdır. Bir diğer farklılık ise, Yunan atomculuğunun oluş ve bozuluşta (kevn ve fesad) dış müdahaleyi kabul etmeyen materyalist karakterine karşılık Hint ve İslam atomculuğunun Tanrı'nın etkisine açık, dinî karakterli bir atomculuğu savunuyor olmalarıdır. Hint atomculuğu içerisinde nispeten önemsiz bir yer işgal eden Caynizm atomculuğu materyalist karakteriyle Yunan atomculuğuna yaklaşıırken, tabiatçı filozof Razi atomları tanrının iradesine bağlı ancak sonsuz saymakla Hint atomculuğuna yaklaşıyor.

Dipnotlar:

(1) Sözgelimi Demokritos'un Doğu bilimlenin öğrenmiş olduğu bir gerçektir. Kendisinin Hindistan, Habeşistan, Kalde, İran'a gittiği ve bu ülkelerin kahin ve büyücüleri ile görüştüğü kabul edilmektedir. bk. Karl Heinrich Marx, Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayrım (trc. Saffet Babür), Ankara 2001, s. 29; Cemil Sena, Filozoflar Ansiklopedisi, "Demokrit" md.

(2) Friedrich Albert Lange, Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1982, s. 11; Alfred Weber, Felsefe Tarihi (trc. H. Vehbi Eralp), İstanbul 1991, s. 35; J. D. Bernal, Modern Çağ Öncesi Fizik (trc. Deniz Yurtören), Ankara 1995, s. 87.

(3) Aristoteles. Demek ki bütün doğa düşünürleri karşıtları ilke yapıyor... Demokritos da birine 'var olan' ötekine 'var olmayan' deyip 'dolı' ile 'boşu' ilke diye alıyor; ayrıca yer, biçim, düzen açısından ayrım yapıyor; bunlar ise karşıtların dâsileri: yer, üst ile

altın; ön ile arkanın; biçim, köşeli ile köşeli olmayanın, düz ile yuvarlağın cinsi. Demek ki herkes bir biçimde karşıları ilke alıyor. (Fizik (trc. Saffet Babür), İstanbul 1997, s. 27).

(4) Sahakian, Felsefe Tarihi (trc. A. Yardımlı), İstanbul 1990, s. 17.

(5) Lucretius, Evrenin Yapısı (trc. Turgut Uyar-Tomis Uyar), İstanbul 2000, s. 30.

(6) Georga Thomson, İlk Filozoflar, (Mehmet H. Doğan), İstanbul 1988, s. 369-373.

(7) Aristoteles, Fizik, s. 11, 27, 59, 107-109, 345.

(8) Lange, a.g.e., I, 13; Hilmi Ziya Ülken, Varlık ve Oluş, Ankara 1968, s. 191; Kamran Birand, a.g.a., s. 28-29; Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi, İzmir 1995, s. 176; Hüsameddin Erdem, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Konya 1998, s. 112.

(9) Bertrand Russell, Batı Felsefesi Tarihi (Antikçağ) (trc. M. Sencer), İstanbul 1972, I, 144-145, 152; Kamran Birand, a.g.e., s. 28-29; Hüsameddin Erdem, a.g.e., s. 112.

(10) Paul Janet, Gabriel Seailles, Metâlib ve Mezâhib (trc. Elmalılı Hamdi), İstanbul 1341, s. 7, 84, 95-96; Eduard Zeller, Grek Felsefesi Tarihi (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001, s. 88-89; Bertrand Russell, a.g.e., I, 144-145, 147.

(11) Lucretius, a.g.e., s. 18, 28-29, 89; Paul Janet, Gabriel Seailles, a.g.e., s. 7, 84, 95-96; Weber, a.g.e., s. 36; Zeller, a.g.e., s. 89; Russell, a.g.e., I, 144-145, 147; Sahakian, a.g.e., s. 17-19; Hilmi Ziya Ülken, Varlık ve Oluş, s. 418, 465, 473; Bernal, a.g.e., s. 87.

(12) Kamran Birand, a.g.e., s. 29.

(13) Lucretius, a.g.e., s. 27, 30.

(14) Weber, a.g.e., s. 36.

(15) Lucretius, a.g.e., s. 27; Lange, a.g.e., I, 10.

(16) Weber, a.g.e., s. 37.

(17) Lucretius, a.g.e., s. 31, 65; Lange, a.g.a., I, 14; Alfred Weber, a.g.e., s. 36-37.

(18) Collepson, Felsefe Tarihi-Melenistik Felsefe (trc. Aziz Yardımlı), İstanbul 1990, 12b, 36.

(19) Sahakian, a.g.e., s. 44.

(20) Marx, a.g.e., s. 38. Bunun nederin de Marx şöyle ifade eder: "Demokritos, Mısır rahiplerinden, Pers ülkesindeki keldâsılardan, Hint gymnosophis-lerinden bilgi alamaya çalışırken Epikouros hiçbir öğretmeni olmadığı için kendi kendini yetiştirdiği için övündü." (s. 30). "Demokritos, dünyanın her yanını gezerken, Epikouros, Atina'daki bahçesini ancak iki kez bırakır ve İonya'ya, o da araştırma yapmak için değil de arkadaş ziyareti için gider." (s. 31).

(21) Marx, s. 105.

(22) a.e., s. 96.

(23) a.e., s. 82-87.

(24) a.e., s. 30-36; Zeller, a.g.e., s. 284; Alfred Weber, a.g.e., s. 89; Bernal, a.g.a., s. 89-90; Thomson, a.g.e., s. 373.

(25) Bernal, a.g.e., s. 88.

(26) Materyalizmin tarihini yazan F. Albert Lange göre, "Romanın bütün siyasal yaşamında boş inançlar egemendi... Sanat ve bilimin Romalılar için fazla bir çekici yanı yoktu... Yunanlılarla ilk temasa geldikleri andan itibaren Romalılarda Yunan halkına karşı bir antipati kendisini gösterdi. Bu iki ulusun karakterlerinin farklılığından doğan ve yüzyıllarca sürecek olan bir antipatiydi. Yunan sanat ve edebiyatı Roma'ya ancak Anlatın yeniliğiye uğramasın-

dan sonra yavaş yavaş nüfuz etmeye başladı... Cumhuriyetin son yıllarında Yunan kültürü davayı tümüyle kazanmıştı. İyi eğitim görmüş her Romalı, Yunancayı anlıyordu. Romanın genç soyluları, Yunanistan'a öğrenim gidiyorlardı ve yetkin zihinler Yunan edebiyatını örnek alıp ulusal edebiyatlarını biçimlendirmeye çalışıyorlardı." (a.g.e., I, 78-79).

(27) Lucretius, a.g.e., s. 18.

(28) Lange, a.g.e., I, 80-84.

(29) Lucretius, a.g.e., s. 15.

(30) a.e., s. 18.

(31) a.e., s. 20.

(32) a.e., s. 22.

(33) a.e., s. 27-28.

(34) a.e., s. 30.

(35) a.e., s. 89.

(36) Pines, Mezhebü'z-zene inde'l-müslimin (trc. Muhammed Abdulhadi Ebü Rîde), Kahire 1946/1965, s. 104-106; Kemal Çağdaş, Eski Hint Çağ Kültür Tarihine Giriş, Ankara 1974, s. 38, 41-42; C. A. Kadir, "İslam Öncesi Hint Düşüncesi", İslam Düşüncesi Tarihi (edit. M.M. Şerif, trc. Kürşat Demirci), İstanbul 1991, I, 60.

(37) H.J. Störing, İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan, (trc. Ö.C. Güngören), İstanbul 1994, s. 97-98; Kadir, a.g.m., I, 60.

(38) Karma "Yapmak" anlamına gelen Sanskritçe "kri" kelimesinden türemiş bir isimdir ve Hint felsefesi için çok önemli bir kavramdır. Metafizik anlamda geçmiş fiillerin neden olduğu sonuçları gösterir. Karma'nın bir tabiat yasası olması dolayısıyla reenkarnasyon ile yakın ilişkisi vardır. Her yeni hayata geçmiş hayatların karşılığını varlık için kaçınılmaz yapar. İşte bu karşılıklı sonuçlar "Karma Kanunu" gereğince meydana gelir. (bk. Laurance Twaddle, Making Sense of English Religion, Edinburgh 1992, s. 74; Ergün Arıkdal, Metapsişik Terimler Sözlüğü, İstanbul 1989, s. 83).

(39) Pines, a.g.e., s. 108; Kemal Çağdaş, a.g.e., s. 42.

(40) Pines, a.g.e., s. 108.

(41) a.e., s. 108.

(42) Pines, a.g.e., s. 101; Kadir, a.g.m., I, 48.

(43) Macit Fahn, İslam Felsefesi Tanıtı (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 82.

(44) İsmail Hakkı, İslam'da Felsefe Akımları (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 1995, s. 75; a. mlî. "Şeyhu'l-Etibbâ Ebü Bekir Muhammed b. Zekariyya er-Râzi", Dar'ü'l-Fünûn İlahiyat Fak. Mac., s. 164.

(45) Pines, a.g.e., s. 60-76.

(46) Çağfer Karadaş, "Kalam Atomculuğunun Kaynağı Sorunu", Manfe, yıl 2, sy. 2, Konya 2002, s. 88.

(47) Pines, a.g.a., s. 76-77; T.J. de Boer, İslam'da Felsefe Tarihi (trc. Yaşar Kutluay), Ankara 1960, s. 57; Macit Fahn, a.g.e., s. 82-83; İsmail Hakkı, "Şeyhu'l-Etibbâ Ebü Bekir Muhammed b. Zekariyya er-Râzi", s. 163-164; Lenn E. Goodman, "Muhammed İbn Zekariyya al-Râzi" (ed. Seyyid Husayin en-Nasr-Oliver Leaman, History of Islamic Philosophy), London 1996, s. 204-205; Abdurrahman Bedevi, "Muhammed b. Zekariyya al-Râzi", M.M.Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, (trc. Osman Bilen), İstanbul 1996, II, 58-59.

(48) bk. Ahmet Akbulut, Sahabe Davı Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri, İstanbul 1992, s. 284-289.

(49) bk. Bekir Topaloğlu, Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacib), Ankara 1981, s. 84.

(50) Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987, s. 125.

(51) bk. Çağfer Karadaş, "Kelâm Atomculuğunun Kaynağı Sorunu", s. 81-100.

(52) Richard M. Frank, The Metaphysics of created being according to Abû'l-Hudayl al-Alîf, İstanbul 1966, s. 39-40; Muna Ahmed Ebü Zeyd, a.g.e., s. 19; İhan Kutlu, "Cevher", DiA, VII, 452.

(53) Nazzam, Mütezile kelamcılarının içinde atom fikrinin en büyük düşmanı olarak bilinir. Eşarî, Nazzam'a ait olduğu ileri sürülen bu görüşün yani bir şeyin yarısına, yansının da yarısına bölünebileceğine dair bu görüşün Abbad b. Süleyman'a ait olduğunu zikrederken (bk. Eşarî, Makalâtü'l-İslamiyyin (nşr. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1980, s. 317). İbn Hazm ise, onun, sonlu bir atomun bulunmasının mümkün olmadığı ve her şeyin sonsuzca bölünebileceği görüşünde olduğunu nakleder. (bk. el-Fasl, Beyrut 1406/1986, V, 92; ayr. bk. S. Pines, Mezhebü'z-zene, s. 11).

(54) bk. İbn Haldun, Mukaddime, trc. Kadir Zakir Ugan, İstanbul 1986, II, 536; İsmail Hakkı, "Ebü Bekir Bakillânî", Dar'ü'l-Fünûn İlahiyat Fak. Mec. İstanbul Haziran 1926, s. 146, 160; Halim Sabit Şibay, "Bakillânî", İA, II, 255-256. R.J. McCarthy, İbn Haldun ve McDonald'ın yakarıda geçen atomculuğu ilk ortaya atan şahıs olduğu fikirlerine ihtiyatla yaklaşır. (bk. "Al-Bakillânî" İA New Edition, I, s. 958-959); ayr. bk. Şerafeddin Gölcük, Bakillânî ve İnsanî Fikilleri, İstanbul 1979, s. 33-35; M.Said Yazıcıoğlu, Kelâm Ders Notları, Ankara 1987, s. 93; Şaban Ali Düzgün, Nesefî ve İslam Filozoflarına göre Allah-Alem ilişkisi, Ankara 1998, s. 95.

(55) bk. İbn Fûrek, Mücerred Makalâtü'l-Eşarî, Beyrut 1987, s. 202-215.

(56) İbn Fûrek, Kitâbü'l-hudûd fî'l-usûl, Beyrut 1999, s. 86-88.

(57) İbn Fûrek'in "Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ölümü ile bittiğini" iddia etmesi İslam dünyasında kendisine karşı tepki doğmasına neden olmuştur. (bk. Yusuf Şevki Yavuz, İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti, İstanbul 1989, s. 76-77.)

(58) Nitekim Sadece Sünniler değil Neccariyye, Haşimiyye, Draniyye gibi bir çok Sünnî olmayan mezhebin yanı sıra Sünnî kelâmın öncülerinden kabul edilen İbn Küllâb'ın önderi olduğu Küllabiyye de atom fikrine karşı çıkıyordu. (bk. İsmail Hakkı, "Ebü Bekir Bakillânî", s. 150).

(59) İsmail Hakkı, "Ebu Bekir Bakillânî", s. 141; Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmî, s. 26; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, Kelâm, Konya 1989, s. 44.

(60) Eşarî, Makalât, s. 306-307.

(61) Bakillânî, el-Temhîd, s. 93-94.

(62) İbn Fûrek, Mücerred Makalâtü'l-Eşarî, s. 203-211.

(63) a.e., s. 202.

(64) Harpûnî, Tenkîhul-kefâm, İstanbul 1330, s. 68; Çağfer Karadaş, Bakillânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru, Bursa 2003, s. 57.

(65) Marx, a.g.e., s. 100.

Kelam atomculuğunun kaynağına dair yeni bir yaklaşım

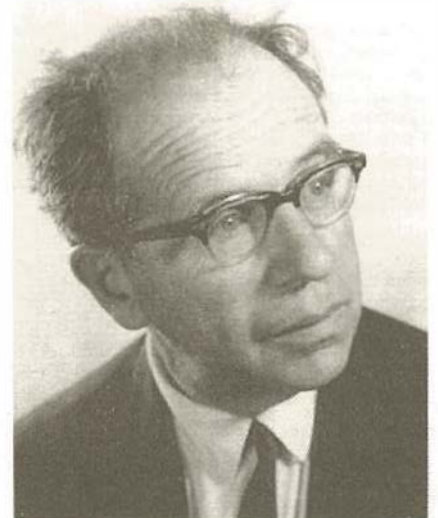
Demokritos'un atomculuğunun materyalist karakterde olması, Hint atomculuğunda maddenin ezelîliği fikrinin bulunması ve kelamın geliştiği Mezopotamya veya komşu bölgelerde kelam atomculuğunun benzeri bir fikrin henüz tespit edilememiş olması, bizde, kelimacılar tarafından bölge kültüründen yararlanarak ortaya konulmuş özgün bir nazariye olduğu kanısını doğurmuştur.

Özet

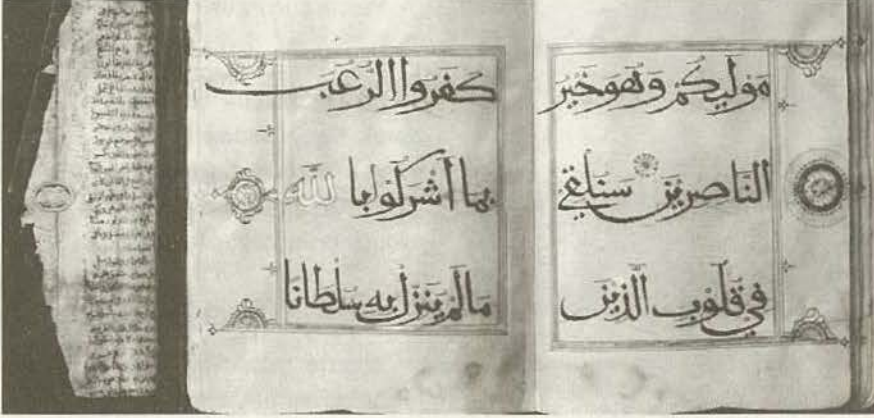
Kelamcıların âlem telakkisi ile adeta özdeşleşmiş bulunan "cevheri ferd/kelam atomculuk"unun kaynağı konusu tam açıklığa kavuşmamıştır. Musab, Meymun tarafından Yunan orijinli olduğu iddiası uzun süre oryantalistleri etkilemiştir. 19. yüzyılda kelam atomculuğunun menşeyinin Hint atomculuğu olabileceği iddiası ortaya atılmıştır. Bu iddiayı ilk defa Schmolders 1840'larda dilettirmiş, bundan elli yıl sonra Mabilieu bu iddiayı kelam atomculuğunun tamamının Hint düşüncesinden geldiği noktasına götürmüştür. Bu fikrin son ve etkili savunucusu ise Shlomo Pines'tir (ö. 1990). Pines, 1936 yılında Berlin'de basılan Beitrage zur Islamischen Atomenlehre adlı kitabında bu düşüncüyü savunur ve kelam atomculuğunun Yunan atomculuğundan çok Hint atomculuğuna yakın olduğuna ve aralarında esaslı benzerlikler bulunduğuna dikkat çeker. Alnoor Dhanani ise The Physical

Theory of Kalam (Brill 1994) adlı çalışmasında Pines'in çabalarını başarısız bulur. Türkiye de ise Pines'ten on yıl önce Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuasında (1925) "Mütekellimûn ve Atom Nazariyesi" adlı makalesinde M. Şemseddin (Günaltay), kelam atom düşüncesi-

19. yüzyılda kelam atomculuğunun menşeyinin Hint atomculuğu olabileceği iddiası ilk defa Schmolders tarafından 1840'larda dilettirilmiş, elli yıl sonra ise Mabilieu kelam atomculuğunun tamamının Hint düşüncesinden geldiğini öne sürmüştür.

Shlomo Pines, kelam atomculuğunun Yunan atomculuğundan çok Hint atomculuğuna yakın olduğuna dikkat çeker.

Kelamcılar, dinin asıl kaynağı olan Kur'an'a başvurma ve oradan hareketle bir tasavvur-
oluşturma yoluna gitmişlerdir.

sinin menşeinin Yunan filozofu Demokritos'a götürülmesini, İbn Meymun'un yanlış adres göstermesine ve müsteşriklerin bundan etkilenmesine bağlar. Ona göre kelamcıların atom nazariyesi Hint âlimi Kanada'nın atomculuğuna daha yakındır. Ancak bu iddiaların somut ve kesin delillerden çok benzerlikler yoluyla ortaya konulduğu görülmektedir. Bu durumda kelamcıların bu bilgileri doğrudan Yunan ve Hint düşüncesinden değil, bölge kültüründe bulunduğu şekliyle dolaylı yoldan elde etmiş olmaları kuvvetli bir ihtimaldir. Bu da kelim atomculuğunun özgünlüğü anlamına gelir. İşte bu makalede kelim atomculuğunun doğduğu bölge kültüründen yararlanılarak bizzat Müslüman düşünürler tarafından oluşturulduğu tezini destekliyor ve buna dair karıtlarımızı ve değerlendirmelerimizi sunuyoruz.

Ön bilgi

Atom fikrinin kelimde yer alması, kelamcıların bir âlem tasavvuru oluşturma düşüncesinin sonucudur. İslam toplumunun genişlemesine paralel olarak yeni kültürlerle ve düşüncelerle karşılaşma, İslam düşünürlerini anılan kültür ve düşünceler karşısında yeni bir duruş ve bakış belirlemeye itmiştir. Bir duruş ve bakış ortaya koyabilmek için öncelikle kendini tanıtabilme ve karşıdakini tanıyabilme verilerine ve donanımına sahip olmak gerekir. Diğer bir deyişle öncelikle

bir tez ortaya koymak ardından da ötekini tezine karşı antitez geliştirmek gerekir. Ötekinin kendini ve başkalarını tanımlama biçimi de örnek bir şablon olarak görülebilir. İşte bu saikle ilk İslam düşünürleri diyebileceğimiz kelamcılar, İslam vahyini temel referans alarak yabancı kültür ve dinler karşısında kendi dinlerini bir tanımlama ve tanıma diğer bir ifade ile aklî izah ve ifadeye dökme faaliyeti içerisine girmişlerdir. Vahyin referans alınması yapılan faaliyeti bir dini düşünce niteliğine büründürmüş ve bunun doğal sonucu olarak merkeze o dinin tanrısı alınmış, diğer konuları ona göre tanımlanmıştır. Tanım öncelikle bir tasavvuru gerektireceğinden dinin tanrısı olan Allah'tan başlamak üzere bir tasavvur oluşturma çabası çerçevesinde dinin asıl kaynağı olan Kur'an'a başvurulması ve oradan hareketle bir tasavvur oluşturma yoluna gidilmiştir.

Kur'an'da Allah'ın iki vasfı çok sık vurgulanmaktadır: ezellilik ve yaratıcılık. Zira "Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahadet etti. Sürekli adaleti gözetten melekler ve ilim sahipleri de Aziz ve Hâkim olan Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ettiler."⁽¹⁾ mealindeki ayet gereğince Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, O'nun her şeyi yaratan tek yaratıcı, her olayın ilk sebebi, her şeyin en sonu yani "ezelî" ve "ebedî" olduğunu kabul etmek demektir. Nitekim "Allah sizi ve iş işlerinizi de yaratmıştır."⁽²⁾ "Allah her şeyin yaratıcısıdır."⁽³⁾

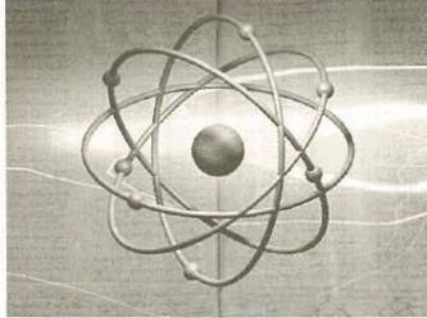
"Yaratan yaratmayan gibi midir?"⁽⁴⁾ mealindeki ayetlerde özellikle Allah'ın "yaratıcılık"ı vurgulanmıştır. Bu ve benzeri naslardan hareketle şu hükümler ortaya konulmuştur: Allah, "öncesi olmayı" hatta "zaman içine dâhil edilemeyi" ifade eden "ezellilik" vasfına sahiptir. O'nun dışındakiler böyle bir vasma sahip değildirler ve ancak O'nun "yaratma"sıyla varlık kazanmaktadırlar. "Dışındakiler" dediğimiz varlıklar, "âlem"i oluşturmaktadır. Böylelikle âlem tasavvuru tanrı tasavvuruna göre şekillendirilmiş ve Tanrının "ezellilik" sıfatının aksine âlemin "sonradan olma (hadis)" ve "yaratılmış olma (mahlûk)" özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Âlemin ezeli olmadığının en önemli göstergesi, âlem ve içindeki varlıklar için bir ilk noktanın ya da diğer bir deyişle sona erdiği bir noktanın bulunmasıdır. İlâveten dünyada var olan şeylerde bölünme ve parçalanma bir gerçek olduğuna göre, bu işlemin sonsuza gitmesi maddenin ezelliliği düşüncesini doğuracağından bir noktada bitmesi gerekir. İşte bu bittiği nokta bölünemeyen en küçük parça "atom"dur. Bunu ifade için kelamcılar kimi zaman "cüz ellezî lâ yetezezâ" (bölünemeyen en küçük parça) gibi bir terkihi, kimi zaman da "cevher" kelimesini kullanmışlardır.

Atom kelimesi karşılığında İslâm kelam düşüncesinde kullanılan "cevher" kelimesi için sözlükler "kendisinden faydalı bir şey çıkarılan her taş" anlamını verirler. Ayrıca "bir şeyin cevheri" denildi-

Dünyada var olan şeylerde bölünme ve parçalanma bir gerçek olduğuna göre, bu işlemin sonsuza gitmesi maddenin ezelliliği düşüncesini doğuracağından bir noktada bitmesi gerekir. İşte bu bittiği nokta bölünemeyen en küçük parça "atom"dur.

ğinde "onun aslı ve özü"nü kastedildiğini ileri sürerler. Dilsel açıdan bu kelimenin Farsça "gevher" kelimesinin Arapçalaşması (muarrab) ile oluştuğu kanaati yaygın olmakla birlikte bazı Arap sözlük yazarları, bu kelimenin Arapça "açığa çıkmak/ortaya çıkmak" anlamına gelen (c-h-r) kökünden geldiğini iddia ederler. (5) Yukarıdaki anlamlarından hareketle felsefe ve kelam disiplinlerinde terim olarak kullanılan "cevher" kavramı her iki disiplinin arasındaki ihtilafı yansıtacak bir anlama kavuşmuştur. Nitekim felsefede cevherin "kendi kendine kaim, kendi başına bulunan ve bir konuda bulunmayan" anlamı tercih edilirken, kelamda "özü itibarıyla yer kaplayan arazın mukabili mevcut" anlamı tercih edilmiştir. (6) Kelamda "cevher" kavramı ilk zamanlarda hem cisim hem de cismin bir cüzü; hem madde hem de cevher için kullanılmış. (7) daha sonraları "bölünemeyen en küçük parça" (cüz ellezî lâ yetecezzâ) anlamında terimleşmiştir. (8)

Kelam âlimleri "cevher" kavramını kimi yerde yalın olarak kullanmakla birlikte maksatlarını tam ifade için bir terkip olmasına rağmen "parçalanamayan en küçük varlık" anlamında "cüz ellezî lâ yetecezzâ"yı terim olarak kullanmayı ısrarla sürdürmüşlerdir. Cevher kavramını kullandıklarında da "tek/bir/biricik" anlamlarına gelen "ferd" kelimesini ilave ederek, diğer bir deyişle "ferd" kelimesiyle kayıtlayarak "cevheri ferd" şeklinde kullanmaya özen göstermişlerdir. Onlara göre cevher, "mütehayyiz, hacmi olan ve arazları kabul eden şeydir". (9) Kelamcı-

Kelam atomculuğunda "parçalanamayan cüz" ve "cevher" isimleri verilen atom düşüncesinin nereden geldiği temel sorunlardan biridir.

ların genelde benimsedikleri "cevheri ferd", filozofların anladığı manadaki mücerred cevherlerden farklı olup, en belirgin özelliği "mütehayyiz" oluşu ve "maddeden mücerret" olmayışıdır. (10) Kelamcıların bu tanımı onların âlem ve tanrı tasavvurlarının bir gereğidir. Bundan dolayı da "parçalanamayan en küçük parça" anlamındaki cevheri ferd, onların âlem ve tanrı tasavvurlarının vazgeçilmez ögesi haline gelmiştir. Bundan vazgeçmeleri, tanrı ve âlem tezlerinin bütünüyle değişmesi veya çökmesi anlamına geleceğinden, diğer bir ifade ile cevher, araz ve cisim onların âlemin geçiciliğini ve tanrının kadımlığını ispat teorileri olan "hudüs teorisi"nin birbiri ile sıkı irtibatlı temel unsurlarını teşkil ettiğinden bu hususa özen göstermişlerdir. (11) Bu da onları, felsefecilerle aralarındaki farkı lafız düzeyinde de göstermek ve vurgulamak için söylenmesi ve yazılması zor bu terkipleri (cüz ellezî lâ yetecezzâ ve cevheri ferd) kullanmaya itmiştir.

Kelam atomculuğunda "cüz ellezi la yetecezza" (parçalanamayan cüz) ve "cevher" isimleri verilen atom düşüncesinin nereden geldiği temel sorunlardan biridir. Çünkü nereden geldiği veya hangi düşüncenin ilham kaynağı olduğu noktasında açık ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak benzerliklerden ve bazı ipuçlarından hareketle üç görüş ileri sürülmüştür:

İslâm'ın temel kaynaklarından elde edilmiştir,

Yunan düşüncesinden gelmiştir,

Hint düşüncesinden alınmıştır,

Biz ise burada bir dördüncü görüş olarak Kelam atomculuğunun doğduğu bölge kültüründen yararlanılarak bizzat Müslüman düşünürler tarafından oluşturulduğu tezini destekliyoruz.

1. İslâm'ın temel kaynakları

İslâm'ın temel kaynaklarından çıkarıldığı iddiası pek taraftar bulamamıştır, çünkü, temel kaynaklar olan Kur'an ve hâdislerde bu fikre mesnet teşkil edecek açık bir ifade bulmak oldukça zordur. Diğer taraftan, naslara sıkı bağlılığı ile bilinen selefîlerin ve ehli hadîsin bu tür terimlere soğuk bakmaları ve İslâmî ilimlerde kullanılmasını hoş karşılamamaları (12) da bu iddianın mesnetsizliğini gösterir. Sözgelimi Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) naklettiğine göre selefîler kelamcıları sahabe döneminde bulunmayan "cevher ve araz" tabirlerini kullandıkları için kınamışlardır. Aynı şekilde ünlü hâdis usûl-cüsü İbn Salah da felsefe ve mantık terimlerinin İslâmî ilimlerde kullanılmasını şiddetle eleştirmiştir. (13) Selefîlerin önde gelenlerinden İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1325) de, "cisim ve cevher" gibi kelimelerin Allah hakkında veya dinî alanda kullanılmasına karşı çıkar. Ona göre, "Allah cisimdir" demek ile "Allah cisim değildir" demenin bid'at olması bakımından aralarında bir fark yoktur. Zira bu kelimeler Kur'an ve hâdislerde geçmediği gibi önceki âlimlerin (selef) sözleri arasında bulunmamaktadır. Bundan dolayı da kelamcılar arasında cereyan eden cevher ve cisim odaklı tartışmaları yersiz ve gereksiz bulur. (14)

2. Yunan düşüncesi

Yunan düşüncesinden kaynaklandığı iddiası Endülüslü Yahudi bilgin İbn Meymun (ö. 601/1204) tarafından ileri sürülmüş (15) ve çağdaş araştırmacılar Brockmann, De Boer (16) ve Zühdi Hasan Carullah tarafından desteklenmiştir. (17) Kelam atomculuğu ile Leukippos tarafın-

Yunan klasiklerinin çok erken dönemlerde Arapçaya çevrilmesi göz önüne alındığında, bu düşüncenin, akla geleneksel anlayıştaki ulemadan daha fazla yer veren Mu'tezile'yi celbetmesi doğaldır.

dan ortaya atılan ve öğrencisi Demokritos tarafından geliştirilip kurumsallaştırılan atom teorisi arasındaki benzerlik, bu iddianın en güçlü delili olarak görülür.(18) Aristo'nun verdiği bu iki düşünürün "varlıkların bölünmez parçalardan oluştuğu" şeklindeki görüşleri(19) ile kelimcilerin "el-cüz ellezi la yetecezza" (bölünmeyen en küçük parça) isimlendirmeleri arasında kolaylıkla benzerlik kurulabilir. Yunan klasiklerinin çok erken dönemlerde Arapçaya çevrilmesi göz önüne alındığında, bu düşüncenin, akılcı bir yol izleyen ve akla geleneksel anlayıştaki ulemeden daha fazla yer veren Mu'tezile'yi celbetmesi de doğaldır. Dahası, gelişmiş ve kendine özgü yerleşik üslup kazanmış, tanrı ve kâinat hakkında oturmuş terminolojiye sahip Yunan düşüncesi karşısında yeni bir metot geliştirmek, terminoloji oluşturmak ve bunlardan bir tanrı ve kâinat tasavvuru ortaya koymak durumunda olan İslâm bilginleri, hazır buldukları bu Yunan metot ve terminolojisinden yararlanma yoluna gitmiş olabilirler. Ancak materyalist karakterdeki Demokritos atomculuğu ile kadim ve yaratıcı Tanrı tasavvuruna sahip İslâm itikadının bir arada düşünülmesi pek de kolay görünmemektedir. Zaten henüz ilk devir kelimciler ile Yunan felsefesi arasında doğrudan ilişki bulunduğu dair bir kanıt da elde edilebilmiş değildir.

Kelimcilerin cevherli ferd anlayışı ile Demokritos'un atom nazariyesi arasında birincisinin teist, ikincisinin materyalist ve mekanist karakterde olması gibi zihniyete tekabül eden farklılıkların ötesinde mahiyete tekabül eden farklılıklar da söz konusudur. (Yunan atomculuğu konusunda daha geniş açıklama için Prof. Dr. Cağfer Karadaşı'nın diğer makalesine bakınız. Y.N.)

Her ne kadar, Yunan atomculuğu ile kelim atomculuğu arasında, atomların bölünme kabul etmemesi, bir boşluk (hâlâ) içinde bulunmaları gibi önemli benzerlikler bulunsada, maddenin ezeliyeti ve sonluluğu ile hareketin ve oluşumun, ortaya koydukları determinist düşünce-

Materyalist karakterdeki Demokritos atomculuğu ile kadim ve yaratıcı Tanrı tasavvuruna sahip İslâm itikadının bir arada düşünülmesi pek de kolay görünmemektedir.

nin gereği olarak zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi temel fark olarak görünmektedir. Zira kelimde maddenin kendisinin "hiçlik"ten yaratılmasının yanı sıra her hareket ve oluşumun gerçekleşmesinin Allah'ın müdahalesine bağlı olması mekanizmi ve determinizmi imkânsız kılmaktadır. M. Şemseddin'in dediği gibi "eşyadaki nizam ve intizam eşyanın kendinden değil Yaratıcı'dan gelmektedir".(20) Ayrıca, bazı İslâm kaynaklarında Demokritos'un atom nazariyesinden bahsedilmekle birlikte onunla kelim atomculuğu arasında bir ilişkiden söz edilmemesi de kuşkuyu artıran nedenler arasındadır. Sözgelimi, said elEndelüsî, kelim atomculuğunun banisi kabul edilen Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'ın (ö. 235/850) Empedokles'in sıfat görüşü doğrultusunda görüş ileri sürdüğü(21) şeklinde bir iddiada bulunmasına rağmen Demokritos'un atomculuğu ile kelim atomculuğu arasında bir ilişkiden söz etmez.(22) Demokritos ve atomculuğu konusuna belki en geniş yer ayıran Şehristanî, kelim atomculuğu ile ne bir ilişkiden ne de benzerlikten bahseder.(23)

3. Hint düşüncesi

Bu görüş, anılan farklılıklar muvacehesinde kelim atomculuğunun, Demokritos'un nazariyesinden daha çok Hint atomculuğuna benzediği düşüncesinden yola çıkılarak ortaya atılmıştır. Zira Hint düşüncesinde ünlü Hint bilgini Kanada tarafından M.Ö. III. Yüzyıldan daha önceki bir tarihte meydana getirilmiş olan Vaişeshika Sisteminde Tanrı'nın âlemi ezeli atomlardan inşa edildiği düşüncesi(24) kelim atomculuğuna Demokritos'un atomculuğundan daha çok yakındır ve aralarındaki benzerlikler daha fazladır. Bu iddiayı ilk ortaya atan 1840'larda Schmölders'tir. Bundan elli yıl sonra Mabilleu bu iddiayı kelim atomculuğunun tamamının Hint düşüncesinden geldiği noktasına götürmüştür.(25) Bu fikrin günümüzde en önemli savunucusu Shlomo Pines'tir (ö. 1990).(26) Shlomo Pines, 1936 yılında Berlin'de basılan Beitrage zur Islamischen Atomenlehre adlı kitabında bu düşüncüyü savunur ve kelim atomculuğunun Yunan atomculuğundan çok Hint atomculuğuna yakın olduğuna ve aralarında esaslı benzerlikler bulunduğuna dikkat çeker. Ona göre Demokritos atomculuğu ile kelim atomculuğu arasındaki farklar sadece ayrıntılardan ibaret olmayıp teorilerin esasına da mütealliktir. Sözgelimi, Demokritos'a göre maddeyi oluşturan atomlar, zatî ve belirli özelliklere sahiptir. Ebu'l-Huzeyl'den Eş'arilere kadar kelimcilerle göre ise arazlar kendi başlarına mevcudatın bir türü olup cevherlerden farklıdır.(27) Bundan on yıl önce Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuasında (1925) "Mütekellimîn ve Atom Nazariyesi" adlı makalesinde M. Şemseddin, kelim atom düşün-

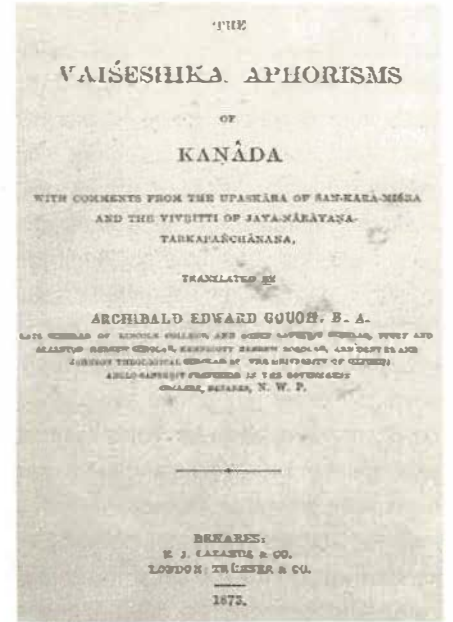
Vaişeshika" varlıklar arasındaki ayrılıkları ve benzerlikleri bularak gerçeği tanımaya çalışan bir sistemdir. Bu doğa felsefesinin çekirdeği bir tür atom öğretisine dayanır.

cesinin menşeinin Yunan filozofu Demokritos'a götürülmesinin İbn Meymun'un yanlış adres göstermesine ve Müsteşriklerin bundan etkilenmesine bağlar. Ona göre kalamcıların atom nazariyesi Hint âlimi Kanada'nın atomculuğuna daha yakındır.(28) Hint düşüncesinde Kanada'nın geliştirmiş olduğu Vaîşeshika (Vaisheshika) sisteminde, evrenin açıklamasında doğa felsefesi ve metafiziğine ağırlık verilmiştir. "Ayrım (fark)" gibi anlamlara gelen "Vaîşeshika" adından da anlaşılacağı gibi varlıklar arasındaki ayrılıkları ve benzerlikleri bularak gerçeği tanımaya çalışan bir sistemdir. Bu doğa felsefesinin çekirdeği bir tür atom öğretisine dayanır. Bu sisteme göre, kâinat bölüne bölüne bir yere gelindikten sonra artık bölünüp parçalanamayan ve dünyadaki değişim süreci içerisinde birbirleri ile birleşerek, sonra yine ayrılabilen, kendi başına sonsuz, fakat diğerleri ile bir araya geldiğinde sonlu küçük parçacıklardan oluşur.(29) Tanrı âlemi bu ezeli atomlardan inşa eder. Evrenin başlangıcı bu atomların birleşmeler teşkil etmesi, sonu ise birleşik atomların ayrılmaı demektir. Bu atomlar kendi kendilerine hareket etmezler. Tanrı evreni Karma Kanunları'na uygun olarak (her kişinin ecr u cezasını çekeceği şekilde) emri altındaki atomlardan yaratır. Yaratılan dünya, kişilerin depo edilmiş durumdaki ecr u cezalarına uygun bir şekildedir.(30) Bu sistemde atomların "ezeli" kabul edilmesi kalam atomculuğundan farklı olduğu izlenimi doğurmakla birlikte, atomları mekanik hareket eden varlıklar değil de

oluş ve yok oluşları (kevn ve fesad) tanrısız müdahaleyle gerçekleşen varlıklar olarak görülmeleri önemli bir benzerliktir. Yine Hint bölgesinde bunun dışında bir ilk neden fikrini kabul etmeyen Cainizm düşünce okulunda da atom fikrine rastlanmaktadır. Bu düşünce sistemine göre, madde son tahlilde atomik bir yapıdadır. En küçük parçası atom benzeri bir partiküldür. Bu partikül renk, tat, koku ve dokunma hassası olan niteliklere sahiptir. Tüm atom partiküllerinin ruhları olduğuna inanılır. Bütün evren neredeyse hayat doludur. Zaman ebedî, dünyanın ne başı ne de sonu vardır.(31) Bu sistem kalam atomculuğundan daha çok Demokritos atomculuğuna yakındır. Zira hem ilk neden kabul etmemekte hem de maddenin ve kâinatın ebedî olduğu iddiasındadır.

İran ve Hint ilimlerinin İslâm dünyasına naklinin Yunan tercümelerinden önce olması da Hint tesirinin etkili olmasında önemli bir neden olarak görülebilir.(32) Hilmi Ziya Ülken "Abbâsiler zamanında eski İran ve Hint ilimlerinin nakli Yunan tercümelerinden öncedir. Harun Reşid (170-193/786-809) zamanında henüz Süryani mütercimlerle temasa geçilmişken Hintliler esaslı bir surette tanınıyordu"(33) iddiasını dile getirir. Bu iddiayı İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) verdiği bilgiler de doğrular mahiyettedir. O, Hicrî, 249'da yazılmış Hint dinlerine dair bir kitap gördüğünü söylüyor ve kitabın şöyle bir hikâyesinden bahsediyor: "Bermekî vezîr Yahya b. Halid (ö. 190/805) bir kişiyi Hindistan'a orada bulunan ilaçları getirmesi ve dinleri hakkında malumat toplayıp yazması için gönderiyor. O zat da bu kitabı yazıyor."(34)

Kalam atomculuğunun Hint düşüncesinden geldiğinin önemli bir delili de atomculuğu savunan felsefeci Ebu Bekir Zekerîyya er-Razî'nin (ö. 313/925) Hint inanç ve kültürü hakkında derin ve kapsamlı bilgiye sahip İranşehrî ile dost olmaları sebebiyle bu düşüncenin onun vasıtasıyla Hindistan'dan alma ihtimalinin bulunmasıdır.(35) Hint inanç ve düşün-

Hint düşüncesinde Kanada'nın geliştirmiş olduğu Vaîşeshika sisteminde, evrenin açıklamasında doğa felsefesi ve metafiziğine ağırlık verilmiştir.

cesinde geniş malumat veren eserler ortaya koymuş olan Birûnî, (ö. 453/1061) İranşehrî'den objektifliğine güvenilir bir kimse olarak bahseder ve Hint inanç ve kültürü hakkında onun eserlerinden istifade ettiğini bildirir.(36)

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki, kalam atom nazariyesinin özellikle tanrı-âlem ilişkisi içerisinde düşünüldüğünde, Yunan atom nazariyesinden çok Hint atom nazariyesine benzemesi, Yunan düşüncesinin salt felsefe olmasından, Hint düşüncesinin ise bir dinî düşünce olmasından ileri gelmektedir.(37) Demokritos, son derece materyalist bir felsefecidir, âlem tasavvuru da bu doğrultudaki felsefî düşünmenin sonucudur. Bu durumda ondan bir din düşünüründe bulunan tanrı ve ona bağlı kâinat tasavvuru kaygısı içerisinde olması beklenemez. Bu yüzden de kalam atom nazariyesinin bir tanrı ve kâinat tasavvuru bulunan Hint atom nazariyesine daha yakın durması veya benzerliklerinin daha çok olması doğaldır. Ancak Hint düşüncesinde maddenin ezeli kabul edilmesinin(38) yanı sıra Şemsettin Günaltay'ın dikkat çektiği (39) kalam atomculuğunun önemli bir

Kalam atom nazariyesinin, Yunan atom nazariyesinden çok Hint atom nazariyesine benzemesi, Yunan düşüncesinin salt felsefe olmasından, Hint düşüncesinin ise bir dinî düşünce olmasından ileri gelmektedir.

unsuru olan "boşluk (halâ)" fikrinin bulunmaması kayda değer bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer önemli problem de Hint düşüncesinde mevzi kalmış bu atomculuk düşüncesinin nasıl bu bölgeye intikal ettiği. Zira İslam kaynaklarında Hint atomculuğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

4. Kelam atomculuğunun ortaya çıktığı bölge kültürü

Kelamcılar ne bir fizikçi ne de salt felsefecilerdir. M. Şemseddin'in dediği gibi, Yunan filozoflarından farklı olarak onların temel amacı, Allah'ın yaratıcılığını ispattır.(40) Diğer bir ifade ile onların çabası ne bir teori geliştirmek, ne de var olan teoriye bir ekleme ve çıkarmada bulunmak olmayıp, buldukları verilerle dinî düşüncelerini pekiştirmek ve akli izaha kavuşturmadır. Nitekim Teftazânî, "cevhri ferdin ispatında, felsefecilerin âlemin kıdemine götürecek heyulâ (madde) ve sureti (form) ispat yanlışlıklarından kurtuluş vardır."(41) sözleriyle bu gerçeği vurgulamasının yanı sıra âlemi "heyula" ve "suret" ile izah etmenin sonucunun âlemin kıdemi düşüncesine yol açacağı endişesini de dile getirmektedir. Bundan dolayı da kelamcılar Allah'ın yegâne kadîmliğini zedeleyecek bu düşünceden kaçınmışlar ve atom düşüncesine yönelmişlerdir.(42) Taftazânî'nin ileri sürdüğü "kaygı"dan hareket ettiğimizde kelamcıların materyalist Demokritos'un atom görüşünü benimsemeleri pek akla yatkın görünmemektedir. Bunu, İslami düşünce doğrultusunda yeniden düzenlemiş olabileceklerini varsaysak bile, bir "ilk neden" fikrini içerisinde barındıran heyula ve suret düşüncesini değil de daha materyalist olan atom düşüncesini tercih etmeleri makul olmaz, aksine heyula'nın kadîmliğinden kaçarken bir "ilk neden" öngörmeyen materyalist atom nazariyesi düşüncesine kapılma gibi bir görüntü oluşur. Bu durumda ya kelamcılar bir tanrı fikrini ihtiva eden Hint atom düşüncesinden yararlanmışlardır, ya Demokrit'in materyalist atom nazariyesi kelâmın

Şemseddin Günaltay, Hint düşüncesinde, kelam atomculuğunun önemli bir unsuru olan "boşluk" fikrinin bulunmadığına dikkat çeker.

oluştugu Irak bölgesinde materyalist özelliklerinden sıyrılmış, dini içerikli bir dönüşüm geçirmiş ya da Hint atom nazariyesi ile Yunan atom nazariyesi bu bölgede birbirine karışmış ve kelamcıların aradığı şartlara uygun hale gelmiştir. Bir dördüncü ihtimal de bizzat kelamcılar buldukları bu Yunan ve Hint atom nazariyelerini sentez yapmak suretiyle eklektik bir teori ortaya koymuş olabilirler. O takdirde şu sorulara cevap aramak gerekecektir: Her iki atom nazariyesi İslam'dan önce bölgede bulunmakta mıdır? Kelamcılarının dışında daha önce bölgede bulunan dinler ve düşüncelerde atomculuk fikri var mıdır? Daha genel bir ifadeyle, Yunan ve Hint felsefesi bu bölgede bilinmekte midir? Bütün bu soruların cevabının bulunabilmesi için öncelikle bölgenin etnik ve kültürel yapısının tanınması, ardından ise bölgedeki felsefi birikimin orijinallliği ile Müslümanların bölge kültürüne ve felsefî birikime ilgilerinin ne şekilde ve düzeyde olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

a. Bölgenin etnik ve kültürel yapısı

Müslümanlar, kelam atomculuğunun geliştiği Mezopotamya ve civarına hakim

olduklarında, bölgede bir çok din, mezhep ve etnik grup bulunmaktaydı. Süryaniler, Nasturiler, Melkitler ve Ermenilerden oluşan Hristiyanlar, Yahudiler, Mazdekizm, Maniheizm ve Zerdüştlük dinlerini benimsemiş olan İranlılar, Asurlular, Kildaniler, Nebâtîler, Sind havzasından göçmüş bulunan Zotlar, İslam kaynaklarında Sabîiler olarak anılan Harranîler ve Araplar bulunmaktaydı. Müslüman kaynaklarda Rumlardan bahsediliyorsa da, bunların gerçekte Bizans'a bağlı Hristiyan gruplar olduğu açıktır. Zira Arap kaynaklarda Anadolu'nun Diyarı Rum olarak geçmesi Said el-Endelusi'nin "Rumlar" başlığı altında Latinleri ve Bizanslıları anlatması bunu göstermektedir.(43)

Kelâmın geliştiği Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Harran ve civar bölgeler, M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender tarafından egemenlik altına alınmış, ardından bölge Yunan ve Roma kolonisi haline gelmiştir. Ebu Hanife'nin ünlü öğrencisi ve Abbasîlerin baş kadısı Ebu Yusuf (ö. 182/798) bu bölge halkının Nebtîler ve Rumlardan oluştuğunu söyler.(44) Bu veriden hareketle, bölge halkının Yunan ve Bizans kültürü ile irtibatlı oldukları sonucu çıkarılabilir. İslam hâkimiyetine geçtikten sonra buradaki akademik faaliyete dokunulmamış ve bölge uzun süre bu özelliğini korumuştur. Miladî VII. yüzyılın sonuna kadar buradaki akademik çalışmaların gelişmesini sürdürmesi de bunu göstermektedir.(45) Nitekim Abbasîlerin Kadısı Ebu Yusuf bölge fethedildi-

Kelâmın geliştiği

Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Harran ve civar bölgeler, M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender tarafından egemenlik altına alınmış, ardından bölge Yunan ve Roma kolonisi haline gelmiştir.

ğinde Sahabe'den Muaz b. Cebel'in (ö. 18/639) görüşü doğrultusunda bölge halkından gücü oranında vergi alındığını bildirmesi ve onlara yönelik dinî ve sosyal başka bir tedbirden bahsetmemesi yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır.(46) Sonraki Müslüman halifeler ve emirler bu bölgeye çok önem vermişler hatta Harran bir dönem Emevîlere başkentlik yapmıştır.(47) Bu bölge halkından olan Sabit b. Kurra elHarrânî, (ö. 288/901) Halife Muktedir döneminde Bağdat'a yerleşmiş ve mantık, hesap, hendese ve hey'et konularında birçok kitap kaleme almıştır.(48) Bu bilgilerden hareketle Yunan kültürü ile olan yakın irtibatları nedeniyle Yunan felsefe ve kültürünün İslam âlemine geçmesinde bu bölge halkının önemli rol oynadığını kabul etmek gerekir. Nitekim mezhepler tarihçilerinin Sabîîlerden saydığı Harranîler(49) "cevher", "halâ", "heyulâ" gibi felsefi kavramları kullanmaktaydılar. Bunlar, ikisi fâil/etkin, biri münfail/edilgen, diğer ikisi de ne fail ne münfail olan beş kadîmin varlığına inanıyorlardı. Tanrı ve nefis fail, heyulâ münfail, zaman (dehr) ve halâ (mekan) ise ne fail ne de münfaildi.(50) İbnü'n-Nedim'in verdiği bilgiye göre onlar heyulâ, unsur, sûret, adem, zaman ve mekan kavramlarını Aristo'nun kullandığı anlamda kullanmaktaydılar. Nitekim Abdulkahir el-Bağdadî (ö. 429/1037) onların "heyulâ" görüşleri ile Ashab-ül-heyulâ dediği Felsefecilerin "heyula" görüşü arasında benzerlik bulunduğu dikkat çeker.(51) Bunların bu beş kadîm düşüncesi atom-

Philon, Tevrat metni ile felsefe metinlerini uzlaştırma çalışması ile İskenderiye'de kendine özgü bir felsefe mektebi kurdu. O, ilk zamanlar aynı hakikatin hem felsefede hem de Yahudi vahyinde bulunduğu inancını taşıyordu.

Kelam, Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Harran ve civar bölgelerde gelişmiştir.

cu felseteci Ebu Bekir Zekeriyya er-Razî'nin beş kadîm düşüncesine de yakındır.(52)

Bölgenin iki büyük gücünden biri olan İran'ın kudretli hükümdarlarından Nuşirvan dönemi, Sasâni edebiyat ve kültürünün zirvesiydi. Bu dönemde Helenistik kültür Mezopotamya'nın güneydoğusuna düşen Huzistan bölgesinin Cündişâpur şehrinde kurulan tıp ve felsefe okulu yeniden canlandırıldı. Bizans imparatoru Jüstenyen'in Atina okullarını kapatması (529) Yunan filozoflarının buraya yönelmesini sağladı. Yunan bilimi ve felsefesi Mazdek rahipler arasında yüksek düzeyde itibar gördüyse de, bu dönemde önemli düşünce kaynağı Hindistan'dı. Hintliler matematikte kayda değer ilerlemeler kaydettiler ve bilhassa mimaride Babil ve Grek kurumlarının ilerisinde gelişme gösterdiler. Tıpta da benzer durum gözleniyordu.(53) Hint bilim ve felsefesine de ilgi duyan İranlılar söz konusu Cündişâpur okuluna davet ettikleri Hintli bilim adamlarından astronomi, matematik ve mitolojiye dair bilgiler almışlardır.(54) Bunun sonucu olarak İbnü'l-Mukaffa tarafından daha sonra Arapça'ya çevrilecek olan(55) Hintli bilge Beydebân'ın Kelile ve Dimme adlı kitabı gibi birçok Hint eseri o dönemde eski İran di-

li Pehlevice'ye çevrilmiştir. Arapların İran'ı fethinden sonra da Müslümanlar henüz Batlamyus'un Almagesti'sinden haberleri yokken astronomiyi Siddhanta'nın Pehlevice çevirisinden Arapça'ya çevirmekle öğrendiler. Müslümanlar arasında usturlab konusunda ilk çalışan kişi sayılan Ebû İshak el-Fazârî'nin çevirdiği bu eser müslümanlar arasında Kitabü'ssindhind (Sind ve Hind'e Dair Kitap) ya da kısaca Sindhind adıyla meşhur oldu.(56) İranlıların kurmuş oldukları birdiğer felsefe okulu olan Edessa (Urfa /Ruhha) medresesinin kuruluş amacı, birinci olarak Hristiyanlığın Yakubi mezhebini kabul etmiş İranlıların dini bilgilerini geliştirmek, ikinci olarak ise Yunan ilim ve felsefesini İranlılara kazandırmaktır.(57) Demek ki, İranlılar, İslam fetihleri buraya ulaşmadan Edessa ve Cündişâpur'da kurdukları felsefe okulları ile bölgeye hem Yunan hem de Hint kültür ve bilimini taşımışlardır.

Büyük İskender'in emriyle Grek tarzı Hippodamos (dama tahtası) planında kurulan, Batlamyus hanedanı devrinde Mısır'ın başkenti konumuna yükselen ve bu konumunu Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında da sürdüren İskenderiye, Yunan kültürünün bölgedeki önemli giriş kapılarından biridir. Müslümanların

hâkimiyetine geçtiği yıllarda Bizans-Sasânî çatışmaları esnasında büyük zarar görmesi nedeniyle eski görkemini yitirmiş ise de, yine de genel görünüş ve birikimi itibarıyla ihtişam günlerinin izlerini taşımaktaydı.(58) Yahudi filozof Philon, Tevrat metni ile felsefe metinlerini uzlaştırma çalışması ile İskenderiye'de kendine özgü bir felsefe mektebi kurdu. O, ilk zamanlar aynı hakikatin hem felsefede hem de Yahudi vahyinde bulunduğu inancını taşıyordu. Daha sonra Helen filozofların Eski Ahit yazılanndan faydalandıkları iddiasını dillendirmeye başladı. Öte yandan felsefeden yararlanarak yaptığı Tevrat tefsirleri, batını (ezoterik) bir mahiyet taşımaktaydı.(59)

İskenderiye'nin bir diğer önemli yanı, Simyacılığın burada çok gelişmiş olmasıydı. Müslümanlar, Bolos Demokritos, Zosimos, Tyanalı, Apollonios, Teukros ve İskenderiye'li Stephanos gibi simyacı-lardan bu alanda yararlanmışlar ve isimlerini eserlerinde zikretmişlerdir. Özellikle Apollonios'un Sırru'l-halika (Yaratıkların Sırrı) adlı eseri Müslümanlar arasında çok meşhurdur.(60) Madde için bir "zâhîr/âçık" bir de "bâtın/gizli" olmak üzere iki boyut kabul eden simya, varlıkları alttan yukarıya doğru bir sıralamaya tabi tutar. En altta veya batında "cevher" ya da "materia prima"dan başlayarak üstün kutba doğru bir seyir takip eder. Simyacı-lara göre "asıl"da bir değişme olmaz. Nasr'ın Cabir b. Hayyan'dan naklettiği şu pasaj bunu çarpıcı bir şekilde gösterir:

"Cıva ve sülfür tek bir öz oluşturmak üzere birleştiğinde sanılır ki, bunlar esasta değiştiler ve yepyeni bir cevher doğdu. Hâlbuki gerçek durum böyle değildir. Hem cıva hem de sülfür kendi doğalarını muhafaza eder. Olan tüm şey şudur: Bunların zerrelere hafiflemiş ve yekdiğerine yakın bir şekilde konum almıştır. Hâsıl olan şey göze yekvücutmuş gibi görünür."(61)

Cabir'e göre tabiatla külli kanunlar vardır ve her terkip ve tekvin bu kanunlar çerçevesinde gerçekleşir. Şeyler basit ve mürekkep olmak üzere iki kategoriye ay-

Philon, Tevrat metni ile felsefe metinlerini uzlaştırma çalışması ile İskenderiye'de kendine özgü bir felsefe mektebi kurdu.

rılır. Mürekkep olanlar anılan kanun ve mizan çerçevesinde basitlerin birleşmesinden meydana gelir.(62) Bundan hareketle, kelam atomculuğunda değişmeyen cevheri ferde karşılık değişen arazlar, basit olan cevheri ferd ve mürekkep olan cisim görüşü ile Cabirinin görüşü arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Nitekim Titus Burchardt, "materia prima" sadece değişmez kaldığı şeyde "taş" olarak değerlendirilebilir dedikten sonra bu "taş" nitelemesinin Farsça goher (gevher), Arapça "cevher"i hatırlattığını ifade eder.(63) Nitekim Arap dillerinde de "cevher"i, "kendisinden faydalı bir şey çıkarılan taş" olarak tanımlarlar.(64) Bir simya ve kimyanın ustası kabul edilen Zekeriyya er-Râzî'nin tabiatçı ve atomcu yönü de dikkate alındığında(65) simya ilmi ile atomculuk arasında önemli oranda bir etkileşimden söz etmek mümkün hale gelir.

Bölgenin İslam öncesi topluluklarından biri de Hristiyanlardır. Barthold, Yahudilerin ticari sahadaki üstünlüğüne karşın Hristiyanların fikri alanda üstünlüğünün bulunduğunu vurgular ve İslam hâkimiyetinden sonra da "kâtiplik" ve "tabiplik" gibi fikri mesleklerin Hristiyanların

elinde XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettiğini belirtir.(66) İslam kaynaklarının verdiği bilgiye göre Hristiyanlar "cevher" kavramını kelamdakine yakın bir anlamda kullanılmaktaydılar. Eş'arî, (ö. 324/925) onların cevheri, "cevher kendi kendine durabilendir, kendi kendine durabilen de cevherdir"(67) şeklinde tanımladıklarını aktarır. Hristiyanlar bu tanımdan hareketle Tanrı'nın "cevher" olduğu kanaatine varmışlar(68) ve onu Tanrının değişmeyen özü kabul etmişlerdir. Onlara göre "cevher tektir, uknum ise üçtür, uknumların kendi başlarına varlıkları yoktur, onlar cevherin halleridir."(69) Abdulkahir el-Bağdadî, Kerrâmiyye mezhebinin önderi kabul edilen İbn Kerrâm'dan (ö. 255/869) bahsederken onun, Hristiyanların yüce Allah için "cevher" nitelemesinde bulunmaları gibi, onun da Allah'ı cevher olarak vasıflandırdığı iddiasında bulunur.(70)

Bölgedeki Hristiyan gruplar içerisinde de sahip oldukları felsefi birikim ve tercüme faaliyetleriyle en fazla anılmaya değer Süryanilerdir. Onlar, batı ile doğu arasında Yahudiler gibi bir ticaret aracıları olmalarının yanı sıra kültür ve medeniyetin naklinde de aracılık ettiler.(71) De Boer'e göre İskenderiye ve Antakya'dan aldıkları Yunan kültürünü doğu bölgelerine yayan, Urfa, Nusaybin, Cündişâpur ve Harran okullarına getirenler Süryanilerdi. Bu özelliği ile Süryanca bir dönem Doğu ve Batı kiliselerinin ortak dili haline gelmiştir. Nitekim Yunan felsefesine ait eserlerin Süryanca'ya tercümesi miladî IV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 536'da

Bölgedeki Hristiyan gruplar içerisinde sahip oldukları felsefi birikim ve tercüme faaliyetleriyle en fazla anılmaya değer Süryanilerdir. Onlar, batı ile doğu arasında kültür ve medeniyetin naklinde de aracılık etmişlerdir.

İstanbul'da ölmüş olan Antakya tabibi ve rahibi Probus. Aristo'nun mantığa ait eserlerinin dışında ilahiyât, ahlak, mistisizm, fizik, tıp ve felsefeye ait eserleri Süryanca'ya tercüme etmiştir. Süryanilerin bu tercüme faaliyeti Müslümanların bölgeye hâkim olmalarından sonra da devam etmiştir.(72)

b. Bölgedeki felsefi birikimin orijinalliği

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi bölgede bulunan Yunan ve Hint kültür ve bilimi ya Süryani, Nasturi gibi Hristiyan ya Harrani ve simyacı İskenderiyeli Gnostiklerin ya da İranlıların elinde bulunmaktadır. Bu gruplar sahip oldukları Yunan ve Hint kültür ve bilimine kendi inançları ve anlayışları doğrultusunda bir seçme ameliyesi uygulayarak ona yeni bir form ve mana kazandırmışlardır. Diğer bir deyişle anılan kültürler orijinalliğinden koparılmış ve yeni bir şekle sokulmuştur. İbn Meymun'un şu ifadeleri bunun göstermektedir:

"Mu'tezile ve Eş'arîlerin bu manalar hakkında ileri sürdükleri görüşlerin tamamı öncüllere (mukaddime) dayanır. Bu öncüller de felsefecilerin düşüncelerine muhalif tavır takınan ve görüşlerini geçersiz sayan Yunan ve Süryanilerin kitaplarından alınmıştır. Bunun sebebi, Nasranî dininin yayılarak içinde yaygın şekilde felsefe bulunan diğer dinleri bünyesine almasındandır. Bu din sahiplerinden (kendilerine özgü) bir felsefe ortaya koydular ve yine onların arasından dini himaye eden krallar çıktı. Devrin Yunan ve Süryani âlimleri kendi dini davaları ile

W. Barthold, Mezopotamya'da. Yahudilerin ticari sahadaki üstünlüğüne karşın Hristiyanların fikri alanda üstünlüğünün bulunduğunu vurgular.

felsefe arasında büyük çelişkilerin bulunduğunu fark ettiler. Bunun üzerine kelam ilmini teşekkül ettirdiler ve felsefi mukaddimeleri inançlarına yarar sağlayacak biçime soktular. Şeriatlarının ilkelerini bozacak felsefi fikirleri de reddettiler."(73)

Çağdaş araştırmacılar Barthold bu durumu doğrulamakta ve Hristiyanların felsefe ile ilişkiye geçmelerinin gerekçesini şöyle izah etmektedir:

"Gnostisizm'e ve paganizm felsefesi-ne karşı mücadelede, Hristiyan vaizler de felsefî delillerden istifade etmeye mecbur oldular. Türü dini felsefi mezhepler zuhur etti ki, bunların en büyükleri İskenderiye ve Antakya da olup birincisi Eflatun'a, ikincisi Aristo'ya istinad etmekteydi."(74)

Benzer bir yaklaşımı Yahudilerde de görmek mümkündür. Eflatun felsefesindeki yaratılmamış olan "ideler" daha önce zikri geçen Yahudi filozof Philon'un felsefesinde diğer bir ifade ile Tevrat yorumlarında her şeyi yoktan yaratan Tanrı'nın düşüncesinin mahsulü ve mahlûka dönüşmekte, dolayısıyla "yaratıcı Tanrı" fikri ile "ideler teorisi" uzlaştırılmış olmaktadır. Philon'un bu metodu ve anlayışı

kendisinden sonra ortaya çıkan Hristiyan filozoflar üzerinde derin tesirler bırakmıştır.(75)

Öte yandan Yunan filozofları, İskenderiye simya çevrelenince, simyacı bir şahsiyete dönüştürülmüşlerdir. İbnü'n Nedim'in naklettiğine göre Tabiatçı filozof Zekeriyya er-Razî Fisagor, Demokrit, Eflatun, Aristo, Galinus'u simya sanatı ile uğraşanlar kategorisinde saymaktadır.(76) Şehristani de Demokrit'i Fisagor'un takipçileri arasında gösterir.(77) Çağdaş araştırmacılar Muhammed el-Behiy, Yunan felsefesinin GrekoRomen devrinde üç safhasının bulunduğu na işaret eder: Stoacılık ve Epikürcülük karakteri kazandığı birinci safha, İskenderiyeli Yahudi Philon'un elinde Yahudi inancıyla uzlaştırılmış biçimi olan ikinci safha ve son olarak doğu tasavvufu ile felsefenin sentezinden oluşan eklektik Yeni Eflatunculuk safhası.(78)

Müslümanlar arasında yaygın olarak bilinen Calinus'un ağzından nakledilen Eflatun'un Timaios adlı eserinin "kâle Calinus.../Calinus dedi ki..." diye başlayan Arapça çevirisi, adeta tek tanrıya inanan bir şahsiyetin ifadesine dönüştürülmüştür. Eflatun'un "Yapıcı Tanrı"sı "Yaratıcı Tanrı"ya, "tanrılar" diye bahsettiği ikinci derece Yunan tanrıları "melek-lere", "ruh göçü (tenasüh)" inancını anlattığı ibareler de adeta "insanın iyi ve kötü halleri"nin tasvirine dönüştürülmüştür. (79) Bu dönüştürme işlemi büyük ihtimal Hristiyanlar tarafından yapılmış ve böylece Arapçaya intikal etmiştir. Çünkü İslam'dan önce de Calinus'un monoteist eğilimi Hristiyanlar üzerinde etkili olmuş, Anadolu'da bir grup din adamı onun bu etkisiyle Hristiyan teolojisi ile felsefeyi uzlaştırmayı denemişlerdir.(80)

Hint düşüncesi de değişime ve dönüşüme uğramaksızın orijinal haliyle değil, pagan Harran okulu ve Mazdek, Maniheist İranlılar aracılığı ile Müslümanlara ulaşmıştır. Ebu Bekir er-Rezî'nin peygamberliği reddi ve beş kadim fikrine meyiletmesinde Harran okulunun etkisinin bulunması da bu kanıyı güçlendirir-

İslam'dan önce de Calinus'un monoteist eğilimi Hristiyanlar üzerinde etkili olmuş, Anadolu'da bir grup din adamı onun bu etkisiyle Hristiyan teolojisi ile felsefeyi uzlaştırmayı denemişlerdir.

mektedir. Hilmi Ziya Ülken'e göre Razî, Mecusilik'teki, "boşluk, ışık, müddet ve karanlık"tan ibaret dört kadim prensibine Yunan düşüncesinden aldığı ruh ve maddeyi ilave etmiştir.(81) Nitekim Abbasi sarayında kâtip iken Mecusilikten İslam'a geçen ve başta meşhur Kelile Dimme olmak üzere Hint ve İran kaynaklarını Arapçaya aktaranların başında yer alan İbnü'l Mukaffa'nın İranlı kimliğini de göz önünde bulundurmak gerekir.(82) Macit Fahrî'nin dediği gibi İslam düşüncesindeki İranî metafizik unsurun nispeten önemsizliği ortadaysa da, İslam'daki felsefi düşünüşe İranlı mütefekkir ve filozofların katkıları önemlidir. Büyük hekim Razi ve ünlü dilci Sibeveyh gibi birçok ünlü ismin İranlı olması bunun göstergesidir.(83)

c. Müslümanların bölge kültürüne ilgisi ve atomculuk

Atomculuğun geliştiği Mezopotamya bölgesi daha Hz. Ömer döneminde İslam sınırları içerisine alınmıştır. Bölgede sadece askeri faaliyetler değil kültürel ve imar faaliyetleri de yoğun olarak yürütülmüştür. Özellikle Hz. Ömer'in emriyle kurulan Basra ve Kufe ile Emevî valisi Haccac tarafından kurulan Vasit şehri her ne kadar askeri karargâh olarak kurulmuş ise de kısa zamanda birer kültür merkezi konumuna yükselmişlerdir.(84) Barthold'un ifadesiyle Müslümanlar Yunan medeniyetiyle İskenderiye ve Suriye şehirlerinde tanışmışlarsa da, başlıca medenî eserler hatta bilimsel alanda, Fırat ve Dicle sahillerinde kurulan Kufe ve Basra'da meydana gelmiştir.(85) Bu iki şehirde fıkıh ve kelim gibi dini ilimlerin yanı sıra Arap diline ait önemli çalışmalar yapıldı ve Basra ve Kufe dil okulları teşekkül etti. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyh (ö. 180/796) bu okulların yetiştirdiği önemli simalardır. Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Basra'da, Ebu Hanîfe'nin (ö. 150/767) Kufe'de kurduğu fıkıh-kelam okulları zamanla büyük şöhret kazandı ve Mu'tezile ve Hanefilik gibi iki büyük ve önemli mezhebin teşekkülüne im-

Eflatun'un "Yapıcı Tanrısı" "Yaratıcı Tanrıya, "tanrılar" diye bahsettiği ikinci derece Yunan tanrıları "meleklerle", dönüştürülmüştür.

kân sağladı. Bu okullarda yetişen bilgiler ülkenin dört bir yanına dağılarak hem İslam'ın yayılmasına hem de yabancı kültürlerle sağlıklı ilişki kurulmasına yardımcı oldular.

Hasan el-Basrî'nin anılan okulunda yetişen ve Mu'tezile'nin önderi kabul edilen Vasil b. Ata (ö. 131/748) İslam inancını savunmak ve kökleşmesini sağlamak amacıyla yetiştirdiği öğrencilerini Ma'rib (Kuzey Afrika'nın Batısı), Horasan, Yemen, Ermenistan ve Cezire (Fırat ve Dicle arasında kalan bölge) gibi bölgelere göndermiştir. Bunlar belli bir süre kaldıktan sonra Basra'ya yeni fikirlerle dönmüşlerdir. Bu da o dönemde yoğun bir kültür akışı, iletişimi ve etkileşimi ortamının doğmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Cehm b. Safvan (ö. 128/745) bir Hint mezhebi olan Sümeniyye ile karşılaşmış ve onlarla giriştiği tartışmada zorlandığı hususlarda Vasil b. Ata'dan yardım istemiştir.(86)

Kelam atomculuğunun babası olarak görülen Ebu'l-Huzeyl el-Allât, yazdığı Kitab ale'l-Sufistaiyye (Sufistlere Dair Kitap), Kitab ale'l-Mecûs (Mecusîlere Dair Kitap), Kitab ale'l-Yahud (Yahudîlere Dair Kitap)(87) adlı reddiyeleri ve Yahudî, Hı-

ristiyan ve Mecusîlerle yaptığı münakaşalar dikkate alındığında hem felsefi hem de İslam dışı dinleri inceleyebilecek ve değerlendirebilecek derecede düşünsel altyapısının bulunduğu fikrini verir. Onun bu tavrı Sünni çevrelerce yanlış değerlendirilmiş ve örneğin Ebu'l-Muzaffer İsfârâinî ve Bağdadî, Ebu'l-Huzeyl el-Allât'ı "görüşleri, dehriyyenin görüşleri istikametindedir" diye eleştirilerde bulunmuşlardır.(88)

Said el-Endelusi'nin felsefe ve bilimde şöhret sahibi kimseler diye bahsettiği ve Benü Musa (Musa oğulları) diye bilinen Musa b. Şakir ve oğulları Muhammed, Ahmed ve Hüseyin(89) kardeşlerden Muhammed (ö. 259), Risâle fi'l-cûz (Atom Risalesi) ve Risale fi'levveliyette'lâlem (Alemin Başlangıcına Dair Risale) yazdığını İbnü'n-Nedim nakleder.(90) İlâveten Atomculuğu reddeden Mu'tezile'den Nazzam'ın Kitabü'l-cûz (Atom Kitabı)(91) ile Nazzamla mezhebi bir takım tartışmalar girmiş bulunan Muammer es-Sülemî'nin (ö. 215) Kitabü'l-cûz ellezi la yetecezzâ (Bölünmeyen en küçük parça/atom kitabı)(92) adlı eserlerinin bulunduğu da yine İbnü'n-Nedim'den öğrenmekteyiz. Bu bilgiler bölgede sadece kelimcilerin değil, onların dışındakilerin de atom konusuyla yakından ilgilendiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

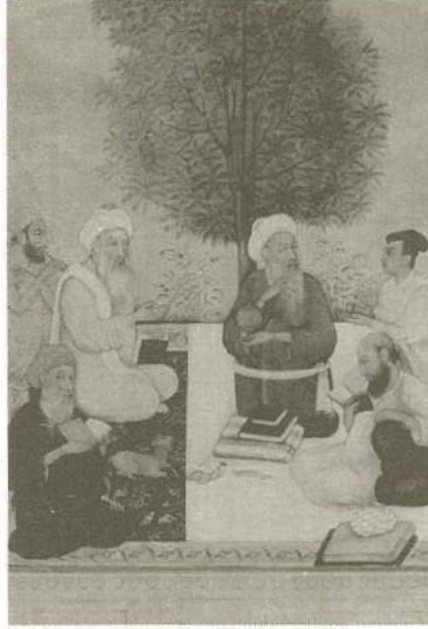
Özellikle İskenderiye Okulu ve bazı Hristiyan ilahiyatçılar vasıtasıyla Ortadoğu bölgesinde tanınan bir şahsiyet haline gelmiş bulunan Calinus, ilk dönemlerde Müslümanlar tarafından da çok iyi

Özellikle İskenderiye Okulu ve bazı Hristiyan ilahiyatçılar vasıtasıyla Ortadoğu bölgesinde tanınan bir şahsiyet haline gelmiş bulunan Calinus, ilk dönemlerde Müslümanlar tarafından da çok iyi tanınmaktaydı.

tanınmaktaydı. Onun felsefeye ve tıba dair yazdıkları erken dönem Arapçaya tercüme edilmemiş olsa bile, diğer dillerdeki eserlerinden veya onun görüşlerini bilenlerden istifade ile bilinmesi uzak ihtimal değildir. Zekeriyya er-Razî'nin eserlerinde onu zikretmesi ve tıbbına dair bir reddiye kaleme alması bunu göstermektedir.(93) Ayrıca Müslümanlar arasında çok yaygın olarak bilinen Eflatun'un Timaios adlı eserinin Arapça nüshası "Calinus dedi ki..."(94) diye başlaması bu eserin Calinus taraftarlarınca bölgede kaleme alındığını ve oradan Arapçaya tercüme edildiğini gösterir. Konumuz bakımından eserde "parçalanamayan cevher=elcevher ellezî lâ yenkasım"(95) diye bir ibarenin bulunması bölünmeyen parça fikrinin bölgede yaygın olarak bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Değerlendirme ve sonuç

Kelam düşüncesinin tarihine bakıldığında "kelam itmi"nin Hicri birinci asrın ikinci yarısında teşekkül etmeye başladığını, ikinci asrın ilk çeyreğinde büyük ölçüde kuruluşunu tamamladığını görmek mümkündür. Zira anılan dönemde Basra ve Kufe'de kelam, fıkıh ve filoloji alanlarında okullaşmalar meydana gelmiş, fıkıh ve kelamda Hasan el-Basrî ve Ebu Hanife gibi seçkinleşmiş kişiler etrafında fikri oluşumlar gerçekleşmiştir. Hasan el-Basrî düşüncesini biraz daha aklî yöne kaydıran Vasil b. Ata ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) Mu'tezile okulunun temellerini atmıştır. Bu dönemde ne Yunan ve Hint düşüncesiyle doğrudan ilişki kurulduğu-

Yalnızca kelimciler değil, onların dışındaki İslam bilginleri de atom konusuyla yakından ilgilenmişlerdir.

na ne yoğun bir tercüme faaliyeti bulunduğu ne de ilk kelimcilerin Arapça dışındaki bir dilden Hint ya da Yunan felsefe kitaplarını mütalaa ettiklerine dair bir bilgi yoktur. Otta Pretzl de ilk kelimcilerle Yunan felsefesi arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilemeyeceği kanaatindedir.(96) Bölgede Yunan ve Hint kültürü İslam'dan önce bir takım dönüşüme uğrayarak bulunduğundan bu kütürlerden ancak dolaylı yoldan bir etkilenmeden bahsetmek mümkündür. Bu durumda genelde kelam düşüncesinin özelde kelam atomculuğunun teşekkülünde üç hususun göz önünde bulundurulması zarureti vardır:

1. Tarihte devamlılık

Tarihte devamlılık bu gün artık birçok tarihinin ve medeniyet tarihinin kabul ettiği bir gerçektir. Zaman içinde devam eden olaylar bir noktada başlayıp bıçakla kesilmiş gibi bir noktada sonlanmayacağı gibi, bir olay da öncesinden bağımsız, sıfır noktasından, hiçbir altyapı ya da arka plan olmaksızın ortaya çıkmaz. Marc Bloch'a göre hiçbir bilim kendisini zamandan soyutlayamaz, zira gerçek

zaman doğası gereği bir devamlılıktır. Ancak bu devamlılık içinde sürekli bir değişme de söz konusudur.(97) Zamanın devamlılığı kültür ve medeniyetlerin birbiriyle doğal etkileşimlerini sağlarken, değişim bu devamlılık içinde farklılıkları ortaya çıkarır. Zira tarih içinde oluşmuş kültür ve medeniyetlerin her biri bir öncekinin devamıdır. Diğer bir ifade ile onun mirasını devralır ve aralarında doğal bir karşılıklı etkileşim ilişkisi kuruluur. Faklılık, devralınan mirasın "seçme" işlemine tabi tutulmasından ve önceki kültürel unsurlara "yeni form" ve "anlam" kazandırılmasından ileri gelir.

Müslümanlar bu bölgeyi fethettiklerinde Arap dışından, İranlı, Süryani, Rum, Hint gibi etnik gruplar öncelikle siyasal olarak sonrasında dinî olarak İslam dairesinde girmişler ve beraberlerinde eski kültür ve medeniyet miraslarını dairenin içine taşımışlardır. Bu taşıma fiili esnasında getirdikleri maddi ve manevi medeniyet unsurlarını kimi zaman "seçme"ye kime zaman da "tadilat"a tabi tutmuşlardır. Vazgeçemedikleri ya da alternatifini bulamadıkları hususlarda da yeni inançlarını "yorum"layarak eski inançlarını meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Sözgelimi "atomculuk"ta bunun her şeklini görmek mümkündür. Bin'inci olarak kelimciler buldukları atomcu görüşü kendi inancına göre değişime uğratmış ve inancını da atomcu görüş paralelinde yorumlayarak yeni bir tez ortaya koymuştur.

Bu davranış dönemin Müslüman zihin yapısına da aykırı değildir. Zira Kur'an sürekli kendisinin önceki "peygamberleri ve kitapları"(98) tasdik ettiği vurgusunun yanı sıra "Ben peygamberlerden bir türedim (bidat) değilim"(99) mealindeki ayet Hz Muhammed'in getirdiğinin uydurma veya ilk defa ortaya konan asılsız bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Bu da İslam dininin önceki kitap ehli kavimlerin (Ehli Kitap) getirdiği hakikati getirdiğini ifade eder. Bu, "Öncekilerin şeriatı bizim de şeriatımızdır" (Şer'u men kablênâ şer'un lenâ) ilkesiyle birlikte dü-

Bölgede Yunan ve Hint kültürü İslam'dan önce bir takım dönüşüme uğrayarak bulunduğundan bu kütürlerden ancak dolaylı yoldan bir etkilenmeden bahsetmek mümkündür.

şünüldüğünde, "kitabî dinlerin devamı olan bugünkü dinlerin içerisinde istifade edilebilecek hakikatler bulunduğu" sonucuna götürür. Nitekim, Yahudi, Hristiyan, Sabi-i ve Samiri'leri çoğunluk âlimler kitap ehli kabul ederken, bir kısım âlimlerin Mecusileri, Ebu Hanife'nin ise Mekkeli müşrikler dışındaki din sahiplerinin tamamını kitap ehli sayması,(100) bunların dinlerinin asıllarının hakiki din olduğu ve şu anda da içerisinde hakikat kırıntıları barındırdığı fikrinin dönemin Müslümanlarında bulunduğunu gösterir. "İlim Çin'de de olsa alın. Çünkü ilim öğrenmek her Müslüman'a dini bir görevdir (farzdır)."(101) hadisi erken dönemlerde İslam toplumunda yaygın olarak bulunmaktaydı. Her ne kadar bu hadisin "zayıf" ya da "uydurma" olduğuna dair bilgiler varsa da, ilk devirdeki İslam toplumunun "ilim"e ve "yabancı kültürler"e bakışını yansıtmaları bakımından son derece anlamlıdır. İster hadis olsun ister olmasın bu söz, kendi dışında ve öncesinde bulunan kültür ve medeniyetlerden yararlanmayı ilke haline getirmiş bir toplum profili ortaya koymaktadır.

2. Bölgenin durumu

Bölgenin kültürel birikiminin yoğunluğu ve çeşitliliği bir diğer ifade ile niteliği ve niceliği göz önüne alındığında genelde kelam düşüncesinin özelde kelam atomculuğunun bu kadar kısa süre içerisinde doğuşu ve gelişmesi şaşırtıcı gelmez. Zira bu bölge hem kara hem de denizden Hint ve Yunan kültür havzasına dâhil edilebilecek bir konumdadır. Kaldı ki, burası Mezopotamya uygarlığına beşiklik etmiş ve Yunan düşüncesini etkilediği bilinen köklü Mısır medeniyetine de komşu konumundadır. Ayrıca bölgeye komşu bulunan İran kendi kültürü içinde Hint kültürünü batıya taşıyan bir özelliğinin bulunmasının yanı sıra bölgesinde Yunan felsefesinin uzantısı Cündişapur gibi okullar bulunmaktadır. İlâveten Harran ovasında gelişmiş meşhur Harran Felsefe Okulu ile Urfa (Edessa) Felsefe Okulunun kelam ilminin geliştiği Aşağı

Marc Bloch'a göre hiçbir bilim kendisini zamandan soyutlayamaz, zira gerçek zaman doğası gereği bir devamlılıktır.

Mezopotamya bölgesini etkilememesi düşünülemez. Demek ki, kelamın kuruluş döneminde, büyük medeniyetlerin kültür ve bilgi birikimi bölgede bulunmakta ve bilinmektedir. Ancak bu birikim, belli değişime ve elemeye uğrayarak bölgeye ulaşmış olduğundan orijinalliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir.(102) İbn Meymun ve Barthold'un yukarıda anılan ifadeleri de bunu doğrulamaktadır. Zira Süryaniler daha İslam'dan önce felsefe klasiklerini tercüme etmeye başlamışlardır. Yahudi filozof Philon da benzeri bir yaklaşımla Yunan felsefesi ile Yahudilik inancını uzlaştırma çalışması yapmıştır. Yunan ve Hint medeniyet birikiminin Hristiyanlar, İranlılar ve Gnostikler aracılığı ile Müslümanlara intikal ettiği düşünülmüşse, "seçme" işlemine ve "dönüşüme" uğramış bir birikimle yüz yüze olduğumuz gerçeği ortaya çıkar. Bu yüzden Yunan filozoflarının çoğu bölgede simyacı olarak bilinmektedir. Ünlü tabiatçı filozof Razi'nin Fisagor, Demokrit, Eflatun ve Aristo gibi önemli filozofları simya sanatıyla uğraşan kişiler olarak nitelenmesi bunu göstermektedir. Hicri altıncı yüzyılda bile örneğin Şehristanî, Demokrit'i Fisagor'un takipçisi olarak göstermektedir. Öyle görünüyor ki, bölgede atomcu Demokrit ile

simyacı Bolos Demokrit bir birine karıştırılmış olması ihtimali de çok yüksektir. Platon'un Müslümanlar tarafından "Eflatun ilahî" olarak tanımlanmasını da bununla açıklamak mümkündür. Bu aslında bir medeniyet veya kültürün başka bir toplum tarafından devralınması sürecinde yaşanan doğal gelişmelerdendir. Hiçbir toplum kendi sahip olduğu kültürel birikimi veya kendi medeniyet perspektifini terk edip başka bir kültür ve medeniyet alanına katılamayacağı gibi, bir antikacı davranışı ile bulduğu birikimi aslına uygun muhafaza edip başkasına aktarmaz.

3. Dini kaygı

Kelamcıların öncelikli vasfının bir "din savunucuları" olması, onları İslam'ın temel ve değişmez ilkeleri çerçevesinde dini kaygıyla hareket etmeye sevk etmiştir. Onların temelde iki amaçları vardı: Birincisi müntesibi oldukları İslam'ı farklı bir kültür havzasında doğan ve oradan beslenmiş bulunan insanlara onların anlayabileceği bir içerik ve üslup ile anlatmak, ikincisi ise dine karşı iteri sürülen veya sürülmesi muhtemel iddiaları çürütecek kanıtlar üretmektir. Bu iki faaliyet eş zamanlı olarak yürütülmüştür, yani kelamcı bir tez ortaya koyarken eş zamanlı olarak bir antitez geliştirmek durumunda kalmıştır. İslam'ın temel tezi şudur: "Tanrı birdir ve dışındakiler O'nun tarafından yaratılmıştır." Kelamcı İslam'ın bu tezini savunurken bunu geçersiz kılacak şüpheleri (karşıtların ürettiği delilleri) geçer-

Yunan ve Hint medeniyet birikiminin Hristiyanlar, İranlılar ve Gnostikler aracılığı ile Müslümanlara intikal ettiği düşünülmüşse, "seçme" işlemine ve "dönüşüme" uğramış bir birikimle yüz yüze olduğumuz gerçeği ortaya çıkar.

siz kılmaya yönelmiş, yani onlara karşı antitezler geliştirmiştir. Sözgelimi, atom düşüncesini kurarken "Allah'ın birliği" ve "âlemin yaratılmışlığı" tezini ortaya koymanın yanı sıra, atomların sonluluğundan hareketle "maddenin kıdemi/başlangıçsızlığı/sonsuzluğu" düşüncesine karşı bir antitez geliştirmişlerdir.

Bu gerçekler doğrultusunda kelamcılar "âlem görüşü" oluşturulurken mevcut birikimden yararlanmaları doğaldır.

Sonuç olarak Demokritos'un atomculuğunun materyalist karakterde olması, Hint atomculuğunda maddenin ezeliği fikrinin bulunması ve kelamın geliştiği Mezopotamya veya komşu bölgelerde kelam atomculuğunun benzeri bir fikrin de henüz tespit edilememiş olması, bizde, kelam atomculuğunun İslam inancını pekiştirmek ve bir Tanrı ve âlem tasavvuru oluşturmak amacıyla, kelamcılar tarafından bölge kültüründen yararlanarak ortaya konulmuş özgün bir nazariye olduğu kanısını doğurmuştur. Seyyid Hüseyin Nasr'ın dediği gibi, kelamcılar felsefecilerin yaptığı gibi her tür zihni meselelerle uğraşmak yerine, dini konularla meşgul olmuşlardır. Bir Yunan öğretisinin takipçisi de olmadıkları için, özgün görüşler ortaya koyabilmişlerdir. Zaten Tanrı'yı bütün olayların doğrudan faili konumuna yerleştiren "atomculuk" fikri, Arapçanın ve Arap zihninin ruhi ve psikolojik yapısına da uygundur.(103)

Atomculuğun geliştiği Irak bölgesi dikkate alındığında hem kara hem de de-

İbn Meymun'a göre kelamcılar, felsefi mukaddimeleri inançlarına yarar sağlayacak biçime soktular.

nizden Hint ve Yunan kültür havzasına dâhil edilebilecek bir konumdur.(104) Kaldı ki, burası Mezopotamya uygarlığına beşiklik etmiş ve Yunan düşüncesini etkilediği bilinen köklü Mısır medeniyetine de komşu konumundadır. Ayrıca bölgeye komşu bulunan İran kendi kültürü içinde Hint kültürünü batıya taşıyan bir özelliğinin bulunmasının yanı sıra(105) bölgesinde Yunan felsefesinin uzantısı Cündişapur gibi okullar bulunmaktadır. İlâveten Harran ovasında gelişmiş meşhur Harran Felsefe Okulu ile Urfa (Edessa) Felsefe Okulu kelam ilminin geliştiği Aşağı Mezopotamya bölgesini etkilemesi düşünülemez.(106) Bu veriler doğrultusunda denilebilir ki, her iki atom nazariyesi (Hint ve Yunan) bu bölgede tam orijinal haliyle olmasa bile bir şekilde bilinmektedir.

Dipnotlar:

- 1) Al-i İmran 3/18.
- 2) es-Saffât 37/96.
- 3) ez-Zümer 39/62.
- 4) en-Nahl 16/17.

5) Muhammed Murtaza ez-Zebîdî ve Asım kelâminin Farsçadan muarab olduğu görüşünün savunurken, İbn Manzûr ve Feyruzâbâdî kelîminin Arapça (c-h-r) kökünden geldiğini iddia ederler. (bk. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arap, Beyrut ts. Daru Sadır, IV, 152-153, "c-h-r" md.; Feyruzâbâdî, el-Kamûsü'l-muhîl, Beyrut 1407/1987, s. 472, "c-h-r" md.; ez-Zebîdî, Tâcü'l-arûs, Beyrut ts. Daru Sadır, III, 115, "c-h-r" md.; Asım, Kamus Tercümesi, İstanbul, 1305, II, 233, "c-h-r" md.)

6) Asım, a.g.e., II, 233, "c-h-r" md.

7) bk. Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, (tah. H. Ritter), Wiesbaden 1980, s. 301306; Makdisî, el-Bed' ve'l-tarih, Paris 1899, I, 43.

8) Pines, Mezhebü'z-zerre inde'l-müslimîn, trc. Muhammed Abdulhadi Ebû Rîde, Kahire 1365/1946, s. 4.

9) Cüveynî, Lum'a'ül-edille, tah. Fevkiyyes Hüseyin Mahmûd, Beyrut 1987, s. 77.

10) Muna Ahmed Ebû Zeyd, et-Tasavvur'z-zerrî, Beyrut 144/1994, s. 26.

11) Nitekim Bâkılânî göre cevher arazılardan en az bir tanesini kabul eder, araz bulunmazsa cevher olmaktan çıkar. (Bâkılânî, et-Temhîd, s. 37). Cabirî ise bu durumu şöyle ifade eder: "Cevher ancak onda Allah'ın arazlar yaratmasıyla var olur." (Arap Kültürünün Akıl Yapısı, trc. B. Köroğlu, H. Hacak, E. Demirli, İstanbul 1999, s. 294).

12) İhyâ ulûm'd-dîn, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-Arabî, ts. I, 165.

13) Fetâvâ, Diyarbakır ts. s. 35

14) İbn Teymiyye, Minhâc'ü's-sünne, ts. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I, 180-181

15) İbn Meymun, Mu'tazile ve Eş'arîlerin fikirlerini Yunan kitaplarından aldıklarını iddia eder. (Delâletü'l-hairîn. Ankara 1974, s. 189.) Otto Pretzl, kelamcıların atom düşüncesini doğrudan Yunan düşüncesinden almadıkları iddia eder. Ona göre zaten ilk devir kelamcılar ile Yunan düşüncesi arasında irtibat kurmak zor olmakla birlikte sonraki kelamcılarla felsefe arasındaki ilişkinin bulunduğu nun inkâr mümkün değildir. ("Mezhebu cevherî'î-ferd inde'l-mütakellimin fi'l-İslâm", trc. Muhammed Abdulhadi Ebu Rîde, (S. Pines, Mezhebü'z-zerre inde'l-müslimîn'in sonunda), s. 131, 147.)

16) Hind düşüncesini ilkel bulan De Boer, Kelamcıların atom düşüncesinin menşeinin Yunan Tabiat felsefesi olduğunu ileri sürer. (İslâm'da Felsefe Tar'hi, trc. Yaşar Kültüay, Ankara 1960, s. 43.)

17) İrfan Abdulhamid, Dirasât fi'l-İrâk ve'l-ahkâdifi'l-İslâmiyye, Beyrut 1404/1984, s. 153-154; Muna Ahmed Ebû Zeyd, et-Tasavvur'z-zerrî, s. 24.

18) Kamran Birand, İlkçağ Felsefesi Tarihî, Ankara 1956, s. 27; Hüsameddin Erdem, İlkçağ Felsefesi

Kelamcılar felsefecilerin yaptığı gibi her tür zihni meselelerle uğraşmak yerine, dini konularla meşgul olmuşlardır. Tanrı'yı bütün olayların doğrudan faili konumuna yerleştiren "atomculuk" fikri, Arapçanın ruhi yapısına da uygundur.

Tarihi, Konya 1998, s. 112.

19) Aristo, *Metafizik* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1993, s. 249 (II, 1084b 25-30).

20) M. Şemseddin, "Mütekellim'in ve Atom Nazariyesi", s. 101.

21) Said el-Endelüsi, *Tabakâtü'l-ümem*, Beyrut 1985, s. 73.

22) a.e. s. 82.

23) Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1410/1990s. 399, 422, 435.

24) Kemal Çağdaş, *Eski Hint Çağ Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1974, s. 38, 42.

25) Syed Nomanul Haq, "The Indian and Persian Background", Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, *History of Islamic Philosophy*, London and New York 1996, I, 54.

26) İrfan Abdulhamid, a.g.e., s. 154; Muna Ahmed Ebü Zeyd, a.g.e., s. 21-22.

27) Mezhebüz-zene inde'l-müslimîn, s. 8; (ayrıca Pines'in iddialarını bütün olarak görmek için bk. s. 91-121).

28) M. Şemseddin, "Mütekellim'in ve Atom Nazariyesi", s. 91.

29) H.J. Störing, *İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan*, (trc. Ö.C. Güngören), İstanbul 1994, s. 97-98; C. A. Kadir, "İslam Öncesi Hint Düşüncesi", *İslam Düşüncesi Tarihi* (trc. Küşat Demirci), I, 60.

30) Kemal Çağlar, a.g.e., s. 42.

31) Syed Nomanul Haq, a.g.m., I, 54; C.A. Kadir, a.g.m., s. 48.

32) İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist'te Hint, Babil ve Mısır ilimlerinden ve Menike el-Hindî adındaki bir kişinin Hind dilinden Arapçaya tercüme yaptığından bahsetmektedir*, (s. 305). Ayrıca Abbasiler döneminde etkili olmuş Bermekî ailesinden Yahya b. Yahya b. Halid'in (ö. 189/805) Hintçe tercüme edilmiş olan bir tıp kitabını açıklamasını Menike el-Hindî'ye emrettiğini de nakleder. (s. 360). Abbasilerin önde gelen vezir ailelerinde Bermekîlerin aslen Budist bir aileye mensup olmaları da onları Hint kitaplarına ilgi duymaya yönlendirmiş olabilir. (bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler, DİA, İstanbul 1992, s. 517)

33) Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1997, s. 98.

34) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 409.

35) Pines, a.g.e., s. 36, 72; Macid Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul 1987, s. 31.

36) Birünî, *Tahkik mâ il'l-Hint*, Beyrut 1403/1983, s. 16.

37) Örneğin Hint atomculuğunda bulunan "Tanrının

atomlara etki etmesi, atomların kendi kendilerine hareket imkanlarının olmaması, Tanrının evreni Karma kanunlarına uygun olarak emri altındaki atomlardan yaratması" (Kemal Çağdaş, a.g.e., s. 42.) görüşleri kelam atomculuğu ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak Birünî'nin verdiği bilgiye göre Hintlilerde İslam'da olduğu gibi tam bir yaratma düşüncesinden bahsedilemez. Onlar maddenin kudemini kabul ettiklerinden yoktan yaratmayı kabul etmezler. Yaratma ile onlar, birleştirme, şekli verme ve amaca uygun maddede tasarrufla bulunmayı kastederler. Bundan dolayı da meleğe, cin hatta insana yaratma sıfatını izafe ederler. (bk. Birünî, *Tahkik mâ il'l-Hind*, s. 244.

38) Birünî, Hintlilerin madde görüşü ile ilgili şu bilgileri verir: Onlar maddenin "kıdam"ı görüşünde olmalarından "yoktan yaratma'yı kabul etmezler. "Yaratma" ile "yaratılıştaki bir işlem, birleştirme, şekli verme ve amaca uygun düzenleme yapma'yı kastederler. Bundan dolayı da yaratmayı melek, cin hatta insana izafe ederler. (Tahkik mâ il'l-Hint, Beyrut 1403/1983, s. 244.) Said el-Endelüsi ise, Hint-İslam ilişkisinin çok az olduğunu, ancak bir grup Müslüman bilginin "es-Sind hind" dediği bir mezhebi taklit ettiğini belirtir. Hintlilerin birçok mezhebinin bulunduğunu zikrettikten sonra, bunların Tanrı'nın birliği ve şiklen tenzih konusunda birleşiklerini çoğunluğunun âlemin ezeliğine kail olmasına karşın Berahime'den bir kesimin âlemin hususunu kabul ettiklerini nakleder. Ancak Berahime'nin tamamının nübüvvelin inkârı ve hayvan etinin haramlığı konusunda ittifak ettiklerini de belirtir. (Tabakâtü'l-Ünem, Beyrut 1985, s. 52-54).

39) M. Şemseddin, "Mütekellim'in ve Atom Nazariyesi", s. 103.

40) a.e., s. 92.

41) Teftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, ts. Dimaşk, s. 78.

42) İzmirli İsmail Hakkı, "Ebü Bekir Bakılânî", *Danî'l-Füvün İlahiyat Fak. Der. 2. sen.*, sy. 5-6. İstanbul Haziran 1926 s. 152. (De Boer ise bu konuda şu değerlendirmeyi yapar: "Müslümanların 'atomcu görüşü', sırf Aristo bu görüş aleyhinde olduğu için benimsediklerini kabul etmek imkânsızdır. Burada dini müdafaa için girilmiş şiddetli bir mücadeleyi ve bir tarafın silahlarını ihtiyarları ile seçmemiş bulunduğunu kaydetmek zorundayız. Bu seçmede müessir olan bizzat "gaye'dir. Tabiat sırf tabiat olması bakımından değil Allah'ın bir mahlûk'u olması dolayısıyla tetkik ediliyordu. Âlem ilahî ve ezeli bir nizam olarak değil, kadim varlığın bir mahlûku olarak telakkî edilmeştir. Allah'ı gayr-i şahsi veya atalet halinde bir ezeli sebep olarak değil, serbestçe tesir icra eden mutlak bir yaratıcı olarak düşünmek ve adlandırmak icap eder." a.g.e., s. 4243).

43) Said el-Endelüsi, *Tabakâtü'l-ümem*, Beyrut 1985, s. 96, 101, 200; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, I, 78-80; De Boer, a.g.e., s. 11-17; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç* Arasında, Samsun 1998, s. 166; Vecdi Akyüz, *Hilafetin Safanata Dönüşmesi*,

İstanbul 1991, s. 30-34; Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar*, Ankara 2001, s. 16-17.

44) Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-harâc*, Kahire 1396, s. 42.

45) Macid Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 12.

46) Ebu Yusuf, a.g.e., s. 42-45.

47) Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s. 169-170.

48) İbn Cülcü, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hukemâ* (tah. Fuad Seyyid), Kahire 1955, s. 75.

49) Arapça kaynaklarda Hamânî olarak geçen Hananîlerin kimlikleri hakkında birçok görüş vardır. Bk. İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 383-386; Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1410/1990, II, 365-368; Günay Tümer, *Birünî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara 1986; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, 117-132.

50) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 384; Pines, a.g.e., s. 60-66.

51) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 384; Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-ırak* (trc. E.R. Fırgalı), İstanbul 1979, s. 332.

52) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi İslam Felsefesi Tarihi*, s. 35; T.J. de Boer, *İslamda Felsefe Tarihi* (trc. Yaşar Kuttuay), Ankara 1960, s. 57.

53) Hodgson, a.g.e., s. 81; Barthold, *İslam Meoaniyeti Tarihi* (trc. Fuat Köpçü), Ankara 1977, s. 11-12.

54) Syed Nomanul Haq, a.g.m., I, 53; Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, s. 78-79.

55) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 364-365; Said el-Endelüsi, a.g.e., s. 57.

56) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 332; Mehmet Bayraktar, a.g.e., s. 78-79.

57) Barthold, a.g.e., s. 10; Mehmet Bayraktar, a.g.e., s. 78.

58) Eymen Fuad es-Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 574.

59) Edward Zeller, a.g.e., s. 306-307; S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul 1981.

60) İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 417-420; Abdurrahman Bedevi, *el-İlhâd il'l-İslâm*, Kahire 1945, s. 196; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Bilim*, s. 197-198; a. mlf. *İslamda Bilim ve Medeniyet* (trc. N. Avcı, K. Turhan, A. Ünal), İstanbul, 1991, s. 239; Afifi, *İslam Düşüncesi Ürâzine Makaleler* (trc. Ekrem Cemil), İstanbul 2000, s. 119-120.

61) Seyyid Hüseyin Nasr, *İslamda Bilim ve Medeniyet*, s. 268-269.

62) Abdurrahman Bedevi, a.g.e., s. 194-195; Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi İslam Felsefesi Tarihi*, II, 69.

63) Titus Burchardt, *Astroloji ve Simya* (trc. Mehmet Temelli), İstanbul 1999, s. 107.

64) bk. Giriş.

65) Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Bilim*, s. 194; Mahmut Kaya, "Felsefe", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 313.

66) Barthold, a.g.e., s. 16.

67) Eş'ari, *Makâlât*, s. 306.

68) Bakillânî, *el-Temhid*, s. 93-94; Dhanani, *The Physical Theory of Kalam*, Leiden 1994, s. 56-57.

69) er-Nâsî'î-Ekber, *Mesâilü'l-imame ve Muktefatât mine'l-Kitâbi'l-evsati fî'l-makâlât*, nşr. Josef Van Ess, Beyrut 1971, s. 76; Cüveynî, *el-İşâd*, s. 47-48.

70) Abdülkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-ıfırak*, s. 193.

71) Hodgson, a.g.e., I, 79.

72) T.J. de Boer, a.g.e., s. 11, 14.

73) İbn Meymun, a.g.e., s. 184-185.

74) Barthold, a.g.e., s. 11.

75) Edward Zeller, a.g.e., s. 356; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 140-141.

76) Nedim, a.g.e., s. 417.

77) Şehristânî, *el-Mîel ve'n-nihal*, II, 399.

78) Muhammed el-Behîy, *İslam Düşüncesinin İlahî Tarafı* (trc. Fuat Sezgin), İstanbul 1948, s. 110-112.

79) Fahrettin Olguner, *Batı ve İslam Dünyasında Eflatun'un Timaios'u*, Konya 1990, s. 9, 10, 11, 12; (Arapça'sı için bk. 5a-5b).

80) İlhan Kutluer, "Calinus", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 33.

81) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi İslam Felsefesi Tarihi*, s. 35; ayr. bk. Macî Fahri, *İslam Felsefesi Kelam ve Tasavvufuna Giriş* (trc. Şahin Fıfız), İstanbul 1998, s. 51.

82) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi İslam Felsefesi Tarihi*, s. 11-12; Macî Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, s. 32; İsmail Durmuş-İlhan Kutluer, "İbnü'l-Mukaffâ", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 130-137.

83) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi İslam Felsefesi Tarihi*, s. 33.

84) bk. Belazûrî, *Fûrûhu'l-Budân*, Beyrut 1407/1987, s. 236, 387, 407; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 238-239; Abdülhalik Bakır, "Basra", *DİA*, İstanbul 1992, V, 108-111.

85) Barthold, a.g.e., s. 27.

86) İbn Murtaza, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Beyrut 1380/1961, s. 32-34.

87) Kitapların isimlerinin tercümesi: *Sofistlere Dair Kitap*, *Mecusizelere Dair Kitap*, *Yahudilere Dair Kitap*, bk. İbnü'Nedim, a.g.e., s. 204; Metin Yurdagör, "Ebu'l-Huzeyl Allaf", *DİA*, X, 332.

88) Ebu'l-Muzaffer el-İsterâyî'nî, *ed-Tabâsir fî'd-dîn*, Beyrut 1403/1983; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-ıfırak*, s. 108.

89) Said el-Endelüsî, a.g.e., s. 141-142.

90) İbnü'Nedim, a.g.e., s. 331.

91) a.e., s. 206.

92) a.e., s. 207.

93) Nedim, a.g.e., s. 417; İlhan Kutluer, "Calinus", VII, 33.

94) Fahrettin Olguner, a.g.e., s. 1b (Arapça), s. 1 (Arapçadan tercümesi).

95) a.e., s. 3b (Arapça), s. 7 (Arapçadan tercümesi), s. 8 (Fransızcadan yapılan tercüme).

96) Otto Pretzl, a.g.m., s. 131.

97) Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihcilik Mesleği* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1994, s. 20-21.

98) "Kendinden öncekileri tasdik eden bir kitap" (Bakar 2/97; Al-i İmran 3/3). "Kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden" (Maide 5/46).

99) *El-Ahkak* 46/9.

100) Abdülkahir el-Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, s. 318-319.

101) Aclunî, bu hadîsi, *Beyhakî* (ö. 458/1066), *Hatib* (ö. 463/1071), İbn Abdilber (ö. 463/1071) ve Deylemî (ö. 509/1115) tarafından Enes b. Malik'ten (ö. 93/711) rivayet ettiklerini naklettikten sonra bu hadîsin zayıf olduğunu belirtir. Ayrıca İbn Hibban'ın (ö. 354/965) bunu uydurma (mevzu) saydığını, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) ise Mevzuat'ı içine aldığı bilgisini aktarır. bk. Keşîrî'l-hafâ, Beyrut 1351, I, 138.

102) Bu yargı henüz sağlıklı tercümelerin yapılmadığı ilk dönemler içindir. Me'mun'un büyük gayretiyle sağlıklı tercümeler yapıldıktan sonra özellikle Yunan felsefesinin orijinal metinleri Arapçaya çevrilmiş ve İslam kültürüne dâhil edilmiştir. Buna rağmen uzun yıllar Plotin'in Enneadları'nın bir bölümü Ariston'un eseri olarak bilinmekten de kurtulmamıştır.

103) Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, s. 301-302.

104) İbnü'n-Nedim'in *el-Fihristi*'ni incelendiğinde, Hind, İran, Mısır, Babil ve Yunan ilimlerinden bahsedildiğini, Özellikle, Hintçe, Yunanca ve Nebtî dilinden tercümeler yapıldığına şahit oluyoruz. Yine

İbnü'n-Nedim'in bu bölge de (İrak havzası) felsefe kitaplarının çok olmasına dair ünlü Abbasi Halifesi Me'mun'a ilgili anlattığı bir hikâye ve onun Bizans'tan elçi göndererek felsefe kitaplarını Bağdat'a getirtmesi bu iddiayı desteklemektedir. (bk. *el-Fihrist*, Beyrut 1988, s. 299, 301-302, 330, 360; geniş bilgi için s. 299-360). Ariston'dan ders aldığı bilinen ünlü Makedonya Kralı İskender'in (ö. M.Ö. 323) doğu seferi esnasında Hindistan'a kadar gitmesi, M.Ö. 331 yılında Mezopotamya bölgesinde kalarak Babil'i alması ve İran'a seferler düzenlemesi bu bölge ile Yunan düşüncesinin geliştiği bölgelerin ilişkisini ve irtibatını gösterir. (Mahmut Kaya, "İskender" *DİA*, XXII, 555-556). Abbasi devleti kurulduktan sonra doğudan İran kültürüyle dolaylı olarak da Hint kültürüyle Müslümanlar siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiye girdikleri, Hintçeden çeviriler yapıldığı bilinmektedir. Atom düşüncesinin Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (ö. 235/850) tarafından kelama sokulduğu dönemde, başta Harun Reşid'in (170/786-193-809) vezirliği olmak üzere Abbasiler devrinde önemli görevlerde bulunmuş olan ve devletin yönetimi ve kültür politikasında etkili bir konumda bulunan Bermeke'lerin Budist bir aileden gelmeleri ve bir çok Hintçe kitabın Arapçaya aktarılmasına önyak olmaları dikkate alındığında Hint kültür ve düşüncesinin o dönemde Müslümanlar tarafından yerince bilindiği söylenebilir. (bk. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 360; Hakkı Dursun Yıldız, "Bermeke'ler", *DİA*, V, 517-520).

105) Mansur ve Harun Reşid zamanında Hint hikmetine ait eserler, Sanskritçe aslından kısmen de Farsça (Pehlevi) nüshalarından Arapçaya çevrilmiştir. (bk. De Boer, a.g.e., s. 10-11.)

106) "Hindistan, Çin ve Bizans arasındaki ticari münasebetlerde İranlıların aracılık yaptıkları gibi, uzak-batıda hatta Fransa için bile Süryaniler medeniyetin naklinde aracılık ettiler. Babil'e ipek, şarap v.s. satanlar Süryanilerdi. Keza İskenderiye ve Antakya'dan aldıkları Yunan kültürünü doğu bölgelerine yayan Urfa, Nusaybin, Harran ve Cündişapur medreselerine getirenler de Süryanilerdir." (De Boer, a.g.e., s. 11). Cündişapur, İran'ın Huzistan bölgesinde eski bir şehirdir. Hristiyan, Suriyeli, Hintli, Yunanlı ve İranlı bilim adamlarının toplandığı bu şehirde I. Hüsrev (531-579) tarafından başta felsefe ve tıp olmak üzere bir çok ilmin okutulduğu bir mektep kurulmuştur. (Recep Uslu, "Cündişapur", *DİA*, VIII, 117-117). Harran Okulu ise Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz (99/717-101/720) zamanında İskenderiye'deki Helenizm mektebinin hayatta kalan son hocalarının Antakya ile birlikte Harran'a gelmesi ile kurulmuş ve daha sonra gelişmiş bir mekteptir. Mes'ûdî ise, Felsefi öğretinin İskenderiye'den Antakya'ya sonra Harran'a geçtiğini, buradan da Bağdat'a intikal ettiğini nakletmiştir. (Ramazan Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 238.)

K a p a k

İslam ortaçağında Sudûrcu ve Atomcu Evren Tasarımları

Filozofların, sudûrcu tasarımı benimsemelerinin temel nedeni, Tanrı'yı ilkeli bir varlık olarak görmeleri ve neden-sonuç ilişkisi içerisinde işleyen determine bir evren tasarımına inanmalarıdır. Yani evrende Tanrı'nın dışında doğaları gereği eylemde bulunan varlıklar bulunduğu inanmaları ve Tanrı'yı doğrudan maddeyle ilişki içine sokmak istememeleridir.

Hz. Muhammed'in kurduğu şehir devletinden imparatorluklaşma sürecine girmesi, pratik gereksinimler çeşitlenmesi nedeniyle oldukça erken bir dönemde, Halit b. Yezid (ö. 704) aracılığıyla Müslümanların Eski Yunan düşüncesine yönelmelerine neden olmuştur.

İnsanlığın, Arap yarımadasında, Hicaz bölgesinde, Hz. Muhammed'in 610'lu yıllarda peygamberliğiyle başlayan, kimi unsurlarıyla eski tek tanrılı geleneğe dayanan, ancak yeni ve özgün öğeler de içeren bir düşünce biçimiyle karşı karşıya geldiği görülmektedir. 632'de Hz. Muhammed'in vefatıyla, fetih hareketleri sonucu, daha dört halife döneminde, hızla kuzeye doğru yayılan İslâmî dünya görüşünün, Arap fatihler aracılığıyla, ilk yüzyıl içinde, 'Prenelerin kuzeyinden, kuzey Afrika'ya, Irak'ın tamamından Orta Asya'ya ve Pencap'a(1) değin uzanan uçsuz bucaksız topraklara yayıldığı görülür. Kuşkusuz bu yayılım, beraberinde, kültürel ve düşünsel etkileşimi de gündeme getirmiştir. Nitekim fethedilen, Mi-

sır, Suriye ve Irak gibi bölgeler, Büyük İskender döneminden itibaren Yunan kültürüyle karşı karşıya gelmiş ve bu kültürün yayılmasına katkı sağlayan İskenderiye, Cundişapur, Antakya, Harran, Kinnes'in, Nusaybin gibi yerlerde okullar oluşmuştu.(3) İslâm dünyasının fetih hareketlerine bağlı olarak, Hz. Muhammed'in kurduğu şehir devletinden imparatorluklaşma sürecine girmesi, pratik gereksinimler çeşitlenmesi nedeniyle oldukça erken bir dönemde, Halit b. Yezid (ö. 704) aracılığıyla Müslümanların Eski Yunan düşüncesine yönelmelerine neden olmuş,(4) bu ilgi, elMansûr (ö. 775), Harun er-Reşid (ö. 809) gibi halifeler döneminde devam etmiş, Me'mun (ö. 833) döneminde ise, yaklaşık 830'da Bağdat'ta Beyt elHikme'nin

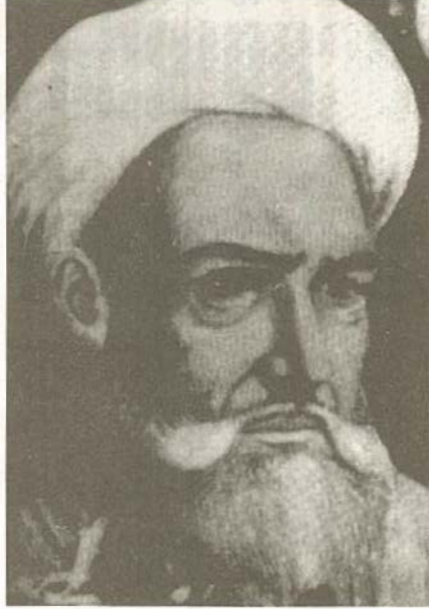

Beytül Hikme'nin evrensel bilime katkısı çok çeşitli şekillerde olmuştur.

kurulmasıyla sistemleşerek zirveye ulaşmıştır.(5) Çeviriler salt Süryaniler eliyle Hristiyan bir kimliğe sokulmuş Eski Yunan felsefesiyle sınırlı kalmamış, doğrudan Eski Yunanca'dan, Hint ve İran dillerinden de çeviriler yapılmıştır.(6) Müslümanların elde ettikleri bu felsefî-düşünsel mirasa bakıldığında, iki temel dünya görüşü, daha genel bir deyişle iki temel evren tasarımıyla karşılaşılır. Kuşkusuz farklı tasarımlar da bulunmaktadır; ancak iki tasarım daha başatır. İlki, Likuppos ve Demokritos'a değin geriye götürebileceğimiz ve Hint felsefesinden de etkiler taşıyan atomcu evren tasarımı; ikincisi ise, Aristoteles kökenli madde-biçim düalizmini temel alan ve Yeni Platoncu Plotinus'un "sudûr kuramı"yla kaynaştırılan evren tasarımıdır. Bunlardan ilki, Mutezileden itibaren kelam çevrelerinde genel bir kabul görmüş, bir felsefecî olarak Ebü Bekr Zekerîyya er-Razî de bu görüşe meyletmıştır. İslâm dünyasında atomcu düşüncüyü ilk defa ortaya atanların Ebü Huzeyl el-Allâf (ö. 841 veya 849), Mu'ammer (IX. y.y.) ve Hişam b. el-Fuâtî (ö. 833?) olduğu söylenmektedir ve bilindiği gibi, bu düşünürler, Mu'tezile ekolüyle ilişkilendirilmektedir.(7) Genel anlamda felsefeciler, daha spesifik deyişle Meşşailer/İslam Aristocuları ise, ikinci görüşü kabul etmişlerdir. Biz bu makalede, Fârâbî ve Bâkîllanî örneğinden yola çıkarak bu iki evren tasarımını ontolojik temelleri ışığında ana hatlarıyla ortaya koymaya, ardından kelamcılarının neden atomcu tasarım konusunda karar kıldıklarını göstermeye çalışacağız.

Fârâbî örneğinde felsefecilerin evren tasarımı: 'Sudûrcu Tasarım'

Varlığı, mantıksal açıdan özü itibarıyla 'varlığı mümkün' ve özü itibarıyla 'varlığı zorunlu' olmak üzere ikiye ayıran Fârâbî'ye göre,(8) özü itibarıyla mümkün varlığın üç temel niteliğinin bulunduğunu söylemek olasıdır. İlki, onun yokluğunun düşünülmesinin mantıksal açıdan imkânsızlık taşıması; ikincisi, varlığı-

Fârâbî'nin düşünce sisteminde bilme ile yaratma aynı anlama gelmektedir.

nın bir nedene dayalı olması; üçüncüsü ise, varlık ve mahiyetin birbirinden ayrı olmasıdır.(9) Zorunlu varlığa gelince, eğer onun zorunluluğu başkasına nispetle ortaya çıkan bir zorunluluksa, bu durum, böylesi bir varlığın, kendi özü itibarıyla mümkün, başkası itibarıyla zorunlu olduğu anlamına gelmektedir. Fârâbî'ye göre, mümkün varlığın hangi türü olursa olsun, onların varlıklarına dayanak oluşturan nedensellik zinciri sonuza dek sürüp gidemeyeceği gibi, devir biçimindeki kısır döngü de imkânsızdır. Öyleyse, mümkün varlıkların eninde sonunda bir zorunlu varlıkta son bulmaları gerekir. Onca bu varlık, özü itibarıyla zorunlu olan İlk Varlık'tır, bir diğer deyişle O, varlık ve özü aynı olan Tanrı'dır.(10) Fârâbî'nin anlayışına göre, zorunlu varlığı bir an için yok saydığımızda, bu durum, mantıksal imkânsızlığa yol açar. Bu yüzden, onun varlığının hiçbir nedeni yoktur, varlığını başkasından alması da olası değildir. Metafizik anlamda, mümkün varlıklar evreninde var olan her şeyin ilk nedeni O'dur.(11) Fârâbî'nin zorunlu varlık-mümkün varlık ayrımında, mümkün varlık nedenli varlık olarak ortaya çıkmakta ve o, mümkün varlığın varoluşunu hiyerarşik ilkeler zinciriyle ilk neden olan nedensiz varlığa, yani Tanrı'ya bağlamaktadır.(12)

Fârâbî'nin düşünce sisteminde, nedensiz olan İlk Neden'den ikincil ilkeler (sevânî) ve diğer varlıklar hiyerarşik bir düzen içerisinde nasıl var olmaktadır ve ikincil nedenlerin varoluştaki rolü nedir? Fârâbî'nin bu soruya nasıl yanıt verdiğini görmek için onun sudûr kuramını ve bu kuramda, neden sonuç ilişkisine yüklediği işlevi özlü bir biçimde ortaya koymak gerekmektedir. Fârâbî, sudûr kuramı adı verilen bir öğretiyile, nedenli varlıkların nedensiz olan zorunlu varlıktan nasıl çıktığını, bir diğer deyişle, çokluğun Bir'den nasıl meydana geldiğini ve kozmik hiyerarşik düzenin nasıl oluşup işlediğini bir sistem dahilinde ortaya koymaya çalışmaktadır. O, Plotinus'tan gelen bir anlayışla 'birden ancak bir çıkar' ilkesini genel geçer bir ilke sayarak, Tanrı ile maddi dünya arasına felsefede "akıl", dinde melek adı verilen ikincil varlıkları (sevânî) koyarak sudûr sistemiyle yaratılışı ve kozmosu temellendirmeye çalışmaktadır.(13) Onca, nedensiz ilk varlıktan, 'birden bir çıkar' ilkesi gereği ilk sudûr eden şey, kozmik bir ilke olan ilk akıldır. Tanrı'dan doğrudan, aracısız sudûr eden tek varlık odur ve Fârâbî'nin sisteminde birlikten çokluğa, ruhsal olandan maddesel olana uzanan süreçte merkezî bir işlev yüklenmektedir.(14) Zira Tanrı, çokluk içermemesine rağmen, nedene bağlı olan mümkünler çokluktan yoksun değildirler. İşte Tanrı'nın kendi özünü bilmesi, bu ilk varlığın doğrudan O'ndan çıkmasına neden olmuştur.(15) Zira Tanrı'nın bilmesi nesnesini var etmesi anlamına gelmektedir. Şu

Fârâbî, sudûr kuramı adı verilen bir öğretiyile, nedenli varlıkların nedensiz olan zorunlu varlıktan nasıl çıktığını, bir diğer deyişle, çokluğun Bir'den nasıl meydana geldiğini ve kozmik hiyerarşik düzenin nasıl oluşup işlediğini bir sistem dahilinde ortaya koymaya çalışmaktadır.

halde Fârâbî'nin düşünce sisteminde bilme ile yaratma aynı anlama gelmektedir. Böylelikle Fârâbî, evreni zamanda öncesiz kılmakta; Tanrı'nın evrene olan önceliğini özsel bir öncelik olarak görmektedir.(16) İlk aklın kendisini ve varlık nedeni olan Tanrı'yı zorunlu olarak düşünmesinden, ikinci akıl sudûr eder. Bu ilk aklın kendi özünü Tanrı'dan aldığı zaruretle zorunlu olarak düşünmesinden en uzak feleğin biçimi olan nefsi; kendisini, kendi özündeki imkân ile düşünmesinden de en uzak feleğin cismi sudûr eder. Feleğin biçimi olan nefis, aynı zamanda onun ereği ve yetkinliğidir. O halde Fârâbî'ye göre ilk akıldan üç şey sudûr etmektedir: İkinci akıl, birinci feleğin biçimi, yani nefsi, birinci feleğin cismi.(17) Bundan sonra her akılda anılan üç varlık, yaratma yoluyla sudûr etmektedir. İkinci akıl da, ilk akla göre zorunlu, özü itibarıyla mümkün bir varlıktır. Bu aklın Tanrı'yı düşünmesiyle üçüncü akıl, kendisinin mümkün varlık olduğunu düşünmesi sonucunda ise sabit yıldızlar küresinin nefsi ve maddesi meydana gelir. Üçüncü aklın Tanrı'yı düşünmesinden dördüncü akıl, kendisinin zorunluluğunu düşünmesinden Satürn (Zuhal) yıldızının nefsi yani biçimi; mümkün olduğunu düşünmesinden de Satürn'ün maddesi meydana gelmiş olur. Dördüncü aklın Tanrı'yı düşünmesinden beşinci akıl, kendisinin zorunluluğunu düşünmesinden Jüpiter'in (Müşteri) nefsi, mümkün olduğunu düşünmesinden de Jüpiter'in maddesi meydana gelir. Bu şekildeki bir formülle onuncu akıl ve sırasıyla birinci felek, sabit yıldızlar küresi, Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay'ın nefsleri ve cisimleri meydana gelmiş olur.(18)

Fârâbî'nin düşüncesinde fizik, kozmoloji ile kaynaşmış, ay-üstü, ay-altı evrene bağlanmış olur.

Fârâbî'de ilk akıl, dokuz feleğin ve gezegenlerin akılları da dâhil olmak üzere akılların sayısı konusunda yer yer farklılıklar olsa da, genel olarak on oldukları anlaşılmaktadır.(19) Çünkü Fârâbî Yunan astronomlarının özellikle de Ballamyus'un benimsediği evrenin yüzü etrafında öncesiz olan dairesel hareketle dönmekte olan dokuz gök küresinden oluştuğu şeklindeki kuramı takip etmektedir.(20) Akıllar ve nefsler, tıpkı Aristoteles'te karşılaştığımız gibi, Tanrı'ya duydukları aşk ve sevgi nedeniyle, bu hareketi başlatmışlardır. Nefis, feleğin doğrudan hareket ettiricisidir. Ama o, gücünü akıldan alır, akla duyduğu arzuyla hareket eder. Olgunluğa ve Tanrı'ya ulaşma arayışı bu aklın feleğini harekete geçirir. Çünkü o, sureti gereği olgunluğa ve Tanrı'ya ulaşma arzusu duymaktadır. Fârâbî'nin sisteminde bir bütün olarak aşağı olan, üstün olana ve hepsi birden 'kedisini hareket ettirmediği halde hareket ettirici olan Bir'e' arzu duyarlar. Ona göre, her bir feleğin kendi akli ve nefsi vardır.(21) Onuncu akıl, Ay küresinin aklıdır ve ayaltı evrendeki işleri idare eder. Bu bağlamda aykürsünün aklını Cebraîl ile ilişkilendiren Fârâbî, ona ay-altı evrende, hem insanın bilgiye ulaşmasında hem de oluş ve bozuluşta,

yani dört unsur (hava, toprak, su ve ateş), madenler, bitkiler ve akıl sahibi olan (insanlar) olmayan hayvanları idare etmede(22) etkin bir işlev yükler ve ona vâhib essuver (biçim verici) adını da verir.(23) Fârâbî'ye göre, bu etkin akıl, bir yönüyle yer yüzündeki nefislerin, bir yönüyle de gökler aracılığıyla dört unsurun var oluşunun nedenidir. Hava, toprak, su ve ateşten oluşan dört unsurdan ve bunların nitelikleri olan yaşlılık, kuruluk, sıcaklık ve nemlikten çeşitli karışımlar meydana gelir. Ay-altı evrenin varlık nedeni, töz olmaları bakımından bu dört unsurdur, ve bunlar gökssel etkilerle, yeteneğin ve koşulların belirlediği oranlarda, maddî karışımı meydana getirirler ve bu karışım, bitki, hayvan ve insan nefsi ni kabul edecek bir kıvama gelince onlara türsel biçimleri etkin akıl, yani biçim verici aracılığıyla iletilir. Yine aynı akıldan, yani etkin akıldan cisimleri meydana getirmek üzere madde ile birleşen çeşitli biçimler sudûr eder. Ay-altı evren, sadece bir dizi değişik türden biçimin madde ile birleşmesi veya maddeden ayrılması sonucu oluşmaktadır. Değişme için gerekli sıcaklığı ve soğukluğu gökssel etkiler, özellikle Güneş sağlar. Bütün akıllar ayrı ayrı ayaltı evrene uygun hareketler meydana getirirler.(24) Bu şekilde, Fârâbî'nin düşüncesinde fizik, kozmoloji ile kaynaşmış, ayüstü, ay-altı evrene bağlanmış olur. Şu halde Fârâbî'ye göre, İlk Neden'den başlayan ve ay-altı evrene değin uzanan sudûr sürecinin, ay-üstü evren bölümü zorunluluk içeren bir süreçtir ve bu süreçte neden-sonucunu zorunlu kılmakta ve her şey dikey bir hiyerarşi içinde yetkinliği ve ruhsallığı gittikçe azalan bir süreç içerisinde var olmaktadır. Nitekim Fârâbî, sudûr teorisiyle açıkladığı evreni bir bütün olarak idare edenin Tanrı olduğunu ve orada gözlemlenen nedensel ve amaçsal düzenin onun inayetine işaret ettiğini söylemektedir.(25) Onca, insan fıtrâtı, her şeydeki, tertip, düzen ve inayeti, doğal olarak bilmek istemektedir.(26) O, aynı tertip, düzen ve bunların temeline oturan inayeti, evrende gördüğü varlık hiyerarşisine de yaygınlaştırmaktadır.(27)

Fârâbî'nin sisteminde bir bütün olarak aşağı olan, üstün olana ve hepsi birden 'kedisini hareket ettirmediği halde hareket ettirici olan Bir'e' arzu duyarlar. Ona göre, her bir feleğin kendi akli ve nefsi vardır.

Bâkîllânî'ye göre. hareket ve hareketsizlik, birleşme ve ayrılma durumlarının ard ardalığı, ilineklerin yaratılmış olduğunu göstermektedir.

Bâkîllânî örneğinde kelimcilerin Evren Tasarımı: Atomcu Tasarım

Eş'arî kelimcisi olan Bâkîllânî, varlıkları varlık bilimsel/ontolojik açıdan öncesiz (kadîm) ve önceli (hâdis) olarak ikiye ayırmakta; öncesiz varlığı, başlangıcı olmayan varlık olarak tanımlayarak Tanrı ile özdeş kılmaktadır.(28) Ona göre, Tanrı'nın dışında öncesiz bir varlık bulunmamaktadır. Tanrı'nın dışındaki varlığı, yani evreni imleyen önceli varlık ise, yaratılmış olan ve yoktan var edilen varlıklara gönderme yapmaktadır.(29) Onun dünya görüşünde, önceli varlıklar toplamı olan evren üç tür varlıktan oluşmaktadır. Bunların ilki, bireysel töz (cevhri terd/atom), bölünmeyen parça (el-cüz la yetecezze); ikincisi, tözler'n/atomların birleşmesinden oluşan cisim; üçüncüsü ise, bireysel töz/atom ve cisim ile birlikte var olan ilineklerdir.(30) Onca cisim, tözlerin/atomların birleşmesinden meydana gelmektedir; töz/atom ise, ilineği kabul eden ve yer kaplayan şeye işaret etmektedir.(31)

Bâkîllânî'ye göre, ilinek, töz/atom ve cisimlerde var olmakta, onların sürekliliği, Tanrı'nın sürekli yaratmasına dayanmaktadır. Yani ilinekler, kimi Mu'tezilî düşünürün iddia ettiği gibi, ne cisim ve tözlerin doğalarının bir ürünüdür ne de kendi başına bir sürekliliğe sahiptir.(32) Tözlerin ve cisimlerin sürekliliği ise, Ebû

el-Hasan el-Eş'arî'nin ileri sürdüğü gibi, bekâ/süreklilik ilineği ile olmayıp, hareket, hareketsizlik, birleşme ve ayrılma-dan ibaret olan oluş tarzlarının (kevn) yaratılmasıyla meydana gelmektedir.(33) Tözler ve cisimler, ancak oluş tarzlarının yaratılmasıyla süreklilik kazanırlar. Bâkîllânî, anılan töz-ilinek metafiziği ve atomcu dünya görüşüne dayanarak, evrenin önceli/yaratılmış olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, temel çıkış noktası olarak ilineklerin varlığı ve önceli olduğunu tezine dayanmaktadır. Bilgi kuramsal/epistemolojik anlamda onun dayanak noktası basit gözlemlerdir. Onca biz, cisimlerin, dururken harekete geçtiğini ve hareket halindeyken durduğunu ve sürekli değişikliğe uğradığını gözlemlemekteyiz.(34) Acaba bunun nedeni nedir? Bâkîllânî'ye göre, bu durumu açıklamak için iki mantıksal durum söz konusudur. İlki, cismin kendiliğinden doğası gereği hareket ettiğini söylemek; ikincisi ise, hareketin cismin dışında bir başka nedeninin olduğunu ileri sürmektir. İlk seçenek, onca geçersizdir; çünkü, cisim kediliğinden hareket edecek olsa, onun durması mümkün değildir; ayrıca cansızların eylemlerinin olmadığı bilinmektedir. Bu durumda ikinci seçenek geçerlidir; şu halde, cismin hareket etmesi ve durması bir nedenden dolayıdır.(35) Aynı uslamlamayı, tüm ilineklere genelleyen Bâkîllânî'ye göre, hareket ve hareketsizlik, birleşme

ve ayrılma durumlarının ard ardalığı, ilineklerin yaratılmış olduğunu göstermektedir. Zira nedensel süreç sonsuzca geriye gidemez. İlinekler, yaratılmışsa, töz/atom ve cisimlerin de yaratılmış olması gerekir. Zira Bâkîllânî'ye göre, önceli olan şeylere mahal olan ya da önceli şeylerden yoksun olmayan şey de öncelidir/yaratılmıştır.(36) Şu halde, töz /atom, cisim ve ilineklerden meydana gelen evren öncelidir ve o önceli olduğuna göre onun bir yaratıcısı olması gerekir. Zira önceli olanın yaratıcısı olmadan var olması imkânsızdır.(37) Gözlemlerle biliyoruz ki, her kitabın bir yazarı, her biçimin bir biçimlendiricisi, her binanın bir ustasının bulunması zorunludur.(38) O şöyle demektedir: "Önceli varlıkların, uyumlu bir yapıda, sırayla ortaya çıkmaları ve cisimlerin her türden bileşime (terkib) yetenekli oldukları halde, belki bir biçimde varlığa gelmeleri, iradesiyle onları düzenleyen öncesiz bir varlığa işaret etmektedir."(39)

Acaba, nesneler dünyasında gözlemlediğimiz, önceli varlıkların eylemleri önceli varlıklara mı, yoksa başkasına mı aittir? Bâkîllânî bu soruya yanıt verirken, öncesiz ve önceli varlık arasında koyduğu ayrımı daha da derinleştirmektedir. Ona göre, atom ve ilineklerden oluşan önceli varlıkların herhangi bir eylemi olamaz. Çünkü kendileri yaratılmışlardır ve önceli olanlar bir şey yaratamazlar.(40) Ayrıca bir eylem ortaya koymak için öznenin diri, bilgili ve kudretli olması gerekir; oysa önceli varlıklardan bir kısmı canlı değildir, bir kısmı ise, şu an canlı

Bâkîllânî, anılan töz-ilinek metafiziği ve atomcu dünya görüşüne dayanarak, evrenin önceli/yaratılmış olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, temel çıkış noktası olarak ilineklerin varlığı ve önceli olduğunu tezine dayanmaktadır.

olsalar da geçmişte canlı değillerdir. Onların özne olduğunu varsaysak ve kendi benzerlerini yaratabileceklerini ileri sürsek, bu sav onların kendilerini de yaratabilecekleri anlamına gelir. Oysa bu, önceli olanların eylemlerinin önceli olduğu anlamına gelir ve sonsuz önceliler dizisine yol açar ve teselsülün imkânsızlığı ilkesiyle çelişir. O halde, evrende tek etkin özne vardır; o da öncesiz olan Tanrı'dır.(41) Bu öncesiz olan Tanrı eylemlerini nasıl gerçekleştirmektedir? Bâkillânî, öncüsü Eş'arî gibi, Tanrı'nın fâili muhtar (özgür özne) olması gerektiğini ileri sürmekte, Mu'tezile ve İslâm filozoflarının ileri sürdüğü gibi, eylemini zorunlulukla yapan bir Tanrı imgesine karşı çıkmaktadır.(42) Onca özgür iradeye sahip olmayan tek yönlü ve zorunlulukla işleyen öncesiz bir tabiatın, zorunlulukla önceli olan evrenin varlığa gelmesi olanaksızdır. Ona göre, Tanrı'nın eylemlerini zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmek, Tanrı'nın en iyiyi yapması gerektiğini ileri sürmek Tanrı'yı ve tanrısal kudreti sınırlamak anlamına gelmektedir.(43) Onca Tanrı'nın eylemde bulunması için bir neden de bulunmamaktadır.(44) Bâkillânî, evrende her şeyi, sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk gibi niteliklerle açıklayan dehrî filozofları da eleştirmekte,(45) anılan nitelikleri iline olarak kabul edip, ilineğin her

Bâkillânî, Mu'tezile ve İslâm filozoflarının ileri sürdüğü gibi, eylemini zorunlulukla yapan bir Tanrı imgesine karşı çıkmaktadır.

hangi bir etkinliğe sahip olmayacağını ileri sürmektedir. Zira onca, daha önce de dile getirdiğimiz gibi, önceli olan varlıklar, herhangi bir etkinliğe sahip olmazlar. Eğer anılan niteliklerin öncesiz olduğu ileri sürülürse, bu durumda Bâkillânî'ye göre, evrenin önceli olduğu ilkesinden yola çıkılarak, zorunlu tabiatlara sahip olan öncesiz bir varlıktan, öncelilerin meydana gelmesinin mümkün olmadığı ilkesi ileri sürülebilir.(46)

Cisimlerde gözlemediğimiz farklılıkları, kendilerine ilişkin ilineğin farklılığına bağlayan ve ilineğin süresizliğini savunan Bâkillânî'ye göre, cisimler arasında gözlemediğimiz nedensel ilişkileri nasıl açıklamak gerekmektedir? O, bu ilişkinin filozofların ve tevellüd/doğuş kuramına inanan kimi Mu'tezilî düşünürün sandığı gibi, zorunlu olmadığını söylemekte ve savını iki temele dayandırmaktadır. İlki, önceli varlıkların ve cansızların bir eylemi olmaz; ikincisi ise, gözlemin zorunluluğu kanıtlayamayacağı savıdır.(47) Daha sonra Gazzâlî tarafından da kullanılacak olan bu savların(48) ikincisi konusunda Bâkillânî'nin iddiası oldukça ilgiye değer. Ona göre, ateşin yakıcılığından yanmanın, şarabın etkisinden sarhoşluğun meydana geldiğini duyular yoluyla zorunlu olarak bilindiğini söylemek, bilgisizlikten başka bir şey değildir. Zira onca, gözlemin bize gösterdiği tek şey, etkiye uğradığını düşündüğümüz cismin değişmesidir. Bu değişime, kimin ve neyin neden olduğunu gözlemek olası değildir. Bâkillânî'ye

göre bu durum ancak, derin inceleme ve araştırmayla bilinir. Derin inceleme ve araştırma ise, bu fiillerin nedeninin Mu'tezilenin iddia ettiği gibi, ne tabii/doğal bir eylem ne de tevellüd eden/doğan bir eylem olduğunu gösterir.(49) Önceli varlıkların bir etkinliği olmaz, evrende gözlemediğimiz tüm eylemler, özgür irade sahibi ve mutlak kudret sahibi Tanrı'nın ürünüdür. Mutezile'yi eleştirerek tabii/doğal eylemler ile doğan eylemler arasında ayırım yapan Bâkillânî'ye göre, Mu'tezilenin ileri sürdüğü gibi, neden ve sonuç arasındaki ilişki zorunlu değildir. Evrende gözlemlenen düzeni çoğunlukla gerçekleşen eylemi imleyen âdet teorisine dayandıran Bâkillânî, nedensel ilişkiyi tanrısal âdete bağlamakta, O özgür bir varlık olduğu için neden-sonuç ilişkisinin zorunlu olmayacağını ileri sürmektedir. Onca, Tanrı âdetinde dilediğinde değişiklik yapabilir ve mucizevî olaylar meydana getirebilir.(50) Şu halde, Bâkillânî'nin atomcu evren imgesine göre, Tanrı evrene her an müdahale etmekte, olurluk (tecviz) kuramı çerçevesinde aklen imkânsız olan şeyler hariç, her şeyi, doğrudan O, meydana getirmektedir. Zira O, her şeyin yaratıcısı olduğu gibi sürekliliğinin kaynağı da O'dur. Bu düşünceden hareketle, mucizeyi temellendirmeye çalışan Bâkillânî,(51) kendinde içişleyişi olan, nedenin sonucunu zorunlu kıldığı bir evren imgesine karşı çıkmakta,(52) böylece tanrısal temelde yapılanan indeterminist bir modelde karar kılmaktadır.

Neden iki farklı evren tasarımı?

Fârâbî ve Bâkillânî örneğinde sunduğumuz bu iki farklı evren tasarımının kabul nedenleri nelerdir ve sonuçları neler olmuştur?

Öyle anlaşıyor ki, filozofların, sunduğu tasarımı benimsemelerinin temel nedeni, Tanrı'yı ilkel bir varlık olarak görmeleri ve nedensel ilişki içerisinde işleyen determine bir evren tasarımına inanmalarıdır. Yani evrende Tanrı'nın dışında doğaları gereği eylemde bulunan varlıklar bulunduğuna inanmaları ve Tanrı'yı doğrudan maddeyle ilişki içine

Bâkillânî'ye göre, ateşin yakıcılığından yanmanın, şarabın etkisinden sarhoşluğun meydana geldiğini duyular yoluyla zorunlu olarak bilindiğini söylemek, bilgisizlikten başka bir şey değildir. Zira onca, gözlemin bize gösterdiği tek şey, etkiye uğradığını düşündüğümüz cismin değişmesidir.

Gâzzâlî'den sonra kelâm geleneğine felsefi terminoloji ve dünya görüşünün sızmasının önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

sokmak istememeleridir. Zira sudûr süreci Tanrı'dan başlayarak aşama aşama ruhaniliği azalan ve nihayet dört kökle maddileşen bir varlık hiyerarşisi sunmakta; Tanrı doğrudan ruhani olan şeylerin nedeni olmakta, ikincil nedenler aracılığıyla maddi dünyada etkisini göstermektedir. Kelâmcıların, determinist bir evren tasarımını ikincil nedenleri onayladığı için kabul etmelerini beklemek oldukça zordur. Zira onların sistemlerinin temel hedefi, Tanrı'nın sınırsız kudretini temellendirme ve mucizevi olayları gerekçelendirmeye dönüktür. Onların Tanrısı, felsefecilerin Tanrısı gibi kurallara uymak zorunda olan bir Tanrı değildir. Bu açıdan onlar, materyalist temelli atomcu öğretiyi idealist bir zeminde kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kelâmcıların özde materyalist olan atomcu dünya görüşüne meyletmeleri konusu Batılı modern araştırmacıların ilgisini çekmiş gibi gözükmemektedir. Zira, atomcu dünya görüşü, İslâm düşünce geleneği öncesinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, Likuppos ve Demokritos'un dünya görüşü istisna edilirse, daha çok rastlantısallığı ve tesadüf ön plana çıkarmakta, metafizik güçleri yadsırmaktadır. Sözelimi Epikürosçuların evren imgesinde, her şey rastlantı ve tesadüfle gerçekleşmektedir.⁽⁵³⁾ Şu hal-

de, 'İslâm kelâmcıları daha çok rastlantısallığı ve tesadüf ön plana çıkaran atomcu dünya görüşüne niçin meyletmişlerdir, ve bu görüşü İslâmın dünya görüşüyle nasıl uzlaştırmışlardır', sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok Batılı modern araştırmacıyı hayretler içerisinde bırakan bu eğilim konusunda İslâm felsefe tarihi araştırmalarıyla ünlü Kasım Turhan şu açıklamayı yapmaktadır: "Yunan felsefesi okullarının çoğu tarafından reddedilen atomculuğun, Mu'tezileden Nazzâm, Rafizî Hışâm b. el-Hakem ve Sünnî İbn el-Külâb gibi birkaç sima dışında, Mutezili ve Sünnî hemen bütün kelâmcılar tarafından benimsenmesi garip karşılanmıştır. Çok sayıdaki versiyonuyla kelâm tarihinde büyük bir yer işgal eden İslâm atomculuğunun kaynaklarıyla ilgili görüşler bir yana, İslâm ilahiyatçıları (kelâmcılar) atomculukta Kuran'ın bir çok ayetinde ifade edilen mutlak kudret sahibi bir yaratıcı (Tanrı) öğretisini destekleyici unsurlar bulmuş olmalıdırlar. Atomculuğun, Aristo'nun sonsuzca bölünebilen ezeli madde anlayışına ve onun bünyesinde barındırdığı sebeplilik görüşüne karşı unsurlar ihtiva etmesinden ötürü kelâmcıların, onu, Aristo sistemine karşı koyabilecekleri bir model olarak görmeleri, bu kabulde önemli bir rol oynamış olabilir.

Atom ve arazlar üzerine sekizinci yüzyılda Mu'tezilenin başlattığı spekülasyonlar, Mu'tezile sonrası alimlerce devam ettirilip geliştirilmiştir. Dokuzuncu asırda kesin şeklini almaya başlayan atomculuk, müteakip asırlarda artık Yunan felsefi atomculuğundan tamamen farklı bir formülasyonla, Ehli Sünnet (özellikle Eş'arî) kelâmıyla özdeşleşerek metafizik planda Sünnîliğin kriteri haline gelmiştir. Yunan felsefesinin ezeli ve sonsuz atomlarının yerine yaratılmış ve sayılı atomlara, zaruret ya da Epiküros'un tesadüfünün yerini mutlak kudret ve hürriyete sahip bir yaratıcı Tanrı'ya bıraktığı bu formülasyonla Eş'arî kelâmcıları, cevher ve araz düalizmine dayalı muhkem bir âlem binası inşa ederken, cevherlerin (atomların) taşıyıcısı oldukları arazlarla birlikte varoluşlarının her anında yaratıldıklarını söylemek suretiyle, Aristo'nun sebep sonuç ilişkisi içinde işleyen mekanik âlem görüşünü reddediyor, diğer yandan yalnızca eşyanın varlığına gelmesini değil, aynı zamanda onların varlıkta kalmasını da tek fâil olarak Allah'a nispet etmek suretiyle ikinci dereceden fâilleri de ortadan kaldırarak O'nun mutlak kudret ve hakimiyetini de korumuş oluyorlardı."⁽⁵⁴⁾

Kasım Turhan'ın oldukça yalın bir biçimde ortaya koyduğu söylemden de anlaşılacağı gibi, kelâmcılar, atomcu dünya görüşündeki rastlantısallık ve tesadüfün yerine Tanrı'yı ve tanrısal irade ve kudreti yerleştirmişler ve böylelikle ta-

Dokuzuncu asırda kesin şeklini almaya başlayan atomculuk, müteakip asırlarda artık Yunan felsefi atomculuğundan tamamen farklı bir formülasyonla, Ehl-i Sünnet (özellikle Eş'arî) kelâmıyla özdeşleşerek metafizik planda Sünnîliğin kriteri haline gelmiştir.

mamıyla tanrısal irade, kudret ve yaratmanın egemen olduğu bir evren imgesi oluşturmak için önemli bir zemin bulmuşlardır. Tam bu bağlamda, İslâm dünyasında doğan atomculuğun, S. Pines'in saptamasından yola çıkarak, bütünyle Eski Yunan temeline indirgenemeyeceğini, atomların uzamsız oluşu gibi hususlarda Hint atomculuğundan da izler taşıdığını, ancak işlevinin hem Eski Yunan hem de Hint atomculuğunda farklı olduğunu kaydetmek gerekir.⁽⁵⁵⁾ Yunan ve Hint kaynaklarından beslenerek geliştirilen İslâm atomculuğunun kendine özgü bir yapı ve gelişim seyri izlediği. Tanrı'yı fâilî muhtar/özgür etkin olarak konumlandırmada ve Gazzâlîci söylemle, mülkü olan evrende istediği etkinliği yapabileceği ve mucizevî olayların yer alabileceği bir evren imgesinde karar kılmada, onlara önemli avantajlar sağladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, kelâmcıların, dönemlerinde yaygın bir dünya görüşü olduğu halde, niçin Aristotelsçi nedensel sonuç ilişkisinin zorunluluğuna yer veren ve ikinci'nedenleri onaylayan bir dünya görüşüne meydan vermedikleri sorusuna da belli bir yanıt vermektedir. Ayrıca bu iki evren tasarımı sonucunun Gazzâlî ile başlayan ve İbn Rüşd ile devam eden Tehafüt tartışmalarında köklü bir işlev yüklediğini, ancak atomcu görüşün Gazzâlî'den sonra kelâm içerisinde belli bir gerileme gösterdiğini kaydetmek gerekir. Bu durumda, Gazzâlî'den sonra kelâm geleneğine felsefî terminoloji ve dünya görüşünün sızmasının önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Kelâmcılar, atomcu dünya görüşündeki rastlantısallık ve tesadüfün yerine Tanrı'yı ve tanrısal irade ve kudreti yerleştirmişler ve böylelikle tamamıyla tanrısal irade, kudret ve yaratmanın egemen olduğu bir evren imgesi oluşturmak için önemli bir zemin bulmuşlardır.

Dipnotlar:

*Burada tartıştığımız konu büyük ölçüde, Eski Yunan'dan İslâmın Klasik Çağına: Neden Kavramı ve Nedensellik Sorunu (Bilim ve Gelecek yayınları, İstanbul 2009) adlı kitabımıza dayanmaktadır.

1) W. M. Watt, Müslüman Aydın (Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma), çeviren: Hanefi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir 1989, s. 5.

2) Bkz. Carl Brockelmann, İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, çeviren: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 37 vd.

3) Bkz. Macit Fahri, İslâm Felsefesi. Kelâmı ve Tasavvufu, çeviren: Şahin Fîz, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 1920.

4) Bkz. İbn Nedîm, Kitâb el-Fihrist, Kahire, trs., s. 515-52.

5) Y. Kumeir, çeviriyi güdüleyen nedenleri şöyle sıralamaktadır: "A-Halife ve zenginlerin himayesi, b-Arapça'nın yayılması ve Süryanilerin gayretleri, c-Abbasilerin yarattığı medeniyet havası ve İran etkisi, d-bilime olan gereksinim, e-aklın bilime merakı." Y. Kumeir, İslâm Felsefesinin Kaynakları, çeviren: Fahrettin Olguner, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s. 141-47. Benzer argümanlar için kırs. M. Şemseddin Günaltay, Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi, sadeleştiren: İrfan Bayın, Kâknûs Yayınları, İstanbul 2001, s. 61 vd.; Ahmed Emin, Duhâ el-İslâm, cilt: 1, Kâhîre, tarihsiz, s. 229 vd.; H. Ziya Ülken, Uyanış Devrinde Tercümelerin Rolü, Ülken Yayınları, İstanbul 1997, s. 1 vd.

6) Bkz. Mustafa Demirci, Beytül Hikme, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 7 vd.

7) Bkz. S. Piness, Mezheb ez-Zerre inde el-Muslîmin, Arapçaya çeviren: A. Ebû Fîde, Kahire 1946, s. 5.

8) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il fî el-Mantık ve Mebâdî el-Felsefe el-Kadîme, Kahire 1910, s. 4.

9) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 45.

10) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 45.

11) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 4; Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, Beyrut 1994, s. 22; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, Beyrut 1995, s. 25.

12) Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 212-2.

13) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 6 vd.; Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 21 vd.; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 45 vd.

14) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 7; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 52.

15) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 6 vd.; Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 26; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 45 vd.

16) Fârâbî, Fuşûs el-Hikem, s. 71.

17) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 7; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 52 vd.

18) Bkz. Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 52-54; Bkz. David C. Reisman, "Fârâbî ve Felsefe Mülredatı", s. 64-65.

19) Bkz. Mehmet Dağ, "Fârâbînin İki Yapıtı", OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 14-15, Samsun 2003, s. 38-39.

20) Bkz. David C. Reisman, "Fârâbî ve Felsefe Mülredatı", s. 65.

21) Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 65 vd.

22) Bkz. David C. Reisman, "Fârâbî ve Felsefe Mülredatı", s. 65.

23) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 8; Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 23 vd.; Fârâbî, Erâ Ehl el-Medîne el-Fâdila, s. 55 vd.

24) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 8; Fârâbî, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 23 vd.; Fârâbî, Erâ Ehl el-Me-

dîne el-Fâdila, s. 55 vd.

25) Bkz. Fârâbî, Uyûn el-Mesâ'il, s. 18; Fârâbî, el-Cem Beyn er-Re'yey el-Hakîmeyn, Beyrut 1997, s. 64.

26) Bkz. Fârâbî, Kitâb el-Hurûf, melin ve çeviri bir arada, çeviren: Ö. Türker, Litera Yayınları, İstanbul 2008, s. 80.

27) Fârâbî, el-Cem Beyn er-Re'yey el-Hakîmeyn, s. 64.

28) Bkz. Muhittin Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, s. 15.

29) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, neşr.: R. J. McCarthy, Beyrut 1957, s. 16; Bâkîllânî, el-İnsâf, neşr.: M. Z. El-Kevserî, Kahire 1993, s. 17.

30) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 16; Bâkîllânî, el-İnsâf, s. 17.

31) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 16; Bâkîllânî, el-İnsâf, s. 17.

32) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 17.

33) Bkz. H. A. Wolfson, Kelâm Felsefeleri, (Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelâmı), çeviren: Kasım Turhan, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 527; Muhittin Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1995, s. 15.

34) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 18.

35) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 18-22.

36) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 22.

37) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 22-23.

38) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 23.

39) Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 23.

40) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 23.

41) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 23-24.

42) Bkz. Muhittin Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, s. 17 vd.

43) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 34-36.

44) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 31.

45) Bkz. Muhittin Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, s. 17.

46) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 37-40.

47) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 40.

48) Bkz. Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, s. 18.

49) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 44-45; Macit, Gazzâlî'nin Determinizmi Eleştirisi, s. 18-19.

50) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 132-135.

51) Bkz. Bâkîllânî, Olağan Üstü Olaylar ve Aralarında Fakirler (Mucize, Keramel, Sihir), çeviren: Adil Bebek, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 47 vd.

52) Bkz. Bâkîllânî, Kitâb el-Temhîd, s. 300.

53) Bkz. Çağrı Karadağ, "Atomcu Düşünceler ve Kelâm Atomculuğu", Kelâm Araştırmaları Dergisi, cilt: 2, sayı: 1, 2004, s. 61.

54) Kasım Turhan, Âmirî ve Felsefesi, MÜİF Yayınları, İstanbul 1992, s. 109-110.

55) S. Piness, Mezheb ez-Zerre inde el-Muslîmin, s. 120-121; H. A. Wolfson, Kelâm Felsefeleri, s. 363 vd.; C. Karadağ, "Atomcu Düşünceler ve Kelâm Atomculuğu", 2004, s. 57 vd.

İlk Atomcular- Leukippos ve Demokritos

Rönesans'ın sonlarında ortaçağ bilimi artık yeterli değildi ve başarısızdı. Ortaçağ bilimine bir seçenek arandı ve Leukippos ile Demokritos'un atom kuramı benimsendi. Böylece atom kuramı modern bilimin temel paradigması oldu. Leukippos ile Demokritos'un atom kavramı modern atom teorilerinin kaynağıdır.

Atomcular, uzayda ve zaman içinde meydana gelen olayları açıklamak için nesnelerin özellikleri arasından en basit ve gerekli olanları seçtiler ve bu özellikleri maddeye yüklediler. Bu şekilde belirlenen maddenin tüm olayların temeli olduğunu ileri sürdüler.

Atomcular, uzayda ve zaman içinde meydana gelen olayları açıklamak için nesnelerin özellikleri arasından en basit ve gerekli olanları seçtiler ve bu özellikleri maddeye yüklediler. Bu şekilde belirlenen maddenin tüm olayların temeli olduğunu ileri sürdüler. Bütün olayları son derece açık ve tutarlı biçimde açıklayan materyalizmi bir düşünce sistemi olarak yarattılar. Atomcuların bu kuramı, büyük ve cesur felsefi bir adım olduğu kadar, yöntem olarak da doğruydı. Çünkü olgular dünyasının nesnelerinden yola çıkınca gizemli olanı açık olanla, karmaşığı basitle, bilinmeyenle bilinenle açıklamak mümkün oldu...

Felsefe tarihçileri Leukippos ve Demokritos'un felsefi görüşlerini ayırmazlar. Elimizdeki bilgilerle, bu iki filozofun felsefi görüşlerini, bilime yaptıkları katkıları ayırmak mümkün olmadığı için geleceğe uyularak bu iki filozof ve bilimadamları birlikte incelenmiştir.(Barnes)(1).

Leukippos 'un yaşam öyküsü

Leukippos gölgede kalmış bir filozof ve bilimadamıdır. MÖ 4. yüzyıl sonlarında yaşamış, atomcu bir filozof olan Epikuros, Leukippos diye bir filozofun yaşadığını ileri sürdü. (Laertius)(2).

Epikuros'un bu iddiası bugün şöyle değerlendirilmektedir: Epikuros'un atom tarihine katkısı azdır. Kendi katkısını olduğundan daha özgün göstermek için, yaşamı hakkında az şey bilinen Leukippos'u yok etmek istemiş olabilir,[Denkel(3) Raven ve Kirk(4)]

Leukippos (MÖ 4. yüzyıl sonları)

Yunan-Pers Savaşları (MÖ 499 - MÖ 448)

Günümüzde E. Rohde, Leukippos'un yaşamadığını iddia etti. (Burnet)(5) Fakat Aristo, Leukippos'un adını birçok kez Demokritos'la beraber veya tek başına anar ve onun atom teorisinin kurucusu olduğunu açıkça söyler. Diğer yandan Aristo, Abdera'daki felsefe okulu hakkında sağlam bilgilere sahipti. Çünkü memleketi Stageiros, Atomcu okulun yuvası olan Abdera'ya yakındı ve Demokritos'la çok ilgiliydi. [Burnet(5), Freeman(6)].

Atomcuları yakından tanıyan Aristo'nun yanlış bilgi vermesi olası olmadığına göre; bu konuda söylediklerine inanmak gerekir. Şöyle ki, Leukippos yaşamıştır. Atom teorisinin kurucusudur. Demokritos onun öğrencisidir. Demokritos hocasının teorisinin ayrıntılarını ortaya koydu ve bazı küçük katkılarda bulundu. [Raven ve Kirk(4), Burnet(5)].

Leukippos'un doğum yeri belli değildir. Bazı kaynaklara göre doğum yeri Abdera, bazı kaynaklara göre Elea, bazı kaynaklara göre ise Milet'tir.

Kranz'a göre Milet'te doğdu. Elea'ya gitti ve Zeon'un öğrencisi oldu. Daha sonra Doğu'ya döndü ve Abdera'da okulu kurdu. (Guthrie)(7).

Freeman'a(6) göre Leukippos, MÖ 430'da kırk yaşındaydı. Raven ve Kirk(4) de onun MÖ 430-435 yılları arasında kırk yaşında olduğunu tahmin eder.

Demokritos'un yaşam öyküsü

Demokritos'un yaklaşık olarak MÖ 460 yılında doğduğu kabul edilir. Öldüğü yıl kesin olarak bilinmez. Çok yaşadığı, yüz yaşını geçtiği söylenir. [Freeman(6), Giithrie(7)]

Babasının adı bazı kaynaklara göre Hegesistratus, bazılarına göre Athenokritus veya Damasispus'tur. Bazılarına göre Miletli, bazılarına göre; Abderalıdır. Fakat Trakya'daki Abdera şehrinde doğduğu genel olarak kabul edilir. [Laertius(2), Freeman(6)].

Herodotos(8) Abdera şehrinin kuruluşunu şöyle anlatır: "Teosluların başına da aşağı yukarı, aynı şey gelmiştir. Harpagos (Pers generali) toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdi, hepsi gemilerine atlayıp Trakya'ya gittiler, orada Abdera kentini kurdular; bu kentin temellerini onlardan önce Klazomenai'li Timesios atmıştı; ama Trakyalılar onu kovdıkları için yararlanamamıştı; Abdera'da

yerleşen Teoslular onu yarıtanrı katında tutarlar."

Bu konuda Mansel(9) şöyle diyor: "Trakya kıyılarına çıkan, Maroneia ve Abdera gibi şehirleri kuran ya da ormanlarıyla ünlü Tasos (Taşoz) ve diğer bazı adaları kolonize eden İyonlar, Trakların şiddetli direnişiyle karşılaşmışlardır. Fakat yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan bu savaşlara rağmen Yunanlılarla Traklar arasında kültür ilişkileri hiçbir zaman eksik olmamış, bu ilişkiler sayesinde bir taraftan Yunan uygarlığı Trakya'ya girmiş, diğer taraftan Traklar Yunanlılar üzerinde en çok din alanında etkiye bulunmuşlardır. Yunanlılarda Dionizos kültürünün oynadığı büyük rolü bu çeşit ilişkilere mal etmek gerekir."

MÖ 478-477 yıllarında Atina, merkezi Yunan dünyasının kutsal adası Delos olmak üzere, "Attika-Delos Deniz Birliği" adını taşıyan siyasal bir birlik kurdu. Bu birliğin amacı Perslere karşı sürekli mücadelede bulunmak suretiyle adalar ve Anadolu'daki Yunan şehirlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Perslerin Yunan ülkesinde yaptıkları tahriplerin öcünü almaktı.

Atina, müttefiklerine kıyasla çok daha büyük askeri ve mali güce sahip olduğu için birliğin önderi oldu ve birliği emperyalist amaçları olan "deniz imparatorluğu" haline getirdi.

MÖ 478-477 yıllarında Atina, "Attika-Delos Deniz Birliği" adını taşıyan siyasal bir birlik kurdu. Bu birliğin amacı Perslere karşı sürekli mücadelede bulunmak suretiyle adalar ve Anadolu'daki Yunan şehirlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Perslerin Yunan ülkesinde yaptıkları tahriplerin öcünü almaktı.

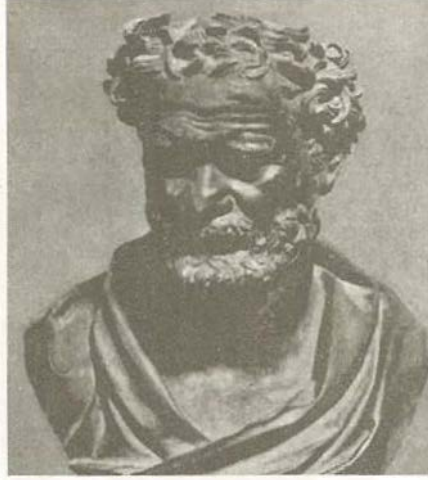
Deniz Birliği, Perslerle uzun süre mücadeleye geçti. Birlik donanması ilk önce Trakya kıyılarını Perslerden temizledi. Maroneia ve Abdera şehirlerinin birliğe girmesine karşılık Strymon (Struma) ağzındaki Elion çetini bir muhasaradan sonra MÖ 476'da Atinalıların eline geçti. Fakat Atinalıların Trakya'nın içine girme teşebbüsleri yerli kavimlerin şiddetle karşı koymaları yüzünden başarılı olamadı.

Atina, MÖ 443 yılında birliğin üyelerini Atina'nın uyrukları yaptı. Bundan sonra özellikle küçük adalar ve kıta şehirleri otonomilerini kaybettiler. Atina'ya ağır vergiler verdiler.

Fakat bir süre sonra şehirler Atina'ya karşı isyan ettiler. Atina bu şehirlere karşı şiddet uyguladı. Birliğin üyesi şehirlerin verimli topraklarını, örneğin Trakya kıyılarını işgal etti. (Mansel)(9).

Sarlon'a(10) göre Abdera emperyalist Atina'nın hegemonyasını kabul etmiş, zengin, kültür seviyesi yüksek bir siteydi. O dönemde Demokritos, Prtagoras ve Anaxarchos gibi filozofları yetiştirmişti.

Abdera, Pers ordusunun konakladığı şehirlerden biridir. Herodotos(8) şöyle diyor: "Kscrkses dönüşte Abdera'dan geçmiştir. Bu site ile resmi konukluk ilişkilerini sağlamlaştırmış, altın bir pala ve altın işlemeli bir taç armağan etmiştir. Bazı kaynaklara göre, Pers kralı Kscrkses, Abdera'da çok zengin bir kişi olan Demokritos'un babasının evine konuk oldu, Gösterilen konukseverliğe teşekkür etmek için kral kâhinlerden birkaçını Abdera'da bıraktı. Bu kâhinler Demokritos'a teoloji, astronomi öğretiler ve onu eğittiler.[Laertius(2), Freeman(6), Sena(11)].

Demokritos (MÖ 460-370)

Kscrkses'in Abdera'da kaldığı Herodotos doğrular. Fakat Abdera'da kalan Perslerin kâhin olduğu ve Demokritos'u eğitecek kadar uzun süre kaldıkları şüphelidir. Fakat kral Kscrkses yönetimindeki Persler Abdera'da konaklarken, bazıları şehrin hizmetine girmiş olabilir. Demokritos çocukluğunda bu kişilerden Babil öğretisi ile ilgili masallar dinlemiş olabilir.(Freeman)(6).

Yeteri kadar büyüyünce, babasının büyük servetinden payını nakit olarak aldı ve seyahate çıktı. Kaldığı kâhinlerinden bilgi almak için Babil ve İran'a, rahiplerinden matematik öğrenmek için Mısır'a gitti ve orada beş yıl kaldı. Bazı kaynaklara göre, Hindistan'da Gymnosophiste (Çıplak Rahipler) ile buluştu ve Habeşistan'ı ziyaret etti.[Laertius(2), Freeman(6)].

Demokritos'un hangi ülkeleri gezdiği kesin olarak belirleyemez. Fakat çok seyahat eden filozoflardan biri olduğu kesindir. Demokritos'un Doğu'ya ve Mısır'a yaptığı gezileri yorumlayan İskenderiyeli Klement, Demokritos'un şu sözlerini nakleder: "Herkesten çok gezdim. Birçok iklim ve ülke gördüm. Çok bilgili insanları dinledim."(Freeman)(6).

Leukippos'ta ne zaman ve nerede karşılaştığı bilinmez. Fakat onun öğrencisi olduğu kesindir. (Guthrie)(7)

Manisalı Demetrius'a göre Demokritos Atina'ya gitmiştir. Bu yazar, iddiasının kanıtı olarak Demokritos'un bir cümlesini nakleder. Cümle şöyle: "Atina'ya geldim. Kimse beni tanımadı." Bu kaynağa göre; tanınmamasının nedeni şöhretten nefret etmesidir. Sokrat'ı tanıdı, fakat Sokrat onu tanımadı.[Laertius(2), Freeman(6)]

Phalerumlu Demetrius, "Sokrat'ın Savunması" isimli eserinde, Demokritos'un Atina'ya gitmediğini ileri sürer. Laertius'a(2) göre bu iddianın gerekçesi şudur: Büyük şehirler Demokritos'un ilgisini çekmezdi. O bir yerden şöhret kazanmak istemez, bir yeri şöhrete ulaştırmak isterdi.

Freeman(6) ise gerekçeyi, şöyle açıklar: Bu iddia, Demokritos'a soğuk davranan Sokrat'ı savunmak için ileri sürülmüştür. Kaynakların verdiği çeşitli bilgileri inceleyen Freeman şu sonuca varır: Demokritos Atina'yı ziyaret etti. Bu ziyaret, yaşamının son dönemlerinde gerçekleşti. Atina'da uzun süre kalmadı.

Demokritos, gezilerinden sonra Abdera'ya döndü. Fakat çok yoksuldu. Çünkü bütün servetini harcamıştı. Bu yoksul günlerinde ona kardeşi Damasus yardım etti. (Laertius)(2).

Bu konu ile ilgili bir öykü anlatılır: Ailesinden kalan mirası iyi kullanamayan kişileri cezalandıran bir yasa vardı. Kendisine kalan mirası iyi kullanamayan Demokritos bu yasaya göre suçlandı. Demokritos "Dünya Düzeni" isimli eserini suçlayanlara ve yargıçlara okudu. Yargıçlar mirasın harcanmasına karşın çok değerli bir eser yaratıldığı için ceza vermediler. Demokritos'a "beş yüz talent" para ödülü verildi. Bronz bir heykeli dikildi.[Laertius(2), Freeman(6)].

Demokritos, bazı olayların olacağını önceden haber verdi.

Örneğin, çok şiddetli yağmur yağacağını tahmin etti. Bu ve benzeri nedenlerle büyük şöhrete ulaştı. Halk ona, Tanrılara gösterdiği saygıya denk bir saygı gösterdi.[Laertius(2) Freeman(6)]

Demokritos'a insanlara davranışı nedeniyle "Gülen Filozof" ismi verildi. Çiçero ise aptalca isteklerinin peşinde koşan

Phalerumlu Demetrius, "Sokrat'ın Savunması" isimli eserinde, Demokritos'un Atina'ya gitmediğini ileri sürer. Laertius'a(2) göre bu iddianın gerekçesi şudur: Büyük şehirler Demokritos'un ilgisini çekmezdi. O bir yerden şöhret kazanmak istemez, bir yeri şöhrete ulaştırmak isterdi.

Demokritos'a göre varlık sonsuz sayıda çok küçük parçacıklardan kurulmuştur. Atom(bölünemeyen) adı verilen bu parçacıklar yer kaplayan, ölümsüz, bölünemez, belli bir biçimi olan boşlukta devinen parçacıklardır.

insanlara güldüğü için bu ismi aldığını söyler. (Guthrie)(7).

Demokritos'un, görmenin beynin çalışmasını engellediğine inandığı için, uzun süre güneşe bakarak kör olduğunu ileri süren rivayetler var. Plutarch bu saçma iddiayı şiddetle reddeder. [(Freeman)(6), Sena(11)].

Derin düşüncelerinin dağılması için tek başına mezarlıklar arasında dolaştığı da söylenmiştir. [(Sena(11), (Freeman)(6)].

Demokritos, neşeli, kültürlü ve ılımlıydı. Şiddet ve tutkuya karşıydı. Dostluğa değer verirdi. Demokrasi yandaşydı. Bu konuda şöyle demiş: "Demokrasideki yoksulluğun despotlar yönetimindeki refaha, özgürlük köleliğe nasıl yeğleniyorsa öyle yeğlenmesi gerekir." (Russell)(12).

Demokritos Abdera'da yerleştikten sonra bir okul açtı. Bu okulda öğretmenlik yaptı ve eserlerini yazdı. Ünlü hekim Hipokrat ve filozof Protagoras öğrencisi oldu.

Ölümü hakkında söylenenler çelişkilidir. Bir söylentiye göre, zihinsel yeteneğinin azaldığını anlayınca intihar etti. Diğer bir söylentiye göre, yaşamını uzatmak için, sıcak ekmek, bal koklamak gibi önlemler aldı. Lactius, Demokritos'un

ölümü hakkında şu bilgiyi verir: "Çok yaşlanmıştı. Yaşamının sonuna gelmişti. Thesmophoria Festivali sırasında ölmesi olasıydı. Kız kardeşi buna çok üzüldü. Çünkü Demokritos'un ölümü onun tanrıçalara saygısını sunmasını engelleyecekti. Demokritos üzülmemesini, her gün sıcak ekmek getirmesini söyledi. Ekmekleri burun deliklerine tatbik etti ve festival süresince yaşadı. Üç gün süren festival bitince, acı çekmeden öldü. Büyük törenle gömüldü. Anısına anıt dikildi."

Atomcu Felsefe

İlkçağ kaynakları Atomcu felsefenin kurucusunun Leukippos olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Bu kaynaklara göre, Leukippos'un öğrencisi olan Demokritos, hocasının kuramını aynen korumuş, kuramı ayrıntılı bir sistem haline getirmiş, çeşitli konulara uygulamış, yazdığı çok sayıda kitapla kuramın yayılmasını ve tanınmasını sağlamıştır.

Leukippos'tan günümüze şöyle bir cümle ulaşmıştır: "Hiçbir şey rastgele meydana gelmez. Her şeyin bir nedeni vardır ve bir zorunluluğun sonucudur." (Freeman)(6)

Demokritos'un eserlerinden atom kuramı ile ilgili olanlar günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşanlar duyular ve

ahlakla ilgilidir. Bu nedenle bu iki filozofun atom teorisini açıklarken Aristo ve diğer ilkçağ felsefe tarihçilerinin ikinci elden açıklamalarına dayanmak zorundayız. [(Barnes)(1), (Denkel)(3)].

Bu tarihçilerden Simplicius diyor ki: "Leukippos, Parmenides'in felsefesine bağlıydı. Fakat varlığı açıklamada Parmenides ve Ksenofancs'in izlediği yolu takip etmedi. Tam tersi bir yol izledi. Onlar bütünü (bir tek), hareketsiz, yaratılmamış kabul ettiler. Var olmayanın araştırılmasını yasakladılar. Fakat Leukippos sürekli hareket eden, sayısız elemanların (öge), atomların var olduğunu söyledi. Bunların sonsuz sayıda biçimleri olduğunu, çünkü bir atomun şu ya da bu biçimi taşımasının bir gerekçesi olamayacağını öne sürdü.

O, nesnelerde oluş ve sürekli değişim gözledi. Ayrıca var olmayanın da tıpkı var olan gibi gerçek olduğunu, nesnelerin var olmasına her ikisinin de neden olduğunu öne sürdü. Atomların tamamen dolu olduğunu, var olan olduklarını, boşluk içinde hareket ettiklerini, var olmayan adını verdiği boşluğun var olan kadar var olduğunu söyledi, [(Barnes)(1), (Denkel)(3), (Kranz)(17)].

Atomcu felsefenin başlıca kaynağı olan Aristo(14), Leukippos ve Demokritos'un felsefeleri hakkında şöyle diyor: "Leukippos ve meslektaşı Demokritos ise sırasıyla Varlık ve Varolmayan diye adlandırdıkları Dolu Olan ve Boş Olan'ın öğeler olduğunu söylemektedirler. Dolu Olan ve cisim, Varlık; Boş Olan, var olmayandır. Bundan dolayı da onlar varlığın var olmayandan daha fazla var olmadığını söylemektedirler; çünkü cisim, Boş Olandan daha fazla var değildir. Onlar bunları şeylerin maddi nedenleri olarak almaktadırlar ve nasıl ki (tözün)

Leukippos'tan günümüze

şöyle bir cümle ulaşmıştır:

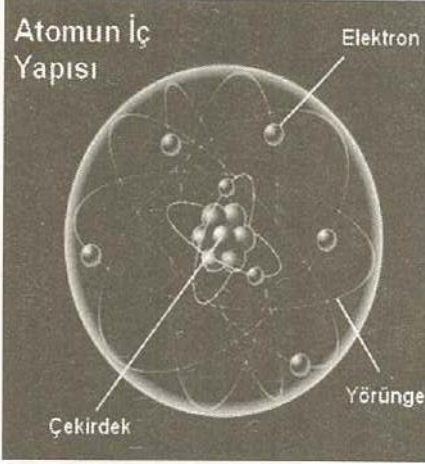
"Hiçbir şey rastgele meydana gelmez. Her şeyin bir nedeni vardır ve bir zorunluluğun sonucudur."

tek olduğunu kabul edenler, seyrek ve yoğun olanı değişimlerin ilkeleri olarak ortaya koyup bütün diğer şeyleri bu tözün değişimleri ile meydana getiriyorlarsa, aynı şekilde bu filozoflar da, öğelerin farklılığının, bütün diğer niteliklerin nedenleri olduğunu söylemektedirler. Çünkü onlar varlıkların farklılıklarının "oran", "temas" ve "dönüş"ten ileri geldiğini söylemektedirler. Şimdi bunlardan "oran" biçim; "temas" sıra ve "dönüş" durumdur. Hareket sorunnavarlıkların hareketi nereden ve nasıl aldıkları sorununagelince, diğerleri gibi bunlar da onu sessiz geçıştirmişlerdir."

Simplicius, Aristoteles'in "Demokritos Üstüne" adlı kayıp yapıtından bir alıntı vermiştir. Bu alıntıya göre, Demokritos şeylerin küçük tözlerden oluştuğunu, sayılarının sonsuz olduğunu, boyutları sonsuz bir mekanda bulunduklarını düşündü. Bu yeri "boşluk", "varolmayan" ve "sonsuz" diye adlandırdı. Tözlere, "şey", "sıkıca dolu olan" ve "varolan" adlarını verdi. Tözlerin (atomların) duyularımızca, kavranamayacak ölçüde küçük olduklarını, biçimlerinin değişik, büyüklüklerinin farklı olduğunu ileri sürdü. Gözle görülen ve duyularla algılanan cisimlerin, öğelerin (atomların) birleşmesiyle oluştuğunu söyledi. Ona göre atomlar biçimleri benzemediği için ve daha önce belirtilen ayrılıklardan dolayı çarpışır ve rastgele hareket eder. Rastgele hareket ederken atomlar çarpışır, birbirine takılır ve sıkı sıkıya yapışırlar. Fakat tek bir varlığa dönüşmezler. Çünkü iki ya da daha çok şeyin bir şeyin bir tek

Atomların sayısı sonsuzdur, sonsuz küçüktürler.

Bu nedenle duyularla algılanamaz. Doğrudan doğruya gözlenemez. Atomları akılla anlayabiliriz ve ancak düşünebiliriz. Atomlar ezeli ve ebedidir, var olmamışlardır ve yok edilemezler. Atomlar bölünemez ve kesilemez.

Atomlar boyutları sonsuz büyüklükte olan boşlukla rastgele ve sürekli hareket ederler.

şeye dönüştüğünü söylemek safdillik olur. Demokritos'a göre atomların bir süre bir arada kalmalarının gerekçesi, onların karşılıklı kenetlenme ve sarılmalarıdır. Çünkü bunların kimileri sivri, kimileri kancalı, kimi içe bükük, kimi dışa büküktür. Aralarında sayısız farklar vardır. Ona göre atomlar birbirlerine yapışır ve çevreden gelen daha büyük bir kuvvet onları sarıp dağıtana kadar öylece kalırlar. (Barnes)(1), (Denkel) (3)).

Yukarıda örnekleri verilen kaynaklara dayanarak Leukippos ve Demokritos'un atom teorisi bir bütün olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Atom teorisinin dayandığı temel önermeler şunlardır:

- 1) Varlık boşluğu dışlar.
- 2) Hareket vardır ve boşluk olmadan hareket de olmaz.
- 3) Varlığın yanı sıra varlığın içinde hareket ettiği bir boşluk da vardır.
- 4) Varlığın içinde hareket olanaksızdır.
- 5) Varlık (bir tek) değildir. Sonsuz sayıda cisimden oluşmuştur. (Denkel) (3), (Freeman)(6)).

Bu cisimlere, sözcük anlamı bölünemez (kesilemez) olan Atom adı verilmiştir.

Atomların sayısı sonsuzdur, sonsuz küçüktürler. Bu nedenle duyularla algılanamaz. Doğrudan doğruya gözlenemez. Atomları akılla anlayabiliriz ve ancak düşünebiliriz.

Atomlar ezeli ve ebedidir (öncesiz ve sonsuz), var olmamışlardır ve yok edilemezler. Atomlar bölünemez ve kesilemez. Çünkü içinde boşluk yoktur, örneğin bir elmayı kesebiliyor ya da bir taş parçasını kırabiliyorsak bunun nedeni elmanın veya taşın içinde gözle görülen ya da görülmeyen birçok aralığın varlığıdır. Elmayı kesen bıçak, onu, bu aralıklar içinden geçerek ikiye ayırır. Bir yere hızla vurulan taş içindeki boşluk ya da aralıklardan ayrılır.

Atomların içinde boşluk olmadığına ve hareket için boşluk zorunlu olduğuna göre atomların içinde hareket yoktur. Atomlar birbirine benzemez. Sonsuz sayıda şekle sahiptirler. Sadece şekil ve boyutları farklıdır. Bir atomdan başka bir atom, iki atomdan bir atom, bir atomdan başka iki atom meydana gelmez.

Atomlar arasında şekil ve boyutun dışında iki özellik nedeniyle fark vardır. Bu Özelliklere Demokritos, "görünüş" ve "dokunma" adını verir. Aristoteles bunları, "konum" ve "düzen" diye adlandırır. Bu farklar asli farklar değildir. Atomların birbirleri ile olan ilişkilerinde ortaya çıkarlar. Atomlar boyutları sonsuz büyüklükte olan boşlukla rastgele ve sürekli hareket ederler. Fakat atom teorisinin kurucuları hareketin orijinal nedenini, nasıl başladığını ve doğasını açıklamazlar. Bu nedenle bu konuda değişik fikirler ileri sürülmüştür. Örneğin bazı kaynaklara göre, Demokritos atomların hareket gücü olmadığını, bir darbenin etkisiyle harekete geçtiklerini söylenmiştir. Aristoteles, Demokritos'un atomların ağırlığı olduğunu, bu nedenle hareket ettiklerini söylediğini yazar. Bazı kaynaklar da Demokritos'un atomların ağırlığının olmadığını, uzayda çarpışma nedeni ile hareket ettiklerini söylediğini ileri sürer. Bu tartışmalardan şu sonuç çıkarılabilir: Leukippos ve Demokritos atomların hareketi için bir sebep göstermeye gerek duymadılar. Sadece onların sonsuz boşlukla serbest olduklarını ve her doğrultuda rastgele hareket ettiklerini, hareketin ezeli ve ebedi olduğunu, yani bir başlangıcı ve sonu olmadığını söylediler. Leukippos, atomların sonsuz boşlukta zorunluluk nedeniyle hareket ettiğini, Demokritos ise hareketin ezel-

den beri' var olan değişmez yasa tarafından yaratıldığına öne sürüldü. [(Freeman)(6), (Guthrie)(7)].

Leukippos ve Demokritos'un kozmolojisi

Leukippos ve Demokritos'a göre evrenin ilkeleri olan boşluk ve atomlardan sayısız dünyalar meydana gelir ve tekrar onlara dönüşür. Bu süreci Leukippos şöyle açıklar: Bütün sonsuzdur. Kısım doludur, kısmen boştur. Boşluk (uzay) ve doluluk (atomlar) öğelerdir. Sayısız dünyalar bunlardan oluşur ve bunlara bozunur. Dünyaların oluşumu şöyle gerçekleşir: Şekilleri değişik birçok atom sonsuzluktan kopar ve büyük boşluğun içine akar. Bunlar birleşip bir kütle oluşturduları zaman bir girdap meydana gelir. Bu girdabın içinde atomlar birbirlerine çarpıp ve çok değişik yörüngelerde dönerler. Sonra benzer atomlar birbirleriyle birleşerek ayrılır. Sayıları çok fazla olduğu için dengede dönebilirler, küçük atomlar bir süzgeçten süzülür gibi boşluğa geçer. Geri kalan atomlar bir arada kalır, bir yumak oluşturur ve birlikte hareket ederler ve ilk küresel yapıyı meydana getirirler. Bu yapıdan her çeşit atomu ihtiva eden bir zar ayrılır, zardaki atomlar merkezin direncinin etkisiyle döner. Girdabın içindeki atomlara temas eden civardaki atomlar sürekli olarak akar.

Dünya merkeze doğru akan atomların birleşmesiyle bu süreç sonunda oluştu. Zar dışarıdan gelen atomların akışıyla daha genişledi, girdabın içinde dönerken ona temas eden atomları içine aldı. Bu atomların bir kısmı birleşti ve bir kütle oluştu. Bu kütle başlangıçta nemli ve çamurlu idi. Bu kütle evrensel girdabın içinde dönerken kurudu, ateş aldı ve gök cisimlerinin tözünü oluşturdu. Bütün yıldızlar hızları nedeniyle ateş aldı. Kozmos, bir zorunluluk nedeniyle doğar, gelişir, çökmeye başlar ve yok olur. [(Lacitius)(2), (Burnet)(5), (Guthrie)(7)].

Demokritos'un kozmolojisinin temel ilkeleri Leukippos'un kozmolojisinin ilkelerinin aynısıdır. Yani Demokritos'un kozmolojisinin temel ilkeleri de atom ve boşluktur.

Demokritos günümüz evren bilgisinin temellerini saptamış, kozmik sistemin sayısız çeşitliliğinin, zamanının veri ve deneylerinin çok ilerisinde bir resmini çizmiştir.

Demokritos'un kozmolojisi için temel kaynak olan Aristoteles(15), Demokritos'un özgünlüğünü şöyle ortaya koyar: Bu filozofların çoğu "bir şey benzerini etkileyemez" düşüncesindedir. Çünkü benzerlerden biri ötekinden daha etkin ya da edilgin değildir. Çünkü benzerlerin tüm özellikleri benzer ve özdeştir ve ayrıca benzemez ve farklı nesneler doğaları gereği karşılıklı olarak etkileyip etkilenirler. Gerçekten, daha büyük ateş, daha küçük ateşi ortadan kaldırır, küçük ateşin bu etkiye uğraması onun karşıtlığı gereğidir derler. Çünkü az, çok'un karşıtıdır. Buna karşılık Demokritos'un öğretisi diğerlerine göre özgündür. Demokritos, etken ve edilginin benzer ve özdeş olduğunu savunur, çünkü başka ve farklı nesneler karşılıklı olarak birbirini etkileyemezler. Oysa tersine, başka nesneler birbirleri üzerinde belirli bir tarzda etkili olsalar bile, bu, başkaları olarak değil, böyle hareket etmeleri ancak, özdeş bir öğeye sahip olduklarıdır.

Bu parçaya göre, Demokritos, etken ve edilgin arasında fark görmemektedir. Ona göre her şey benzerlerin karşılıklı etkileri nedeniyle meydana gelir. Empedokles'in Sevgi ve Nefret'i, Anaksagoras'ın "akıl"ı gibi bir dış etmen oluşumlarda rol oynayamaz. Demokritos için atomların sürekli hareketinden doğan karşılıklı etkinin bir dış nedene ihtiyacı yoktur. Böylece Demokritos Atomculuğun temel yasasını ortaya koyar. Benzer benzere yönelir. Benzer benzere etki eder. (Guthrie)(17).

Hippolytus'a göre Demokritos evreni şöyle düşünür: Boyutları farklı sayısız dünya vardır. Bazılarında ne Güneş ne de Ay vardır. Bazılarının Güneş ve Ay'ı bizim Ay ve Güneş'imizden daha büyüktür. Bazılarında birden fazla Güneş ve Ay vardır. Bazı dünyalar doğuyor, bazıları ölüyor. Bir yerde doğarlar, bir yerde ölürlər. Birbirleri ile çarpışarak yıkıma uğrarlar. Bazı dünyalarda ne hayvan ne bitki yaşar, ne de su vardır. (Guthrie)(7).

Bu metin Demokritos'un entelektüel gücünün ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü o, günümüz evren bilgisinin temellerini saptamış, kozmik sistemin sayısız çeşitliliğinin, zamanının veri ve deneylerinin çok ilerisinde bir resmini çizmiştir. Kozmolojiyi animistik (canlı) ve teleojik (erekçilik) açıklamalardan kurtarmıştır. Atomcular, evrende düzenleyici bir ruh, bir güç aramadılar. Herşeyi madde ile parçacıkların mekanik bileşiminden doğmuş saydılar. Bu açıkça materyalist bir anlayıştır. Gerçi Demokritos'tan önceki filozoflar da "var olanı" cisimsel sayarlar ve materyalistler. Fakat Demokritos'un bilişli bir materyalizmdir. Demokritos'a göre evren atomların çarpılmasından oluşmuştur. Evrendeki oluşa kesin bir zorunluluk egemendir. Herşey zorunlu olarak meydana gelmiştir. Tesadüf yoktur. Tesadüfün sözünü etmemiz sadece bilgisizliğimizden ileri gelir. Bir olayın nedenini bilemeyenler onu tesadüfle açıklamaya kalkışır. Bu görüşler ite Atomcular, mekanist ve deterministik materyalizmin temellerini atmışlardır. (Gökberk)(16)

Demokritos için atomların sürekli hareketinden doğan karşılıklı etkinin bir dış nedene ihtiyacı yoktur. Böylece Demokritos Atomculuğun temel yasasını ortaya koyar. Benzer benzere yönelir. Benzer benzere etki eder.

Demokritos'un eserleri

Demokritos antik çağın en verimli yazarıdır. Çok sayıda kitap yazmıştır. MS 1. asırda yaşamış Romalı bilgin Thrasyllus, Demokritos'un eserlerinin konularına göre bir listesini vermiştir. Bu listeden yararlanarak Demokritos'un eserlerinden örnekler, konu ve başlıklarına göre şöyledir:

Ahlak: Pythagoras / Bilgenin Karakteri Hakkında / Hadesdekiler Hakkında / Hades Hakkında / Cesaret Hakkında.

Mantık ve Doğa Bilimleri: Büyük Dünya Gezegeni / Küçük Dünya Gezegeni / Gezegenler Hakkında / Evrenin Doğası Hakkında / İnsanın Doğası Hakkında / Lezzetler Hakkında / Renkler Hakkında / Mantık.

Matematik: Çember ve Kürenin Teğeti / Geometri / Sayılar / İzdüşüm / Astronomi.

Müzik ve Edebiyat: Ritm ve Harmoni / Şiir Hakkında / Sözcüklerin Güzelliği / Güzeli ve Çirkin Ses Veren Harfler / Hommer Hakkında / Şarkı Hakkında.

Tıp, Teknik ve Tarım: Tıp Yöntemi / Perhiz (Diyet) / Tarım Hakkında / Resamlık / Taktikler / Silahla Dövüşme Sanatı / Prognosis.

Nedenler: Seslerin Nedeni / Ateşin ve Yanmanın Nedenleri / Hava Olaylarının Nedenleri / Miknatıs. [(Lactius)(2), (Freeman)(6)].

1477 yılında yapılmış İtalyanın Milano kentinde bulunan Herakleitos (solda) ve Demokritos'u (sağda) betimleyen bir fresk.

Bazı kaynaklara göre, "Büyük Dünya Düzeni" ile "Küçük Dünya Düzeni" isimli eserler "Dünya Düzeni Diakosmos" isimli tek bir eserdir. Bazı kaynaklar, "Büyük Dünya Düzeni" isimli eserin Leukippos'un çalışması olduğunu, Demokritos'un bu çalışmaya dayanarak "Küçük Dünya Düzeni" isimli eseri yazdığını iddia etmiştir. Bu iddia genellikle kabul edilir.

Demokritos'un eserleri hakkında sayısız yorum yapılmıştır. Özellikle Peripatetik okul ona özel ilgi göstermiştir. Aristoteles "Demokritos" ve "Demokritos'un Problemleri" başlıklı iki kitap yazmıştır. Theophrastus'un "Demokritos" ve "Demokritos'un Astronomisi" başlıklı iki eseri vardır.

Platon, Demokritos'tan hiç bahsetmez. Aristoteles'in bazı öğrencileri, Postulus Herakleides, Epikuros, Demokritos'un düşüncelerini eleştiren eserler yazmışlardır. Özellikle, Epikuros'un eleştirisi şaşırtıcıdır. Çünkü o, bilimsel sistemin tümünü, etkinin büyük kısmını Demokritos'tan almıştır. Epikuros'un bu davranışını açıklayan iki görüş vardır. Bu görüşlerden birine göre, Epikuros'un "orijinal olmak" saplantısı vardı. Daha doğru olan diğer görüş, Demokritos'un eserlerinin bulunmasının Epikuros'u felsefi okul liderliğinden bir felsefe hayranı durumuna düşürdüğünü saptar.

Demokritos, bilimsel bilgiyi edebiyata özgü bir üslupla ifade etmiştir. Çiçero, üslubunun Platon'un üslubu gibi bir ritim olduğunu, birçok şairden daha şairane yazdığını söyler.

Bodrumlu Dionysius ise Demokritos'u Platon ve Aristoteles ile orta derece üslubu olan yazarlardan sayar.

Demokritos'un vecize (özdeyiş) söylemek yeteneği vardı. Özdeyişleri Herakleitos'ununkiler gibi zor anlaşılır değildi. (Freeman)(6).

Atomcuların felsefe ve bilimdeki yeri

Atomcular, uzayda ve zaman içinde meydana gelen olayları açıklamak için nesnelerin özellikleri arasından en basit ve gerekli olanları seçtiler ve bu özellikleri maddeye yüklediler. Bu şekilde belirlenen maddenin tüm olayların temeli olduğunu ileri sürdüler. Bütün olayları son derece açık ve tutarlı biçimde açıklayan materyalizmi bir düşünce sistemi olarak yarattılar. Atomcuların bu kuramı, büyük ve cesur felsefi bir adım olduğu kadar, yöntem olarak da doğrudur. Çünkü olgular dünyasının nesnelerinden yola çıkınca gizemli olanı açık olanla, karmaşığı basitle, bilinmeyenle bilinenle açıklamak mümkün oldu. (Langc)(19).

Atomculuk sistem olarak önceki sistemlerin hepsinden üstündür. Açıklama yeteneği güçlü ve etkilidir. Atomculuk, varlık felsefesinin o güne kadarki gelişiminin doruğudur. [(Denkel)(3), (Raven ve Kirk)(44)].

Atomculuk etkileri açısından ilk çağda başarılı olamamıştır. Epikuros ve Lukretius'un bu felsefeyi sürdürmesine karşın Atomculuktan iki bin yıl söz edilmemiştir. [(Denkel)(3), (Langc)(19)].

Büyük gücüne karşın Atomculuğun geri plâna itilmesinin üç nedeni vardır. İlk nedeni, Demokritos'un Atinalı çağdaşlarının, felsefeye yeni bir bakış açısı kazandırmalarıdır. Bu yeni bakış açısında doğa felsefesine yer yoktur. Böylece yalnız Atomculuk değil, bütün doğa felsefeleri bir sis perdesinin arkasına itilmiştir.

İkinci neden Platon'un doğa yerine "idea"lar üzerine kurduğu varlık felsefesidir. Bu felsefe doğayı varlık felsefesinin dışına ittiği için doğaya dayanan Atomculuk ilgi görmemiştir. (Denkel)(3).

Büyük gücüne karşın
Atomculuğun geri plâna
itilmesinin üç nedeni vardır.
İlk nedeni, Demokritos'un
Atinalı çağdaşlarının, felsefeye
yeni bir bakış açısı
kazandırmalarıdır. Bu yeni
bakış açısında doğa felsefesine
yer yoktur. Böylece yalnız
Atomculuk değil, bütün doğa
felsefeleri bir sis perdesinin
arkasına itilmiştir.

Platon hiçbir eserinde Demokritos'tan bahsetmez. Soyluluğun savunucusu idealist filozof Platon'un, demokrasiyi savunan materyalist Demokritos'tan bahsetmemesi doğaldır. Hatta Platon'un Demokritos'tan nefret ettiğini söyleyen öyküler var. Örneğin, Laertius'a(2) göre Platon, Demokritos'un bütün eserlerini satın alıp yakmak istemiştir.

Üçüncü neden Aristoteles'in tutumudur. Bir doğa filozofu olan Aristoteles, Leukippos ve Demokritos'tan saygı ve övgüyle söz eder. Fakat kendi sisteminin Atomculuktan farkını ve bağımsızlığını ortaya koymak için eleştiriler yapmış ve Atomcuların görüşlerini reddetmiştir. Bu eleştiriler, Atomculuğun temel savlarının, çağlar boyunca onaylanmaz düşünceler olarak algılanmasına neden olmuştur.[(Denkel)(3), (Langc)(19)]. "Aristoteles, Atomcuları yeterli bir doğruluk ve tarafsızlıkla ele almaz," der ve ekler: "Aristoteles'in, adını anmadan Demokritos'tan ne kadar çok şey aldığını bilmiyoruz."

Bacon için Demokritos YunanRoma filozoflarının en önemlisidir. Aralarındaki iki bin yıllık süreye karşın Bacon onu çağdaşı gibi değerlendirir. Gerçekten Bacon'dan hemen sonra atomcu kuram doğa incelemelerinin temelini oluşturmuştur.(Langc)(19).

Materyalizm karşıtı filozoflar Demokritos'a her fırsatta saldırırlar. Atom kuramının orijinal olmadığını, kuramın Truva savaşlarından önce yaşamış Mochus isimli bir Fenikelinin çalışması olduğunu ileri sürerler.(Freeman)(6).

Bacon için Demokritos

Yunan-Roma filozoflarının en önemlisidir. Aralarındaki iki bin yıllık süreye karşın Bacon onu çağdaşı gibi değerlendirir. Gerçekten Bacon'dan hemen sonra atomcu kuram doğa incelemelerinin temelini oluşturmuştur.

İlk modern atom kuramcısı Gassendi düşüncelerini doğrudan doğruya Demokritos'tan almıştır.

Bütün saldırılara karşın, kuşkusuz kendisinin yaratmadığı, ancak kendisinden önce hiç kimsenin büyük önemini kavrayamadığı atom kuramını felsefesinin temeli yapan materyalist filozof Demokritos, felsefe tarihinin parlak yıldızlarının başında gelir.(Langc)(19).

Rönesans'ın sonlarında ortaçağ bilimi artık yeterli değildi ve başarısızdı. Ortaçağ bilimine bir seçenek arandı ve Leukippos ile Demokritos'un atom kuramı benimsendi. Böylece atom kuramı modern bilimin temel paradigması oldu.(Denkel)(9). Leukippos ile Demokritos'un atom kavramı modern atom teorilerinin kaynağıdır. İlk modern atom kuramcısı Gassendi düşüncelerini doğrudan doğruya Demokritos'tan almıştır.(Bernal)(20).

Newton ve 19. yüzyılın klasik fizikçilerinin atom kavramı temelde Demokritos'un atom kavramı ile aynıdır.(Guthrie)(17).

Demokritos'un atom teorisinin bilimdeki yerini değerlendirirken iki uç düşünceden kurtulmak gerekir. Bu düşüncelerden birisi, Demokritos'un atom kuramını Dalton'un teorisine eşdeğer tutmak, diğeri müphem olduğu için Demokritos'un teorisini bilim tarihinden çıkar-

maktır. Şüphesiz Dalton'un teorisi ile Demokritos'un teorisi arasında büyük fark vardır. Çünkü birisi test edilmeyen felsefi bir evren anlayışı, diğeri deneysel tahkik gerektiren bilimsel bir hipotezdir. Fakat unutmamak gerekir ki, Demokritos'un kuramı yüzyıllar boyunca entelektüel uyarıcı olarak bilim dünyasında kaldı. Felsefi değeri ne olursa olsun Atomcuların kuramı, önceki ve sonraki felsefe sistemlerinden çağdaş bilime en yakın olanıdır. Nükleer fiziğin temel açıklamaları Demokritos'un kuramının çizgilerini taşımaktadır. [(Sarton)(10), (Bernal)(20), (Dampier)(21)].

Kaynakça:

- 1) Baras, J., *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, 1987.
- 2) Laertius, D., *Lives of Eminent Philosophers*, Harvard University Press, 1970.
- 3) Denkel, A., *Demokritos / Aristoteles, İlk Çağda Doğa Felsefeleri*, Kalamış Yayıncılık.
- 4) Raven, J., Kirk, G., *The Presocratic Premeravic Philosophers*, Cambridge, 1976.
- 5) Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, Adam Charles Black, London, 1975.
- 6) Freeman, K., *The Presocratic Premeravic Philosophers*, Oxford, Basil Blackwell, 1966.
- 7) Guthrie, W. K., *A History of Greek Philosophy*, Vol. 2, Cambridge University Press, 1974.
- 8) Herodotos, *Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi*, 1973.
- 9) Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kuramı*, 1971.
- 10) Sarton, G., *A History of Science*, The Norton Library, 1970.
- 11) Sena C., *Filozoflar Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Cilt 1*, 1974.
- 12) Russell, B., *History of Western Philosophy*, Univn University Books, 1969.
- 13) Freeman, K., *Ancila to the PreSocratic Philosophers*, Blackwell, 1971.
- 14) Aristotfe, *Works of Aristotfe*, Vol. 3, Oxford, 1931.
- 15) Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş Üzerine, Ara Yayıncılık*, 1960.
- 16) Gökbekir, M., *Felsefe Tarihi, Bilgi Yayınevi*, 1967.
- 17) Bailey, C., *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford, 1928.
- 18) Sarag, C., *İyonya Pozitif Bilimi, Ege Üniversitesi*, 1971.
- 19) Langc, F. A., *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, 1982.
- 20) Bernal, J. D., *Science in History*, Vol. 1, M.I.T. Press, 1971.
- 21) Dampier, W. C., *A History of Science*, Cambridge Press, 1948.
- 22) Kranz, W., *Antik Felsefe, Sosyal Yayınlar*, 1984.

Mısır, Mezopotamya, Fenike, İbrani, Hint, Çin müzik kültürleri

İlkçağ uygarlıklarında müzik

İlkçağın yüksek uygarlıkları, M.Ö. yaklaşık 10.000 yıl öncesinden başladığı kabul edilen Neolitik Çağ'ın getirdiği önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin sonucudur. İnsanlığın evriminde "Tarih öncesi" olarak nitelediğimiz aşama, M.Ö. yaklaşık 4.000 yıl öncesinde yazının icadıyla geride bırakılmış, tarım devriminin, başka deyişle toprağa yerleşme aşamasının yol açtığı Mısır ve Mezopotamya'da boy gösteren ilk kültürleri, yine bu dönemde Çin ve Hint izlemiştir.

Nil dolayındaki ovalarda tarlalara zarar veren kuşları uzaklaştırmak için, bugün Anadolu'da "şakşak" adıyla kullanılan ve kastanyetin atası olan küçük çarpmalı çalgının da kullanıldığı bilinmektedir. Birbirine çarpıtılarak ses üreten bu tür çalgılar, giderek "doğaya şükran dansları"nın eşlikçisi olmuştur.

■ İlkçağ uygarlığı" kavramı, en başta Yunan kültürünü akla gelir. Antik Yunan kültürü, gezegenimizde felsefenin doğduğu, bilim ve sanatın geliştirilerek kökleştiği yerdir. Ne var ki, ilkçağın Yunan kültürü, öteki yüksek kültürlerden çok daha sonra kendini göstermiş, ancak M.Ö. 1500 yıllarından başlayarak tarih sahnesinde yer almıştır. Örneğin, Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin kültürlerinin yeşerdiği dönemi kurcalayacak olursak M.Ö. 3500, hatta 4000 yıl öncelerine uzanmak gerekir. Bu nedenle antik Yunan kültürünün insanlığı derinden etkileyen köklü verimlerine geçmeden, tarım devriminin bir sonucu olarak boy veren daha eski yüksek uygarlıklara eğilmemiz gerekir. Tabii ki bu uygarlıkların müzik kültürlerini özetlemeyi amaçlayarak...

Yukarıda adlarını saydığımız ilkçağın yüksek uygarlıkları, M.Ö. yaklaşık 10.000 yıl öncesinden başladığı kabul edilen Neolitik Çağ'ın getirdiği önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel geliş-

melerin sonucudur. İnsanlığın evriminde "Tarih öncesi" olarak nitelediğimiz aşama, M.Ö. yaklaşık 4.000 yıl öncesinde yazının icadıyla geride bırakılmış, tarım devriminin, başka deyişle toprağa yerleşme aşamasının yol açtığı Mısır ve Mezopotamya'da boy gösteren ilk kültürleri, yine bu dönemde Çin ve Hint izlemiştir. Ortadoğu'da ise Mısır ve Mezopotamya'dan sonra Hatti, İbrani, Hitit, Frigya, Pers, Antik Yunan ve Roma kültürlerini görüyoruz. Demek oluyor ki, "İlkçağ uygarlıklarında müzik" dediğimizde, konumuz açısından yukarıda belirttiği-

miz başlıca uygarlıkların müzik kültürlerini ele almak gerekiyor.

Mısır

Nil ülkesi, tarım devriminin ilk uygulandığı, yeryüzünün en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Toprağa yerleşme aşamasını gerçekleştiren bu uygarlık, tarih içinde dört evreyi kapsar: Eski krallık (M.Ö. 2850 - M.Ö. 2160); Orta dönem krallığı (M.Ö. 2040 - M.Ö. 1650); Yeni krallık (M.Ö. 1550 - M.Ö. 1070); Geç dönem krallığı (M.Ö. 771 - M.Ö. 332).

Mısır'da yükselmeye başlayan müzik kültürünün, M.Ö. 2700 yıllarında Mezopotamya ile etkileşim içine girdiği sanılmaktadır. Çünkü çalgıların bir kısmı ortak özelliktedir. Bu etkileşim, eski krallık çağına sayısız hanedanlıklarının başlangıcına rastlar. Öte yandan, tarlaya serpilecek tohumların ölçüsünü belirlemek için öncelikle tarlaların yüzölçümünü saptamak gerektiğinden, eski Mısır'da bu zorunluluktan başlayarak ilk yükselen bilgi dalı geometri olmuştur. Piramitlerin yapımı da bu gerçeği pekiştirir. Aynı şekilde, binlerce yıl önceleri, Nil dolayındaki ovalarda tarlalara zarar veren kuşları uzaklaştırmak için, bugün Anadolu'da "şakşak" adıyla kullanılan ve kastanyetin atası olan küçük çarpmalı çalgının da kullanıldığı bilinmektedir. Birbirine çarptırılarak ses üreten bu tür çalgılar, giderek "doğaya şükran dansları"nın eşlikçisi olmuştur.(1)

Müzik yapma bilinciyle çalgıların ürettiği ilk ülkelerden biri Mısır'dır. Bilinen başlıca telli çalgı, dev bir yay olan ve yere oturtularak çalınan "arp"tı. Bu çalgının tek parçadan oluşan çerçevesi, ilkel dönemlerin yay üzerine genli telli çalgısına benzer. Mısır'daki büyük "arp"ın tel sayısı 6, ya da 8'di. "Ben" adı verilen bu ilk "arp"ın M.Ö. 2400 yıllarında, ünlü Giza piramitlerinden önce yapıldığı biliniyor. Öte yandan, "arp"ın Mezopotamya uygarlıklarından getirilmiş olması da düşünülmüştür. Mısır'da sonraları arp, bir eşlik çalgısı olarak küçülmüş ve tellerinin sayısı artmıştır. Bu biçimiyle omuza alınarak taşınabiliyordu. Ama bu telli çalgıda asıl gelişim, Yeni Krallık Dönemi'nde

(M.Ö. 1550 - M.Ö. 1070) gerçekleşmiş, tel sayısı 10'ye yükselerek "modern arp"a yaklaşma yolunda bir adım daha atılmıştır. "El arpi" diyebileceğimiz küçük arp çeşidi de bu dönemin ürünüdür. Ayrıca, ill. Ramses çağında, insan boyundan yüksek arplar da kullanılmıştır. Yüzyıllar içinde birçok ülkede yaygınlaşan

Antik Mısır uygarlığında arp çeşitleri.

"Lut"un Mısır'a komşu ülkelerden getirildiği sanılmaktadır (Arapçası "el-ud"). Bu dönemde lut, üç ayrı formdaydı: "Sümer lutu"nun benzeri olan ince boyunlu bir çeşit; Anadolu'daki "rebâb" tipinde olan ve kemençenin atası sayılan ilginç bir çeşit; çok sonraları "gitar"a model olacak başka bir çeşit.

Üflemeli çalgılar kapsamında, Mısır'da kamışlı bir çalgı olan bir tür zurna ve çifte zurna vardı. Çifte zurnanın Feni- kelilerden alınmış olduğu sanılmaktadır. "Met" adı verilen ve "obua"nın ilkel biçimi olan bu çalgı, (antik Yunan'da "aulos" adını almıştır) bambu kamışından yapı- lıyordu. Arapların "zurna" ya da Türklerin "zurna"sı gibi, burundan sürekli soluk alınarak çalınırdı.(2)

Mısır'da firavunlar, aynı zamanda inanç önderiydi. Başka bir tanımla firavunlar, "râhip kral"lardı. Bu nedenle tapınak müziği ile saray müziği arasında sıkı bağlar vardı. Saray müzikçilerinin görevi, şarkı söyleyip çalgı çalmak ve dans etmektir. Yeni Krallık Dönemi'nde tapınaklara kadın müzikçiler de girmişti. Böylece müzik ve dans canlanmış, sü- reç içinde Asya kökenli çalgıların da ka- tılmasıyla "oryantal" etki belirginleşmişti.

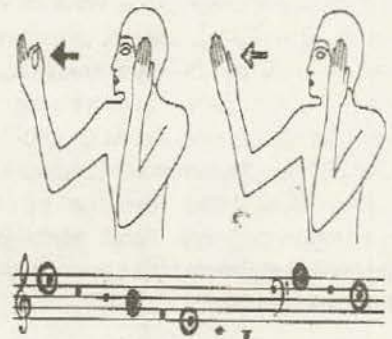

Antik Mısır uygarlığında zurna ve çifte zurna.

Mezopotamya'nın da etkisi altında kalan antik Mısır uygarlığında vurmali çalgılar oldukça çeşitlenmişti. Bunların içinde el davulu, darbuka ya da dümbek, en yaygın çalgılardı. İki sistre çeşidi- ne, "İba-sistrum" ve "Naos-sistrum" de- nirdi.(3)

Antik Mısır uygarlığında müzik teori- si alanında, önemli sayılan kalıcı çalış- malar yapılmamıştır. Ancak Mısırlı mü- zikçilerin de en az Mezopotamyalılar ka- dar, beşli ve dördü aralıkları bildiği kabul edilmektedir. Arp, yarım ton aralıkları ile büyük üçlünden, "İr" ise tam ses aralıklı- rıyla küçük üçlünden oluşan "beş ses dizi- si"ne göre düzenleniyor olmalıydı.

"Hiyeroglif" diye adlandırılan yazıyı geliştiren Mısırlıların, basit de olsa ses- leri gösteren bir müzik yazısı bulduğu söylenemez. Ancak belirli el kol işaretle- riyle "ana ses" (eksen), ya da "beşli" (çe- ken) gibi temel sesler açıklanıyordu.

Mısır'da el kol işaretleriyle temel seslerin anlatımı: Koyu renk "eksen sesi", çember içindekiler "çeken sesi".

Demir çağına girildiğinde, Ortadoğu'nun bütün uygarlıklarında olduğu gibi, Mısır uygarlığının da özgün karakteri kaybolmuştur. Önce Yunanların, daha sonra M.Ö. 30 yılında Romalıların Mısır'ı işgal etmesi üzerine, bu özgün antik uygarlık tarihten silinmiştir.(4)

Mezopotamya

Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı Mezopotamya'nın verimli topraklarında, M.Ö. 4000 yılı dolayından başlayarak değişik uygarlıklar boy vermiştir.

Bu ülkede, Sümer, Asur, Akat, Babil, Kalde, Elam ve Pers uygarlıklarının yerleştiğini görüyoruz. Büyük İskender, M.Ö. 331 yılında Mezopotamya'daki Babil egemenliğine son vererek bölgeyi ele geçirmiş, Mezopotamya'nın ilkçağ uygarlıkları içindeki özgün gelişim süreci böylece noktalanmıştır.

Mezopotamya, coğrafi konumu dolaşısıyla etkilendiği ilkçağ uygarlıkları açısından ilginç bir yerdedir: Güneyde ilkel Arap boylarının, Kuzeyde Hatti, Frig ve Perslerin, batıda Fenike, Mısır ve Yunanların, doğuda Hindistan'ın etkilerini yaşamıştır. Mezopotamya'da değişik adlar altında yükselen uygarlıkların müzik kültürü, kuşatıldığı ülkelerde yaşayan kavimlerin öncelikle çalgılarını değerlendirerek gelişmiştir.

Müziği "büyü"nün bir aracı olmaktan çıkarak müzik sanatının bilinçle uygulandığı ilk uygarlıklardan biri olan Mezopotamya'da M.Ö. 4000 yıllarından sonra, Sümer tapınaklarında yüksek sesle hep birlikte söylenen şiirsel yakanların insanlar üzerindeki etkisini artırmak amacıyla ezgi de devreye sokulmuş, böylece ezgili sözlere, "şarkı"ya ulaşılmıştır. Çok daha sonraları, M.Ö. 2000'li yıllarda Sümer dualarının râhip ve koronun karşılıklı söylediği "responça" ve iki ayrı koronun değişimli olarak söylediği "antiphone" yapılanmasıyla seslendirildiği bilinmektedir.(5)

Dualardaki bu basit ezgilere Sümer halkı "Sir" diyordu. Solo ses ve koroya eşlik eden kamıştan yapılmış kavallara "Sem" dendiği için, çağının tanımı içinde

bir tür "ilâhi" olan tapınak şarkılarına da "Ersemma" adını vermişlerdi.

Sümer uygarlığında kullanılan çalgılar konusunda karışıklığa yol açmaktan kaçındığımız için, burada, bilinen ve kullanıldığı kesin olan çalgılara yer veriyoruz:

İkel yapısıyla hem yan flüte hem düz flüte "Tig" ya da "Tiggi" deniyordu. Küçük tür davulun adı "Balag"tı. İkili davul "Lilis", tef ise "Adapa" olarak anılıyor.(6)

Ur kentinde yapılan kral mezarları kazılarında elde edilen bulgulara göre, çalgı sanatçılarına "Zammeru", şarkıcılara "Nam" adı verilmişti. Ayrıca, biçim olarak "arp"e benzeyen iki tür "lir"den bahsedilmektedir. Bu çalgılara genel olarak "Algar" denmiştir. Dönemin kalın sesli lirine "Saggal", ince sestisine "Zagsal" adı verildiği de bilinmektedir. Ancak, söz konusu çalgıların tınıları, tellerinin düzenleniş biçimleri ve müzik işaretleri hakkında günümüze kalmış bilgi yoktur. Yine Ur kenti kazılarında sağlanan bilgilerde, Sümer uygarlığında kullanılan "lir" tanımlanıyor. Bu "Lir" oldukça büyüktü ve çerçevesi boğa biçimindeydi. Söz konusu biçim, verimliliği simgeliyordu.

Sümer uygarlığında "lir".

Geç-Sümer ve Babil uygarlıklarında lut.

Geç Sümer ve Babil uygarlıklarında ayrıca "lut" da kullanılmıştır. Babil tapınaklarında yapılan müziğe ilişkin olarak yalnızca bir örneğe rastlanmaktadır: En az 5, en çok 24 bölümlük yakanlardan oluşan ve genel olarak çalgı müziğiyle başlayan ilâhiler. Bu müzikli dualarda yer alan sözler, Sümer uygarlığındaki sözlerden farklı değildi. Öte yandan, M.Ö. 1800 yıllarında Akat uygarlığı, yüksek bir kültür düzeyindeydi.

M.Ö. 2500 ile M.Ö. 600 yılları arasında, yaklaşık 1900 yıl gibi çok uzun bir zaman diliminde egemen olan Asur uygarlığında, kol üzerinde tutulan basit bir arp örneğine rastlanmıştır. Bulgulara göre ayrıca, Asur kültüründe inançsal törenleri yöneten rahipler, resmî kayıtlar tutmuştur. M.Ö. 1270 - M.Ö. 606 arasında ileri bir kültürü örnekleyen GeçAsur döneminde, tarih öncesi çağlardan kalma din dışı müzik de vardı. Bu tür müzik yapan sanatçıların, şenliklerde ve kral için düzenlenmiş eğlencelerde rol aldığı sanılmaktadır. M.Ö. 626 - M.Ö. 538 arasında kısa bir süre öne çıkan Kalde uygarlığında, Kral II. Nabuşhadnezar döneminde, bir askeri çalgı topluluğunun kurulduğunu, bu olaydan 400 yıl sonra yazılmış "Daniel'in Kitabı"ndan öğreniyoruz.

Bütün bu örneklerden çıkan sonuca göre, Mezopotamya uygarlıklarının tarihi iç içedir. Adları değişik de olsa, bu uygarlıklar birbirinden etkilenmiş, birbirini tamamlamış ve geliştirmişlerdir.(7)

Fenikeliler ve İbranilerde müzik kültürü

Ortadoğu'da yeşeren önemli kültürlerden başka birini, Fenike uygarlığı geliştirmiştir. M.Ö. 3000 yıllarında, Lübnan dağlarıyla Akdeniz arasında kalan kıyı şeridine yerleşen bu kavim, Mısır'dan Anadolu'ya ulaşan ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, daha çok ticaret alanında başarılı olmuş, özellikle denizcilikte büyük gelişme göstermiştir. Doğu dünyasındaki ilerlemeleri batıya taşıyarak kültürler arası etkileşimi kuran Fenikelilerin türettiği 22 harfli alfabe, sonraları Latin alfabesine temel olmuştur.

Fenike uygarlığından kalan "aulos" kabartması ya da resmi yoktur. Ancak sonraları "Aulos", antik Yunan'da çok yönlü işleviyle kullanılmıştır. İlişkideki "aulos" resmi, antik Yunan sanatındaki gerçekçiliği de simgeler.

Fenikeliler, bazı çalgıların mucidi olarak bilinir: "Çift Aulos" onların buluşudur: "Aulos", önce Mısır'da, yüzyıllar sonra ise antik Yunanda çok yaygınlaşan, çift borulu, kamışlı bir üflemeli çalgıdır. Zurnanın benzeri olan bu çalgıdaki boruların her biri, günümüzdeki "obua"nın ilkel biçimiydi; keskin, cırlak bir sesi vardı. Solo çalgı olarak da kullanılmış, ama genelde şarkıcılara eşlik görevi yapmıştır. Kesin olmamakla birlikte, Fenikeli bilge müzikçilerin, yapısı ve kullanım özellikleri bakımından bizdeki "kanun"a benzeyen "psalterium"u da icat ettiği söylenmiştir. Öte yandan, kesin olarak bildiğimiz, bilinçle düzenlenmiş ilk çalgı topluluğunun Fenikeliler tarafından oluşturulduğudur. Üflemeli, telli ve vurmalı çalgılardan oluşan bu çalgı topluluğu, günümüz orkestralarının temel yapılanmasını sergiler.(8)

Yahudi kavminin ilköğütten başlayarak yaşattığı geleneksel müzik, ağırlıklı olarak dinselidir. İlkçağın yüksek uygarlıklarından İbranilerde müzik sanatı, başta Mezopotamya ve Mısır olmak üzere, Ortadoğu'nun öteki müzik kültürleriyle etkileşim içinde olmuştur.

Yahudi müziğinin tarihi, üç ana dönem kapsar: Göçebe dönem, krallık dönemi, peygamber dönemi. Bu dönemlere ilişkin çalgı bulguları bir yana, çalgılara ilişkin resimler bile pek azdır. Sonuç olarak Tevrat'ta verilen bilgilerle, ya da şarkı sözleriyle yetinmek durumundayız. Tevrat'ta ve başka dinsel kaynaklarda,

Fenikelilerin üç ayrı türdeki çalgı topluluğu.

müzik etkinlikleri hakkında açıklamalar vardır. Ancak bunlardaki bilgilerin antik İbrani müziği hakkında yeterince bilgi verdiği söylenemez.

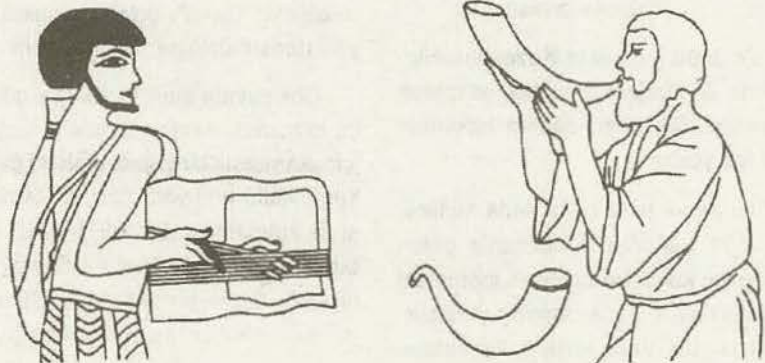
Yahudi boylarının yaklaşık tarihle M.Ö. 1225 yılında Mısır'dan çıkarak Sina Dağı'nın eteklerinde yerleşmesinden, M.Ö. 586 yılındaki "Babil sürgünü"ne kadar süren "Krallık dönemi"nin müziğiyle ilgili açıklamalar, kutsal kitapta yer alır. Değişik müzik türlerinin anlatıldığı bu genel bilgiler, savaş sonrasının zafer şarkıları ve danslarını, ölenlerin arkasından okunan ağıtları, dinsel törenlerdeki şarkı ve dansları, krallık sarayındaki solo şarkıcıların söylediği şarkıları içermektedir. İbranilerin kullandığı trompet ve korno benzeri çalgıların bazı âyinlerde yer aldığı da belirtilmiştir.

Yahudilik tarihinde "İkinci Mâbet Dönemi" olarak adlandırılan M.Ö. 516 ile M.S. 70 yılları arasındaki dönemin müziği, yalnızca kutsal metinlerde yer almakla kalmamış, M.S. 1. yüzyılın bir tarihçisi

olan Josephus tarafından da anlatılmıştır. Somut yönleriyle Josephus'un verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir:

Mâbette yapılan müzik, toplumda büyük prestiji bulunan "Levi" adlı Yahudi boyundan gelen müzikçi, şair ve eğitimci özelliğindeki yetkililer tarafından uygulanmaktaydı. Bu müziğin başta gelen niteliği, bir çeşit lir olan "Kinnor" ve bir tür arp olan "Nebel" gibi telli çalgıların eşliğinde topluca şarkı söyleme biçimiydi. Bu şarkılardan 150 kadarının sözleri, M.Ö. 200 yılı dolayında yazılı olarak bir araya getirilmiştir.

Tevrat'ta adı geçen öteki çalgılar arasında, kamışlı bir tahta üflemeli çalgı olan "Halil", boynuzdan yapılan korno benzeri "Şofar" adlı üflemeli çalgı, "Metziltayim" denen ziller, "Tof" adlı davul ve "Hatzotzerat" adı verilen bir tür basit trompet bulunmaktadır.(9) Tevrat'ta din dışı müzik türlerine de değinilir. Bunların başta gelenleri, düğün şarkıları, iş şarkıları ve yas şarkılarıdır.

Başlıca Yahudi çalgıları: Kinnor ve Şofar.

Vina, Hint müziğinin önde gelen çalgısıdır.

M.S. 70 yılında ikinci mâbedin yıkılmasından sonra, dinsel törenler sinagoglarda yapılmıştır. Bundan ötürü, "Levi" denen "büyük mâbedin müzikçileri" konumundaki görevlilerin önemi kalmamıştır. Öte yandan, kutsal sözlerin ezgilenilerek okunduğu "Kantilasyon" denen şarkı dağarı giderek genişlemiştir.(10)

Hint müziği

İlkçağın yüksek uygarlıklarından biri olan Hint kültürü içinde yer alan müzik sanatının günümüze uzanan 5000 yıllık sürecini içeren Hint müziği, birbirini izleyen üç uzun temel evreyi sergiler: 1 M.Ö. 3000 yıllarında yükselmeye başlayan eski dönem kültürü. 2 M.Ö. 1500 yılı dolayında kök salan "Veda" kültürü. 3- M.S. 1000 yıllarında başlayıp günümüze uzanan geleneksel Hint kültürü.(11)

Konumuz açısından burada ilk 3000 yıl içindeki iki dönemi ele alacağız.

M.Ö. 3000 yıllarında Kuzeybatı Hindistan'da ilk kültürel evre boy vermeye başlamıştır. Bu erken dönem hakkında pek bulgu yoktur.

İkinci temel evre olan Veda kültürü, M.Ö. 1500 yıllarında Hindistan'a gelen ve Arî dilini konuşan boyların toplumsal tabakalaşmayı (kast sistemini) yerleştirilmesiyle başlar. Veda kültürü, kast sistemiyle örtüşür. Her kastın ayrı müziği vardır. "Veda" Sanskrit dilinde "Bilgi" anla-

mına gelir. Tanrının adı "Brahma"dır. Veda kökenli Hint müziğine ilişkin bilgilerimiz, Bharata tarafından yazılan beşinci kitap "Natyaveda" yoluyla aydınlanmıştır. Bu kitap, kast sistemindeki bütün tabakaların müziğini kapsar. Natyaveda'da müzik, çok açık bir şekilde geleneksel tiyatro sanatının temelleri üzerine oturtulmuştur. Çünkü Hint müziği, söz, dans ve mim sanatlarıyla sıkı bağı olan bir sanattır. Kitabın yazarı Bharata, Tanrı Brahma'ya adanmış bu eserinde, eski dört "Veda" kitabından müzik ve çalgı örnekleri sergilemiştir. Çalgıların arasında en yaygın olanlarından biri "Vina"dır.

"Veda kültüründe ilk kez Bharata tarafından açıklığa kavuşturulan melodiler, aynı zamanda ses bilgisinin dayanaklarıdır, ama bu ses bilgisi bizi atadan kalma modal müziğe (makâmsal müziğe) götürür".(12)

Hinduizm, Veda geleneklerini içeren, Hindistan'ın başlıca inancıdır. Ancak, eski çağlarla günümüz öğretisi arasında farklar vardır. Çünkü Hindistan, çağlar boyunca öteki kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Bu etkilerin arasında, Büyük İskender'in M.Ö. 327 yılında Kuzey Hindistan'ı işgal etmesiyle başlayan Yunan, daha sonra da İskit, Çin ve Pers uygarlıklarını saymak gerekir. Budizm de Hint kültürünü etkilemiştir. Kandahar ve Keşmir bölgesindeki GrekoBudist heykeller, Hindistan'daki telli, üflemeli ve vurmali zengin çalgı çeşitlenişini somutlaştırır. Bu çalgıların çoğu, günümüz Hindistan'ına kadar gelmiştir.(13)

Hintliler müziği üç gruba ayırır: Ses müziği, çalgı müziği, dans müziği. Ses müziğine "Gana", çalgı müziğine "Vadya", dans müziğine "Nritiya" denir.

Çok sayıda etnik topluluğu, dili, inancı, toplumsal sınıf ve tabakayı kapsadığı için, karmaşık bir yapısı olan bu geniş ülkenin kültürünü yalnızca Hint yarımadası ile sınırlamak olanaklı değildir. Pakistan, Bangladeş, Nepal ve Güney Afganistan'ı kapsayan genel bir "Güney Asya" müzik kültürüne eğilmek doğru olur.

Ağırlıklı olarak Hint kültürünün etkilerini taşıyan Güney Asya müziğini örnek-

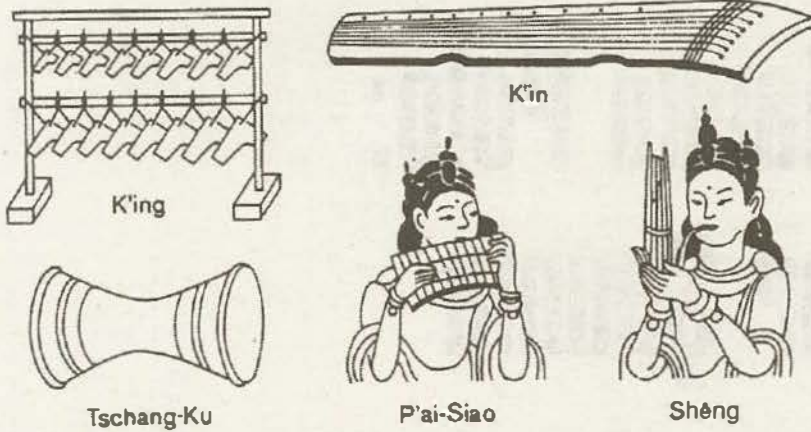
Hintli sitar sanatçısı Ravi Shankar.

leyen temel müzikal öğelerin başında tabii ki çalgılar gelir. Telli çalgılar arasında, en eski ve özgün olan geleneksel çalgı "vina"dır. Öte yandan, günümüzde de kullanılan, hatta Yehudi Menuhin sayesinde Avrupa müzik kültürünün bazı orkestra formlarında "solo çalgı" olarak yer alan "sitar", büyük bir gitara benzer.

Tatlı sesli bir telli çalgı olan "Saranggi", şarkılara ve danslara eşlikte kullanılır. Asya'nın ve Ortadoğu'nun birçok ülkesinde kullanılan üflemeli çalgı "Sahnai" (Farsçası Şahnay, Türkçesi Zurna), Hindistan'da da yaygındır. Deri gerili vurmali çalgıların önde gelenleri "Mrdangam" ve "Tabla" adlarını taşıır.

Çin müziği

İlkçağ uygarlıklarının başlıca yüksek kültürlerinden biri olan Çin uygarlığında doğan ve günümüze değin kendisini koruyan geleneksel müziğin, yaklaşık 5.000 yıllık bir geçmişi vardır. Cilalı taş döneminden sonra, Yenisey Irmağı çevresinde tarımın gelişmesiyle yerleşik toplum düzenine geçen bölge halkı, müzik sanatını da hızla geliştirmiştir. Efsaneye göre, M.Ö. 3.000 yıllarında İmparator HuangTi, çağın ünlü müzikçisi Ling-Lun'u batı ülkelerindeki ormanlara göndererek çalgı yapımına uygun bir ağaç getirmesini istemiş, böylece Çin'e gelen bambu kamış üzerinde deliklerin nereye açılacağı konusunda deneyler yapılarak ses sistemi araştırmaları başlamıştır. Aslında bu efsane, Çin'de öz-

Geleneksel Çin çalgıları:
K'ing ve K'in (üstte), Çang-ku, Pal-siao ve Şeng (altta).

gün makâmsal müziğin M.Ö. 3.000 yıllarında başladığını anlatmayı öngörür.

Çin'in ilk çağ tarihi, temel olarak şu evrelerden oluşur:

Hışia Hanedanı (M.Ö. 1800 - M.Ö. 1500)
Şang Hanedanı (M.Ö. 1500 - M.Ö. 1000)
Çu Hanedanı (M.Ö. 1000 - M.Ö. 256)
Han Hanedanı (M.Ö. 206 - M.S. 220)

Müzikteki gelişmelerin hızlanması, Şang Hanedanı dönemindedir. "Çing" adlı taştan vurmalı çalgı ve "hsüyan" adlı küre biçimindeki üflemeli çalgı, Neolitik Çağ'ın etkilerini taşır. M.Ö. 2000 yıllarında yapıldığı tahmin edilen "Ku" adlı davul ve "Çung" denen ziller, bronz çağının ilk müzik verimlerini belgeler. Yine bu döneme ait olan inançsal şarkılar, "Şih Çing'de (Şarkı Kitabı'nda) toplanmıştır. Şang Hanedanı döneminden kalan bulgulara dayanarak "Tijin" adlı kanun benzeri telli çalgının, panflüt ve davul çeşitlerinin kullanıldığı bilinmektedir.(14) Bu gelişkin çalgılar, Çin'de Şang Hanedanı döneminde özgün makâm sisteminin de gelişmiş olduğunun kanıtı sayılır.(15)

Çin müziğinde ana ses "fa"dır. Pentatonik (beş sesli) dizideki beş ses, "fa, sol, la, do, re"dir. Tarih içinde bu dizi kesinlik kazanmıştır. M.Ö. 400 yılından kalan belgelere göre, bu beş sesin adı, "Kung, Şang, Çiao, Çih, Yü"dür.(16)

Çin makâmsal sisteminde ses dizileri, her beşli ses grubu için bir makâm oluşturur ve hepsi de başladıkları ilk sese göre adlandırılır.

Çin müzik geleneğinin simgeleri, müziğin temel seslerinin, yılın on iki ayı, ya da on iki saatle bağlantılıdır. Ses dizisinin kurulduğu anahtar nota, birbirini izleyen dönemlere göre aktarılır. Dizinin hareketini düzenlemede, çıkıcı beşliler ve inici dörtlüler yöntemi uygulanır. Çin müzik teorisine göre, bu on iki nota, sıra halinde topluca gösterilmez. Ancak oluşturduğu beş ses dizisi içinde bir sisteme ulaşır.

Çu Hanedanı'nın geç dönemlerinde (M.Ö. 6'ncı ve 5'inci yüzyıllar) antik Çin uygarlığı en yüksek dönemini yaşamıştır. Lau Tzu (M.Ö. 604-517) Taoculuğun kurucusudur. Kung Fau Tzu (M.Ö. 551-479), Konfüçyüs'ün Çin dilindeki adıdır. Konfüçyüs'e göre müzik, yaşamın akışı içinde geleneğini geliştirir. Bu büyük Çin düşünürü, Çin'in günümüze kalan en eski tarih ve müzik kitaplarını derlemiştir. Bunlar, "Li çi" denen yeni geleneklerin kayıtlarını da kapsar. Li çi'nin en önemli bölümleri, "Yüeh çi" (Müzik Anıtı) ve metafizik kavrayışla bakılmış "I çing" (Değişimler) kitabıdır. Müziği toplumsal bir gösterge olarak gören Konfüçyüs'ün şu ünlü değerlendirmesini buraya alalım:

"Bir ülkenin doğru yönetilip yönetilmediğini, ahlâk açısından yücelip yücemediğini anlamak mı istiyorsunuz? O ülkede geçerli olan müziğe bakınız."

Yazımızda değindiğimiz ayrıntılar, Çin müziğini tanıtmaya yetmez. Kestirme ve doğru bir genelleme için çağımızın değerli müzikbilimcisi Curt Sachs'dan yararlanalım:

"Çin müziği, kendi geleneksel çağının pek çok özelliklerini bugün bile taşımaktadır. Demek ki, günümüzün başlıca Çin çalgıları M.Ö. 1.000 yıllarında bile vardı. M.Ö. 3.000 yılına kadar gittiği söylenen Çin müzik kültürünün, o kendine özgü eşit düzensiz, kesinlikten uzak on iki yarım sesleri, "Lüs"leri, bugün de egemenliğini sürdürüp duruyor."(17)

Kaynakça:

- 1) Ahmet Say, *Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yayınları*, 3. basım, Ankara, 2009.
- 2) *The Book of Music*, Arrow Book, Oxford, 1980.
- 3) *dtvAtlas zur Musik*, Münih 1994, cilt 1.
- 4) H. Griebner, *Allgemeine Musiklehre*, 10. basım, Kassel, 1971.
- 5) Ahmet Say, *Müzik Ansiklopedisi* (4 cilt), 11. basım, Ankara, 2003.
- 6) Orhan Tanrıku, *Müzik Tarihi*, taksir edilmiş çalışma. (A. Say özel arşivinden).
- 7) Curt Sachs, *Kısa Dünya Musikisi Tarihi*, çeviren İlhan Usmanbaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965.
- 8) Ahmet Say, *Müzik Sözlüğü*, 3. basım, Ankara, 2009.
- 9) Eric Werner, *"Hebrew Music"*, Köln, 1961.
- 10) Macy Nulman, *"Concise Encyclopedia of Jewish Music"*, New York, McGrawHill, 1975.
- 11) Arthur Henry FoxStrangways, *"The Music of Hindostan"*, Oxford, Clarendon Press, 1965.
- 12) Curt Sachs, *Kısa Dünya Musikisi Tarihi*, çeviren İ. Usmanbaş, ME Basımevi, İstanbul 1965.
- 13) Alain Daniélou, *"Einführung in die indische Musik"*, 2. basım, Wilhelmshaven, 1982.
- 14) Fredric Liebennan, *"Chinese Music: An Annotated Bibliography"*, New York, Garland, 1979.
- 15) Yinliu Yang, *"A Preliminary Study of the History of Traditional Chinese Music"*, 2 cilt, Beijing, 1980.
- 16) Ahmet Say, *"Müzik Ansiklopedisi"*, 3 cilt, 2. basım, Ankara, 2010.
- 17) Curt Sachs, a.g.y.

Tersine Marko Polo: Rabban Bar Şauma

Marco Polo'nun Batı'dan kalkıp Doğu'ya, Çin'e gitmesi ve burada gördüklerinin Batı'da anlatılması yüzyıllardır büyük ilgi çekmiştir. Peki, acaba Çin'den kalkıp Batı'yla giden ve gördüklerini anlatan herhangi biri olmuş mu?

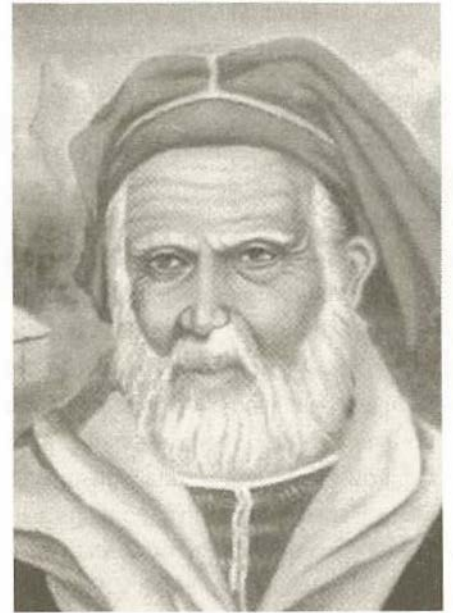
Marco Polo'nun Batı'dan kalkıp Doğu'ya, Çin'e gitmesi ve burada gördüklerinin Batı'da anlatılması yüzyıllardır büyük ilgi çekmiştir. Peki, acaba Çin'den kalkıp Batı'yla giden ve gördüklerini anlatan herhangi biri olmuş mu? Bir başka deyişle, bir tür tersine Marco Polo çıkmış mı?

Böyle bir soruyu sormuş olmamız bile, akla hemen geliveren bir kişinin bulunmadığı anlamını taşıyor. Ama soru yine de sorulmaya değer.

Yanıtı kestirmeden verilecek olursa, evet böyle bir kişi olmuş.

Bu kişinin varlığına ilk dikkatimi çeken kişi, Çin ile yakından ilgilenen ve kendi çabalarıyla Çin kültür tarihi üzerine araştırmalar yapan bir arkadaşım oldu. İlk ipucuna Doğan Avcıoğlu'nun "Türklerin Tarihi" adlı kitabında rastlamış. Bu ipucunun izini sürerek o kişinin varlığından haberdar olmuş. Bana da bulduklarını anlattı.

Doğan Avcıoğlu'nun kitabında, konuyla ilgili olarak okudukları özetle şöyle:

Rabban Mar Şauma

Iran hükümdarının ordusunda savaş katılan Hristiyan Türk askerlerinden söz ediliyor. 580'li yıllarda II. Hüsrev ile Behram Çubin savaşmışlar. Bizans Hüsrev'i, Türkler de Behram'ı desteklemiş. Behram yenilince, tutsak düşen Türk askerlerinin çoğunun alnında haç işareti olduğu görülmüş. Hüsrev tutsakları fiilere

Nasturilik, 635 yılında Çin'e girmiş ve önce Doğu'daki Türk boyları Hristiyan olmuş. Orta Asya'da 13. yy'a kadar Nasturi alfabesiyle yazılmış Türkçe kitaplar bulunmuş.

ezdirirken bunları ezdirememiş, çünkü Hristiyanlar Bizans'ın himayesindeymiş. Tutsaklar, Bizans'a yollanmış. Bizans imparatoru şaşırarak, Türk tutsaklara hacın nedenini sorduğunda, bunu annelerinin yaptırdığını söylemişler. Bir salgın hastalık sırasında Nasturiler onları çocukların alınma hac işaretini yapmaya ikna etmiş. Bu uygulama 560'lı yıllarda İran bölgesindeki Türkler arasında yayılmış.

Bu, Nasturiliğin Türkler arasında yayıldığını mı gösteriyor?

Evet. Nasturilik, 635 yılında Çin'e girmiş ve önce Doğu'daki Türk boyları Hristiyan olmuş. Orta Asya'da 13. yy'a kadar Nasturi alfabesiyle yazılmış Türkçe kitaplar bulunmuş. Doğan Avcıoğlu'nun kitabında, Türk Nasturi rahibi Uygur Yabalah'ın Türkçeden başka bir dil bilmediği halde 1281'de Patrik seçildiği yazıyor.

Yabalah adlı bu kişi, işte sözünü ettiğimiz o "Tersine Marco Polo'nun çömezi. Üstelik üstad ile çömez, Marco Polo'nun çağdaşı. Beijing'den kalkıp bugün Fransa sınırları içinde bulunan Bordeaux'ya giden üstad, yolculuklarıyla ilgili bir günlük de tutmuş. Üstadın adı Rabban Mar Şauma.

Günlük, onun elinden çıktığı haliyle bugün de mevcut mu?

Şauma'nın günlüğü Süryaniceye de çevrilmiş. Fakat, hem aslı hem de Süryanice kopyaları kaybolmuş. Bu seyahat bir süre sadece Vatikan, Fransa ve İngiltere kayıtlarında yer aldığı şekliyle bilinmiş. Fakat aradan yüzyıllar geçtikten sonra, günlüğün Süryanice kopyası 1887 yılında İran'da bulunmuş. İngiliz bilim adamı Sir Wallis Budge tarafından İngilizceye çevrilmiş ve 1928'de yayımlanmış.

Peki, günlük neden Morco Polo'nun seyahatleri kadar ünlü olmamış?

Bu günlüğün Marco Polo'nunki kadar popüler olmamasını, bir Doğulunun Batı'yı tasvir etmeye cüret etmesinin Batılılarca hoş karşılanmamasına bağlı olarak da var. Nitekim Şauma'nın anlatımı daha sıcak ve renkliymiş. Ama en önemli ne-

Rabban Şauma Nasturi Kilisesi'nde baş denetçi iken kendisinin çömezi olan Markos.

deni, aslının ve Süryanice çevirilerinin Ortaçağlarda kaybolması olsa gerek. Yoksa bir şekilde varlığından haberdar olunur ve bir yayıncı bunu yayımlardı.

Bu rahip Yabalah ve üstadı kim? Hakkında ayrıntılı bilgi var mı?

Rabban Mar Şauma, Ongut ya da Ak Tatar adıyla bilinen Türklerdenmiş. 1220 yılında Beijing'de doğmuş. Boyu, o dönemlerde Nasturi kilisesine bağlıymış, mensupları Çin ve Moğol saraylarında önemli görevlerde bulunmuşlar.

Moğollar'ın Uygur yazısıyla tanışmalarından hemen sonra "Cengiz Han'ın Sözleri" demek olan "bilik"lerin, "Yasa" adıyla yazıya geçirilmesinde bu boyun önemli katkıları olduğu sanılıyor.

Nasturiliğin 7. ve 10. yüzyıllar arasında Maveraünnehir'de ve Çin'de önemli bir cemaati varmış. Bu cemaatin üyesi olan Şauma 23 yaşında keşişliği seçmiş ve yedi yıl münzevi olarak yaşamış. Sonra Kubilay'ın sarayına yerleşip bilge bir öğretmen olarak ün kazanmış.

Bunlar hatırlanınca Nef'i'nin Kubilay Han'a neden "Kâfir Kublağa" dediği daha iyi anlaşılıyor.

Ne demiş Nef'i?

Önemli bir denizci olan Gürcü Mehmed Paşa için kaleme aldığı bir hicvinde, Nef'i ona beddua gibi şu beyti yazmış:

Sütünü keştihiçv ile kâfir Kublağa olsun Frengistâni seyr itsün tolaşsın Berberistâni.

Nef'i'nin, Kubilay Han'a kâfir demesinin nedeni, Marco Polo aracılığıyla Papa'ya, Fransa ve İngiltere krallarına vermek üzere mektuplar göndermiş ve Hristiyanlığı kendi halkına öğretmesi için din adamları talep etmesi olması.

Tekrar Şauma'ya dönersek, Kubilay Han'ın sarayında öğretmenlik yapmak onu pek tatmin etmemiş. Yanına çömezi Markos'u alarak 1275 veya 1276'da Hanbalık'tan, yani Beijing'den yola çıkmış. Amacı Kudüs'teki kutsal mekânları tavaf etmek ve ruhani yolculuğunu zirveye ulaştırmakmış.

Onun yola çıktığı tarih, bazı araştırmacılara göre, Marko Polo'nun Kubilay Han'ın Beijing yakınlarındaki sarayına vardığı tarihe çok yakındır. Ama Şauma ve Markos'un bu büyük rastlantıdan hiçbir zaman haberi olmayacaktır.

O dönemde insanlar çok zor koşullarda yolculuk ediyordu. İki keşişin başlarına kimbilir neler gelmiştir...

İki din adamı, İpek Yolu güzergâhının Taklamakan Çölü'nün güneyinden ge-

Nasturilik, 635 yılında Çin'e girmiş ve önce Doğu'daki Türk boyları Hristiyan olmuş. Orta Asya'da 13. yy'a kadar Nasturi alfabesiyle yazılmış Türkçe kitaplar bulunmuş. Doğan Avcıoğlu'nun kitabında, Türk Nasturi rahibi Uygur Yabalah'ın Türkçeden başka bir dil bilmediği halde 1281'de Patrik seçildiği yazıyor.

çen koluna saparak Chenchen nehri boyunca 500 kilometre yürüdükten sonra Hotan'a ulaşmış. Daha sonra sırasıyla Kaşgar, Talas ve Tus şehirlerini ziyaret etmişler. Ardından Moğol-İlhanlı Devleti'nin başkenti Meraga'yı geçmişler. Sonra da, o yıllarda Nasturi Katoğikosluğu'nun başkenti olan Bağdat'a varmışlar.

1280 yılına gelindiğinde, açlık, susuzluk, haydutların saldırıları gibi birçok engeli aşmayı başaran Şauma ve çömezi, Kutsal Topraklar'a çok yaklaşmış. Ama bölgedeki karışıklıklar yüzünden bir türlü Kudüs'e geçemeyen iki keşiş diğer hac merkezleri olan Beth Garmai, Nizip, Mardin, Erbil ve Musul civarındaki kutsal mekânlara ziyaretlerde bulunduktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş.

Buradan Tebriz'e ve bir zamanlar Ermeni Krallığı'nın başkenti olan Ani'ye gitmişler. Gürcistan'daki kutsal mekânlara yolculuğa niyetlenmişken, yolların hiç de tekin olmadığını söyleyen dostlarını dinleyerek Meraga'ya dönmüşler ve burada yedi yıl süreyle adeta hapis kalmışlar.

Yedi yıl uzun bir süre... Acaba bu dönemde ne yapmışlar?

Rabban Şauma bu dönemde Nasturi Kilisesi'nin baş denetçiliğine atanırken, çömezi Markos önce Nasturi Kilisesi'nin Kuzey Çin Metropoliti unvanını almış, 1281'de de III. Mar Yahbh Allaha adıyla Bağdat Metropoliti olmuş. Sonraları daha çok Yabahalla adıyla tanınır olmuş.

Rabban Şauma Nasturi Kilisesi'nin baş denetçiliğine atanırken, çömezi Markos önce Nasturi Kilisesi'nin Kuzey Çin Metropoliti unvanını almış, 1281'de de III. Mar Yahbh Allaha adıyla Bağdat Metropoliti olmuş. Sonraları daha çok Yabahalla adıyla tanınır olmuş.

Nasturi inanlarını betimleyen Bezeklik Mağaraları duvar resmi.

Doğan Avcuoğlu'nun kitabında söz ettiği kişi bu olabilir mi?

Evet, Doğan Avcuoğlu'nun sözünü ettiği, Türkçe'den başka dil bilmeyen Bağdat Metropoliti'nin adı da Markos. Bu iki Markos çok büyük bir ihtimalle aynı kişiydi.

Markos Bağdat Metropoliti olduğuna göre, orada kaldı. Peki Şauma ne yaptı?

Bağdat Metropoliti Markos'un yaşamı artık Bağdat'ta geçecektir, ama Şauma için yolculuk henüz bitmemiştir.

Şauma yolculuğuna devam etmiş. İran'da o sırada İlhanlı hakanı olan, Budizme de ilgi duyan Argun Han hüküm sürüyordu. Argun Han, Mısır'ı işgal eden Müslüman Memlûklara karşı Avrupalı güçlerle bir ittifak arayışına girince, bu iş için elçi olarak uygun bir kişi aramış. Akla gelen en uygun kişi Süryanice, Uygurca ve Çince bilen iyi eğitilmiş din adamı Şauma olduğu için görev teklif edilmiş ve o da kabul etmiş.

1287 yılında, yanında hükümdarın bir mektubuyla yolan çıkan Şauma önce Trabzon'a, buradan gemiyle Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e gelmiş. İmparator II. Andronikos Paleologos tarafından kabul edilmiş. Başta Ayasofya olmak üzere şehrin önemli mekanlarını gezdikten sonra İtalya'ya doğru yola çıkmış.

Deniz yolculuğunun bir noktasında, gündüzleri duman püskürten, gece de alev kusan bir dağ görmüş. Bu ilginç olaydan bir süre sonra heyet Napoli'ye varmış. Şauma orada, Irid Şardalo dediği bir kralla buluşur. Bu, Kral II. Carlos olarak okunabilir. O dönemde, Şauma'nın Irid Arkon, yani Aragon kralı dediği II. James ile savaşıyordu. Günlüğe göre James'in orduları Carlos'un ordularını yenmiş ve 12 bin asker gemileriyle birlikte denize gömülmüştür. Modern araştırmalara göre bu olay 24 Temmuz 1287'de yaşanan Napoli/Sorrento Körfezi Savaşı'dır.

"Gündüzleri duman püskürten, gece de alev kusan dağ" ile ilgili olarak başka kayıt var mı?

Gerçekten de savaştan altı gün önce Etna Yanardağı korkunç bir patlamayla lâv püskürtmeye başlamıştır. Yani, Şauma yolculuk sırasında bu yanardağın patlamasına şahit olmuş.

Napoli'den sonra rotasını Roma'ya çeviren Şauma şehre vardığında Papa IV. Honorios'un öldüğünü öğrenmiş. Yine de ilgi ile karşılanan Şauma, Kutsal Kardinaller Kurulu'nun huzuruna çıkarılmış ve Nasturilikle ilgili olarak sorguya çekilmiş.

O zamanki teoloji tartışmaları ve sonuçları akılda tutulacak olursa, Kardinaller Kurulu'nun karşısında zor durumda kalmış olsa gerek? Ama Şauma, Nasturiliğin Batı'da sapkınlık sayıldığını bildiği için soruları ustaca savuşturmuş ve şehirden ayrılarak, Cenova üzerinden "Frangestan" dediği Fransa'ya geçmiş.

Günlüğe göre, Paris'te, "Yakışıklı" lâkabıyla tanınan Kral IV. Philippe tarafından törenlerle karşılanmış ve bir ay süre ile çok güzel biçimde ağırlanmış.

Şauma'yı Paris'te gördükleri arasında en çok etkileyen şeyler, din kitaplarının yazım ve tercüme işlerinde çalışan binlerce bilim adamının bulunmasıymış. Ayrıca felsefe, konuşma sanatı, geometri, aritmetik ve astronomi konusundaki

Marco Polo Çin'de kaldığı yıllar boyunca Çin hükümdarı için bir dizi görevler yapmıştı.

ateşli tartışmalar da çok ilgisini çekmiş.

Şauma sonra Paris'ten Bordeaux'ya geçmiş ve burada İngiltere Kralı "Uzun Bacaklı" I. Edward'la tanışmış, hatta bir Komünyon töreni icra etmiş.

Şauma buraya görevle geldiğine göre başarılı olup olmadığı sorulabilir.

Günlüğe bakılırsa dinsel misyonunu başarıyla yerine getirmiş. Ama elçilik görevinde başarılı olamamış ve Bordeaux'dan Roma'ya dönmüş. Burada yeni Papa IV. Nicolaus'la temaslarda bulunmuş ve Paskalya öncesi Pazar ayinine katıldıktan sonra da 1288'de Bağdat'a doğru yola çıkmış.

Avrupa dönüşünde Meraga'ya yerleşmiş ve misyonerliğe devam etmiş.

Şauma'nın Çin'den ayrılış nedeni Kudüs'ü görmektir. O nedenle akla, bunca yolculuktan sonra bu amacına ulaşmış olup olmadığı sorusu geliyor.

Maalesef, Çin'den ayrılış nedeni olan Kudüs'ü görme mutluluğuna eremeden ölmüş. Hayata 1294'te veda ettiği sanılıyor.

Rabban Bar Şauma'nın seferi başarısız olmuş, ama çok da semeresiz sayılmamalı, çünkü ileriki yıllarda Moğollar ile Avrupa Kralları arasında pek çok başarılı ittifak anlaşmaları yapıldı.

Marko Polo da Çin'de kaldığı yıllar boyunca Çin hükümdarı için bir dizi görevler yapmıştı. Bunlar arasında diplomatik görevler de vardı. Başta, Marco Polo'nun Batı'dan kalkıp Doğu'ya, Çin'e gitmesi ve burada gördüklerinin Batı'da anlatılması gibi Doğu'dan, Çin'den kalkıp Batı'ya giden ve gördüklerini anlatan herhangi biri olup olmadığını sormuştuk. Rabban Bar Şauma'yla ilgili olarak anlattıklarımız onun da böyle bir kişi olduğunu ortaya koyuyor. Yani Rabban Bar Şauma bir bakıma tersine Marco Polo olmuş...

Napoli'den sonra rotasını Roma'ya çeviren Şauma şehre vardığında Papa IV. Honorios'un öldüğünü öğrenmiş. Yine de ilgi ile karşılanan Şauma, Kutsal Kardinaller Kurulu'nun huzuruna çıkarılmış ve Nasturilikle ilgili olarak sorguya çekilmiş.

Siyaset teorisi bağlamında

Siyasetname ve Prens

Siyaset biliminin en önemli tarihsel kaynakları siyasetnamelerdir.

Bunlar arasında en ünlü olan ikisi hiç kuşkusuz Selçuklu Veziri

Nizamülmülk'ün Siyasetname'si ile Niccolo Machiavelli'nin Prens'idir.

İki eserin beraber okunması ve karşılaştırılmasının siyaset bilimi meraklılarına önemli saptamalar yapma imkânı sunacağı kanısındayız.

İnsanın bütün eylemleri arasında en bilinçli olanı siyasal eylemdir. Çünkü siyasal eylem insanoğlunun kendi geleceğine doğrudan hükmetme eylemidir. Siyasi otorite bütün otoriteler arasında en üstün olanıdır. Liderlerin siyasal eylemleri ise halkların geleceğinde belirleyici olmaktadır. Tarih boyunca yönetim biçimleri ve teorisi uygarlıkların gelişmişliklerinin göstergelerinden biri olmuştur.

Siyaset biliminin en önemli tarihsel kaynakları siyasetnamelerdir. Bunlar arasında en ünlü olan ikisi hiç kuşkusuz Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün (1018-1092) Siyasetname'si ile Niccolo Machiavelli'nin (1469-1527) Prens'idir. İki eserin beraber okunması ve karşılaştırılmasının siyaset bilimi meraklılarına önemli saptamalar yapma imkânı sunacağı kanısındayız. Bu iki eseri siyaset bilimine katkıları açısından karşılaştıran çalışmalar vardır.(1) Bununla beraber özellikle devlet teorisine katkıları bakımından karşılaştırılmaları hâlâ bir ihtiyaçtır.(2)

Niccolo MAKYAVEL (1469-1527)

Modern siyaset

felsefesinin temellerini

attığı söylenen Makyavel

gerçekte ne yapmıştı?

Yoksa bu temeller ondan

beş yüz yıl önce

Ortadoğu'da mı atılmıştı?

Makyavel'in teorisi

Modern siyaset felsefesinin temellerini attığı söylenen Makyavel gerçekte ne yapmıştı? Yoksa bu temeller ondan beş yüz yıl önce Ortadoğu'da mı atılmıştı?

Makyavel'in siyaset felsefesine getirdiği söylenen yenilikleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Ahlak ve politikanın birlikte bulunduğu geleneksel politika felsefesini eleştirerek başlayıp modern politika felsefesinin temellerini atmıştır.

Çirkef, yalancı, bencil ve çıkarıcı olarak tasvir ettiği insanların bulunduğu bir politik alan içerisinde erdeme dayalı, etik bir politika anlayışının başarı getirmeyeceğini savunmuştur.(3)

Öte yandan Makyavel'in tersten okunması gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Onlara göre Makyavel kendi Prens'ine tavsiyelerde bulunurken aslında halkı bunlara karşı uyarmaktadır. Bu görüşün önemli temsilcilerinden Rousseau, Prens'e iktidarı verenin ve ondan iktidarı alanın halk olmasını çok önemsemektedir.(4) İktidar kaynağının dünyeviliği düşüncesinin babalarından olan Rousseau'nun bu saptaması önemlidir; ancak Prens'in, Floransa yöneticilerinden Lorenzo de Medici'ye hitaben yazıldığı ve Makyavel'in ölümünden beş yıl sonra (1532) kitap haline getirildiği düşünüldüğünde halkı uyarmak için yazıldığı kanısına varmak zordur. Makyavel'in ulusal devletin ilk kuramcılarından olduğunu söyleyen düşünürler de vardır.(5)

Şüphesiz Makyavel ölümünden otuz iki yıl sonra boşuna aforoz edilmemiştir. Prens'in nüshaları, kilise karşıtı akımların elinde bir silah olarak görüldüğü için meydanlarda yakılmıştır. Ancak siyaset bilimcileri Makyavel'in bu yönünü çoğu zaman görmezden gelmektedirler. Onlar 'Amaca giden her yol mubahtır' cümlesinde özetlenebilecek düşüncüyü Makyavel'i tanımlamakta yeterli saymaktadırlar. Bu cümle, çoğu zaman olumsuz çağrışımları olan bir yafta olarak Makyavel'in üzerine yapışıp kalmıştır.

Ahlak ve politika ne zaman ayrıldı?

Ahlak yerine 'iyilik' diyelim. İyilik ve Politika ne zaman birbirinden ayrıldı? Toplumun bir bölümü için iyi olan geri kalanı için kötü olmaya ne zaman başladı?

Nizamülmülk (1018-1092)

Toplumlar gelişmelerinin belirli bir aşamasında tüketebileceklerinden fazla üretmeye başladılar ve bu fazlalığa birilerinin sahip olması gerekiyordu. Fazlalığa sahip olma eylemi istikrar kazandığı andan itibaren artık iyi ve kötü göreceli hale geldi, yani toplum sınıflara ayrıldı. Artık yeni düzenin temsilcileri ile eski düzenin kalıntıları arasında değer yargıları farklılaşıyordu. Bununla beraber eskimiş bir düzenin sahipleri ile gelecek yeni düzenin temsilcileri arasında da uygarlık tarihi boyunca değerler ve fikirler farklı oldu. Peki iyilik ve siyasetin bu ayrılışının teorisini yapma başarısını Makyavel'in hanesine yazmak doğru mu? Bakın Nizamülmülk 11. yüzyılda yazdığı eseri Siyasetname'de ne diyor: "İyi kalpli olursan çabuk aldatılırsın. Vilayetlerin viran olur. Çirkin adillik ve zulüm senin boynunda kalır."(6)

Bununla beraber Makyavel'in Prens'ine zalim olmayı öğütlerken aslında çok da kötücül olmadığını, düzenin korunmasından ve çoğunluğun iyiliğinden yana olduğunu şu sözlerinden anlayabiliriz: "Bir prens, halkının birliğini ve huzurunu korumak için yaptığı şeylerden dolayı zalimlikle suçlanmaya aldırılmazdır. Aşırı merhametli olarak, cinayetlere

ve çapulculuğa yol açan karmaşalara olanak vermektense az sayıda ibret verici cezalar vermek daha merhametlidir."(7)

"Sevilmek ve korkulmak... Seçim yapmak zorundaysak korkulmak sevilmekten daha iyi ve güvenlidir."(8) diyen Makyavel'i, Nizamülmülk'ün aşağıdaki satırlarını okuduktan sonra, iyilik ve siyaset ayrılığının ilk teorisini saymak ne kadar doğrudur? "Allah beni zalimlerin ve eziyet yapanların ellerini kırarım diye padişah yapmıştır... Bu mecliste bulunan herkes Nuşirevan'ın heybetinden, korkusundan ve siyasetinden ödleri patlayacak kadar dehşete düştüler... Onun bu siyasetinden bütün ordu ve halk korktu ve mazlumlara haklarını verdi."(9)

Görüldüğü gibi ahlak ve politikanın ayrılmasının teorisini olarak Makyavel'i ilan etmek Nizamülmülk'e haksızlıktır.

Gerçekte ise ayrılan ahlak ve politika değildir. Sınıflaşma ile beraber farklı sınıfların farklı ahlak anlayışları ve birbirinden farklı politikaları olmuştur.

Nizamülmülk'ün devlet teorisi daha çok boyutlu

Nizamülmülk yönetim işlevlerinin ayrıntılarıyla Makyavel'den daha fazla ilgilidir. Teorisi daha derindir. Çünkü Makyavel'in önündeki yurt topraklarının birleştirilmesi ve hükümlarlığın sağlanması so-

Nizamülmülk yönetim işlevlerinin ayrıntılarıyla Makyavel'den daha fazla ilgilidir. Teorisi daha derindir. Çünkü Makyavel'in önündeki yurt topraklarının birleştirilmesi ve hükümlarlığın sağlanması sorunu 11. yüzyıl Horasanında çoktan aşılmıştır.

runu 11. yüzyıl Horasanında çoktan aşılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti en güçlü dönemini yaşamaktadır. Oysa Makya-vel'in prensi önce İtalya'nın birliğini sağlayacaktır ki sonra yönetimin diğer konularıyla ilgilenebilsin. Bu nedenle Prens fetihler ve hükümdarın fethettiği yerlerde iktidarını koruyabilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Makya-vel'in teorisi tek boyutludur.

Aşağıdaki örnekler devlet yönetimi- nin incelikleriyle ilgilenen Nizamülmülk'ün kendi teorisini kurarken titizlikle çalıştığını göstermektedir.

Din ve devlet görevlilerinin derecelerini ve rütbelerini ifade eden lakapların kimlere, hangi esaslara göre verileceği Siyasetname'de ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Padişaha bu esasları titizlikle uygulaması önerilmektedir.(10)

Saray kölelerine hizmetleri, yetenek ve liyakatleri oranında hangi derecelerin verileceği anlatılmıştır.(11)

Padişahın sözlü emirlerinin çarpıtılmadan uygulanabilmesi için uyulması gereken kurallar anlatılmıştır.(12)

Siyasetname'nin 10. ve 13. bölümlerinde doğrudan padişaha bağlı habercilerin ve casusların görevlendirilmeleri gerektiği anlatılmaktadır. Bu kişiler ülkenin durumu, yerel yöneticilerin halka ve padişaha karşı eylemleri hakkında padişaha doğru bilgileri getirecekler ve doğru tedbirler bu sayede alınacaktır.(13)

Her soydan askerin karışması ve Selçuklu komutanlarının emrinin altına girmesi parçalanmışlığın aşılmış olduğuna işaret ediyor. Feodalizm merkezileşmiştir. Batı orduları bu merkezileşmeye 15-16. yüzyıllarda, kapitalizmin şafağında ulaştılar.

Kölelerin, uşakların ve çeşitli görevlilerin Padişah huzurunda hangi şekilde duracakları; huzura kabul işlemleri bile anlatılmıştır.(14) Amaç, hem huzura çıkanların derdlerini anlatabilmeleri, hem de Padişahın herkesi anlayabilmesi için gerekli düzenin sağlanmasıdır. Padişahın emri kesin karar demektir. Huzurda gerçekleşen görüşme çok önemlidir. Öte yandan önemli kişilerin defalarca gelip padişahı göremeden dönmelerinin önüne geçilmek istenmiştir. "Padişahın huzuruna girmenin güçlenmesi yüzünden insanların işleri yüzüstü kalır."(15)

Siyasetname'nin 33. bölümünde yüksek makam sahiplerinin hata yaptıklarında açıktan açığa azarlanmamaları gerektiği anlatılır. "Bir kimse bir hata yapınca, derhal göz yumulması, gizlice onu çağırılmaları 'Şöyle şöyle yaptın, biz kendi yükselttiğimizi alçaltmamak, kendi terfi ettirdiğimizi atmamak için seni affettik. Bundan sonra kendine dikkat et.' demeleri daha uygun olur."(16)

Geçmişte devlette büyük meşguliyetler ve ağır memuriyetler yapmış kişiler bir kenara atılmamalıdır. Uygun bir memuriyete atanmalıdırlar. Aksi takdirde devletten ümitleri'ni kesince devlete karşı kötü niyetli olurlar.(17)

Ticaret

Ticaret hayatı tüccarların insafına bırakılamaz. Nizamülmülk devletin pazar güvenilirliğini sağlama rolünü üstlendiğini saptar: "Terazileri ve fiyatları doğru tutması, alışverişlerin ve etraftan getirilen ve pazarlarda satılan her şeyin doğru olup olmadığını bilmesi, hile ve alçaklık yapmamaları, tartıları doğru tutmaları... için her şehre bir muhtesib memur edilmelidir."(18) Makya-vel'in eserinde ise ticaret hayatı hakkında herhangi bir tespit veya öneri yoktur.

Ordu

Toplanacak ordunun niteliğinin başarıya etkisini inceleyen Makya-vel; paralı, yardımcı, karma ve ulusal birliklerden söz etmektedir. Paralı askeri birlikler olarak sahibi olmayan, savaş zamanı para karşılığı toplanan askerlerden oluşan birliklerdir. Yardımcı birlikler korumak ve yardım için başka ülkelerden çağırılan birlikler anlamındadır.(19) Karma ordular kısmen ulusal kısmen paralı birliklerden oluşmaktadır.(20) Farklı türdeki birliklerden oluşan orduları kıyaslayan Makya-vel paralı birliklerin korkak, yardımcı birliklerin ise kendi komutanlarına bağlı oldukları için tehlikeli olduklarını belirtir. Orduların en iyisinin ulusal ordular olduğunu saptar. Ulusal ordu olmaksızın prens güvenliğinde değildir.(21)

Nizamülmülk ise ordu hakkında şu satırları yazmıştır: "Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bundan tehlikeler doğar; çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması gereklidir. Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gurlu, Deylemli gibi her soydan askere sahip olmak Sultan Mahmud'un adeti idi."(22)

Makyavel, Kilise'yi İtalya'nın birliğinin önünde engel olarak görmektedir.

Nizamülmülk burada sanki "ulusal ordu" düşüncesinin eşiğindedir. Her soydan askerin karışması ve Selçuklu komutanlarının emrinin altına girmesi parçalanmışlığın aşılmış olduğuna işaret ediyor. Feodalizm merkezileşmiştir. Batı orduları bu merkezileşmeye 15-16. yüzyıllarda, kapitalizmin şafağında ulaştılar.

Öte yandan Makyavel'in tehlikelerinden yakındığı yardımcı birlikler feodal parçalanmışlığın eseridir. Prenslikler birbirlerinden yardımcı ordular istemektedir. Bu ölçüde bir parçalanmışlık Büyük Selçuklu Devleti için geride kalmıştı. 13. yüzyılda Moğol akınlarından sonra Anadolu'nun içine girdiği Beylikler döneminde bu anlamda geriye dönüş olmuştur. Evet ulusal ordular doğudan değil batıdan doğmuştur. Ancak bu durum her soydan askerin karıştığı, merkezileşmiş orduların Selçuklu'da, İtalya'dakinden daha erken oluştuğu gerçeğini değiştirmez. Bu gerçek teoriye de yansımıştır.

Nizamülmülk'ten özdeyişler

Nizamülmülk, Süfyan es-Sevri'nin "Sultanların en iyisi ilim ehli ile oturup

kalkan sultanıdır. Alimlerin en kötüsü, sultanları ile oturup kalkandır" sözünü aktarıyor.(23) Günümüzün sözde âlimlerine ders verircesine...

21. yy'da hâlâ kullanılan bir yönetim bilimi ilkesi bakın 11. yy'da nasıl ifade edilmiş: "Padişahlar uyanık, vezirler akıllı olmalıdır. Her devirde iki meşguliyeti bir kişiye, bir meşguliyeti de iki kişiye asla buyurmamışlardır, böylece işleri hep parlak ve düzenli olmuştur."(24)

Aşağıdaki cümiede ise savaş ve barış, dostluk ile düşmanlık arasındaki diyalogun anlatımı etkileyicidir. Gelişmiş bir yönetim deneyimini yansıtmaktadır.

"Padişah, düşmanlarla barışa yer kalacak şekilde savaşmalı; öte yandan savaşa yer bırakacak şekilde barış yapmalı; dost ile koparabilecek şekilde bağlılık kurmalı, tekrar bağlılık kuracak şekilde dostluğu bozmalıdır."(25)

Din

Nizamülmülk iknayı vurgular. Devletin salt zor kullanarak ayakta duramayacağına bilincindedir. Halkın rızasını al-

mada ideolojik araçların önemini farkındadır: "Padişaha lazım olan en iyi şey dürüst dindir. Zira, din ve padişahlık kardeş gibidirler; memleketinde her ne zaman bir karışıklık olsa, dinde de bozukluk olur; kötü din sahipleri ve müfsidler baş gösterirler."(26) Makyavel Prens'te devletin zoruna vurgu yaparken ideolojisine değinmemiştir. Onun din hakkındaki görüşlerini Söylevler adlı eserinde dile getirdiğini görüyoruz: "Sahip olduğu dinin temellen'ni korumak, bir krallığın ya da cumhuriyetin kurucusunun görevidir"(27)

Yeni gelmişken Söylevler'e de kısaca değinelim. Bu eserdeki görüşlerin Prens'tekilere temel teşkil ettiği söylenebilir. Prens'teki görüşlerin Söylevler'de olgunlaşıp içinde bulunduğu koşullara göre Medici yönetimine sunulmuş olması olasılığı yüksektir. Öte yandan Söylevler'i okuyan kişi, her tezin karşısında antitezinin de doğru olduğunu anlatmaya çalışan bir mantıkla sıkça karşılaşacaktır. Bu mantığı toparlayacak sistemli bir siyasal teoriyi kitapta görmek zordur.(28)

'Tanrı' fikrinin ortaya çıkışıyla ilgili bilimsel gerçeklere yaklaşan bir takım sap-tamalar Söylevler'de dile getirilmiştir.(29) Makyavel, Kilise'yi İtalya'nın birliğinin önünde engel olarak görmektedir.(30) Buna karşın, bütün şeylerin varoluşunun sınırını ve hareket edecekleri doğrultuyu 'Gökler'in takdir ettiğini birçok yerde belirtmektedir.(31) 'Gökler' düşüncesi tek tanrılı Hristiyanlık veya İslamiyet'ten ileri değil geri bir düşünsel seviyedir. Tarih öncesine aittir.

Makyavel'in tehlikelerinden yakındığı yardımcı birlikler feodal parçalanmışlığın eseridir. Prenslikler birbirlerinden yardımcı ordular istemektedir. Bu ölçüde bir parçalanmışlık Büyük Selçuklu Devleti için geride kalmıştı.

Eğitim

Nizamülmülk'ün kurduğu eğitim sistemi başlı başına bir araştırma konusudur. Bu konu Siyasetname'de işlenmemiş olduğu için burada kısaca değineceğiz. Hiç değinmesek Nizamülmülk'ün pratiğinin önemli bir boyutunu eksik bırakmış olurduk.

Aslında medreseler Selçuklulardan önce kurulmuştur. Ancak bunlar özel medrese niteliğindedir. Oysa, Nizamiye medreseleri devlet girişi ve devlet parası ile yaptırılmıştır. Devle'nin teflis ve himayesi altında faaliyet gösteren resmî ve muntazam öğretim kurumlarıdır.(32)

Nizamiye medreseleri artık ordulardan ve elçilerden oluşan eski devlet sisteminin değiştiğinin, bunun yerine egemen olduğu bütün topraklarda çeşitli işleri devletin yönetim felsefesi içinde yapacak kadrolara ihtiyaç duyulduğunun ve bunları yetiştirmenin de devletin esas görevlerinden biri olduğunun göstergesidir.(33) Nizamiye medreseleri sadece din değil hukuk, dil ve pozitif bilim öğretimi yapmışlardır.(34)

Eğitimin, bu çerçevede merkezi bir devlet görevi olarak kabul edilmesi ve devlet bütçesinden eğitime kaynak ayrılması Avrupa'da yakın çağa kadar görülmemektedir.

Avrupa'da manastır okulları, kilise okulları, şehir okulları hatta ilk üniversiteler çeşitli cemaatler ve özel kişiler tara-

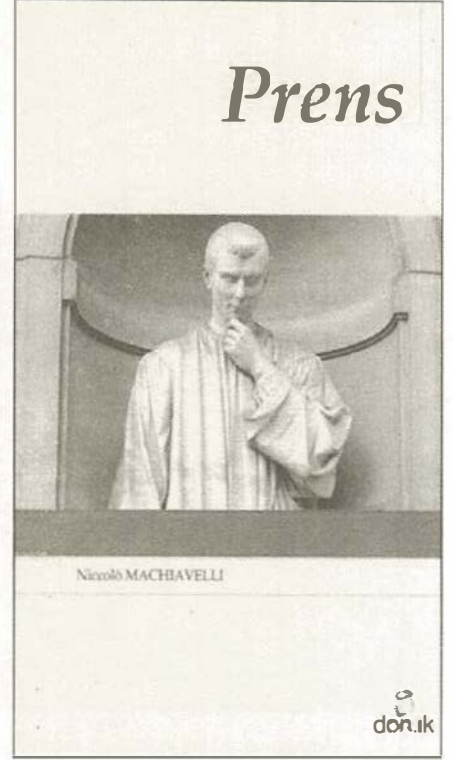
"Dalkavuklardan kurtulmanın tek yolu, sana doğruyu söyleyenleri suçlamayacağını göstererek onlara doğruları söylemeleri için izin verdiğini göstermektir. Fakat herkese de kendi doğru bildiğini söyleme fırsatı verdiğinde saygınlığın kısa zamanda düşer".

findan kurulmuş ve işletilmiştir. Bologna (1119), Paris (1200), Oxford (1206) gibi ilk üniversitelerin ise kuruluşları bakımından medreselerden etkilendikleri ileri sürülmüştür.(35)

Liderin uzmanlardan yararlanması

Karşılaştırmalı okumamıza devam edelim. Makyavel, prensin karar alırken danışmanlardan faydalanması konusuna 'Dalkavuklardan Kaçınması Gerekliği' başlıklı 23. bölümde değinmektedir. Uzmanların ve danışmanların gereğine sadece onların kötü olanlarından korunma ile ilgili bölümde değinilmiş olması Makyavel'in Nizamülmülk'e göre zayıf yönüdür. Makyavel'e göre danışmanlar gereklidir ama hepsine de güvenilmemelidir. "Dalkavuklardan kurtulmanın tek yolu, sana doğruyu söyleyenleri suçlamayacağını göstererek onlara doğruları söylemeleri için izin verdiğini göstermektir. Fakat herkese de kendi doğru bildiğini söyleme fırsatı verdiğinde saygınlığın kısa zamanda düşer"(36) "Prens danışmanlarını dinlemelidir. Fakat bunu, kendi

istediği zamanlarda yapmalıdır; diğerlerinin istediği zaman değil. Kendi istemediği halde öğüt vermeye çalışanları azarlamalıdır."(37)

Nizamülmülk ise danışmanlar, uzmanlar, âlimler konusunda çok daha cesurdur: "Bütün tedbirler âlimler ve tecrübelilerle alınmalıdır... Her bir durumda on kişinin gücü bir kişininkinden daha kuvvetli olur... Karşısına bir iş çıkınca padişah, herkesin aklına geleni söylemesi, ortaya atılan fikri, her birinin sözü ile karşılaştırması ve doğru olanı tercih etmesi için, ihtiyarlar, âlimler ve dostları ile danışmayı vazife bilmelidir."(38)

İki yaklaşım arasındaki farkın nedeni yukarıdakilerden farklı değildir. Nizamülmülk daha büyük ve istikrarlı bir devletin teorisyeni olduğu için daha olgundur. Mutlak monarşilerde danışmanlar diğer rejimlere göre daha önemlidir. Padişah vereceği kararlarda yalnız bırakılmamalıdır.

Öte yandan Nizamülmülk bilgi ile pratik arasında pratiğe daha çok önem vermektedir: "Biri derdin, hastalığın ilacını okumuş olduğu kitaptan arar ve bütün

Nizamülmülk; "Bütün tedbirler âlimler ve tecrübelilerle alınmalıdır..."

ilaçların adını ezbere bilir. Başka biri bütün bu ilaçların adlarını bilmekle kalmaz, tedavi eyler, defalarca tecrübe eder. Bu adam asla onunla bir tutulmaz."(39)

Örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu kadarı da bir sonuca varmak için yeterlidir. Siyasetin bu iki teorisini arasında bir ustaçarak ilişki'sini çağrıştıran yakınlıklar söz konusudur. Üstelik 'boynuz' 'kulağı' geçebilmiş değildir. Birçok temel konuda Nizamülmülk'ün teorisi Makyavel'inkinden ileridedir.

Çoğu kez olumsuz çağrışımları olan 'Amaca giden her yol mubahtır' sözünü Makyavel'e fatura etmek ne kadar haksızlık, Makyavel'i modern politika fel-

sesinin ilk teorisini saymak da Nizamülmülk'e o kadar haksızlıktır. Aydınlanma Devrimi'nin düşünürleri kendi teorilerini geliştirirken başlıca Rönesans dönemi eserlerinden elbette faydalanmışlardır ve bunların başında da Prens gelmektedir. Ancak o Rönesans eserlerinin de öncesinde Asyalı bilginlerin eserleri vardı. Bu eserleri ortaya çıkarıp incelemek de bugünün Asyalı araştırmacılarına düşmektedir.

Dipnotlar:

1) HEKON, Haluk, "Üç uygarlık, üç yönetim deneyimi: Savaş Sanatı, Siyasetname, Prens", Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 94, Nisan 2002, s.15-23.

2) PERİNÇEK, Doğu, Orta Asya Uygarlığı, Kaynak Yayınları, Nisan 2005, İstanbul, s.96.

3) MACHIAVELLI, Niccolo, Prens, İlyayayinevi, İkinci basım, 2003, İzmir, s.8.

4) Age, s.19.

5) Louis Althusser (1918-1990) şöyle diyor: "Makyavelin ulusal devletin ender kuramcılarında biri olduğunu söyleyecek kadar da ileri gideceğim. Devletin hukuktan ve doğadan doğmuş olduğunu söyleyecek yerde, bize, kalıcı ve bir ulusun devfeti hali'ne gelmek için yeteiince güçlü olmak isteyen bir devletin nasıl doğmak zorunda olduğunu söyler. Hukukun diliyle konuşmaz, her devleti kurmak için zorunlu olan silahlı gücün diliyle konuşur, devletin başlangıçlarında gerekli olan acımasızlığın diliyle konuşur... sınıflar arasındaki mücadelenin diliyle konuşur ve hukuka, yasalara ve ahlaka gelince, bunları kendi yerlerine, bağımlı konumlarına yerleştirir." (Mak-

yavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler, Louis Althusser, Epos Yayınları, Nisan 2006, Ankara, s.387.)

6) Nizamülmülk, Siyasetname, Lacivert Yayıncılık, Ocak 2009, s.48.

7) MACHIAVELLI, Niccolo, Prens, İlyayayinevi, İkinci basım, 2003, İzmir, s.95.

8) Age, s.96.

9) Nizamülmülk, Siyasetname, Lacivert Yayıncılık, Ocak 2009, s.54,55.

10) Age, 41. bölüm.

11) Age, s.139.

12) Age, s.114.

13) Age, s.85,98.

14) Age, s.159.

15) Age, s.157.

16) Age, s.162.

17) Age, s.210.

18) Age, s.61.

19) MACHIAVELLI, Niccolo, Prens, İlyayayinevi, İkinci basım, 2003, İzmir, s.81.

20) Age, s.84.

21) Aynı yerde

22) Siyasetname, Nizamülmülk, Lacivert Yayıncılık, Ocak 2009, s.133.

23) Age, s.80.

24) Age, s.208.

25) Age, s.232.

26) Age, s.80.

27) MACHIAVELLI, Niccolo, Söylevler, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.73.

28) Age, Önsöz, s.13.

29) Age, s.71.

30) Age, s.75. Makyavel burada liderin bazı yasaları halka kabul ettirme zorluğunu ortadan kaldırmak için Tannya başvurduğunu belirtiyor.

31) Age, s.68, 69, 353 vd.

32) ERGÜN, Prof. Dr. Mustafa, Türk Eğitim Tarihi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tel00.htm>, 2601.2011.

33) Aynı yerde

34) AKYÜZ, Prof. Dr. Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2000, s. 19.

35) Age, s.27.

36) MACHIAVELLI, Niccolo, Prens, İlyayayinevi, İkinci basım, 2003, İzmir, s.127.

37) Age, s.128.

38) Siyasetname, Nizamülmülk, Lacivert Yayıncılık, Ocak 2009, s.119-120.

39) Aynı yerde

Çoğu kez olumsuz çağrışımları olan 'Amaca giden her yol mubahtır' sözünü Makyavel'e fatura etmek ne kadar haksızlık, Makyavel'i modern politika felsefesinin ilk teorisini saymak da Nizamülmülk'e o kadar haksızlıktır.

Postmodernizme karşı ulusal sanat ve sanat eğitimi*

Geleceğe umutla bakabilmek için; ülkemizi dinci, mezhepçi, etnisiteci, cinsiyetçi ayrıştırmaların eşiğine sürükleyen neoliberalizmin pratiklerine ve onun postmodernist ideolojisine karşı ulusal bilincimizi geliştirerek, ulusal eğitim, sanat ve sanat eğitimi anlayışı ivedilikle uygulamaya konmalıdır.

Giriş

Gündelik hayata ve onun tahliline öncelik vererek, "Tarihin ve ideolojilerin sonu gelmiştir, müzeler yıkılmalıdır..." gibi kavram pratikleri ile dünü ve tarihselliği reddeden postmodernist anlayışın tersine, dünden dersler çıkaran, bugünü tahlil eden ve geleceğe önermeler sunan bir tavırla, özellikle bugünün tarihsel koşulları içinde ülkemiz sanatını ve sanat eğitimi sorgulamak çok elzem görünmektedir. Çağdaş Türk Sanatı ve Çağdaş Türk Eğitim Tarihi, emperyalizme karşı varoluş mücadelesi veren Türk toplumuyla özdeşleşerek gelişmiştir. Bu çalışmanın başlığında, ulusal sanat ve sanat eğitimi politikasının ivedilikle oluşturulması isteniyorsa tarihsel mirasa sahip çıkılmasını vurgulamak içindir, bugünün ve geleceğin ulusal sanatını yaratmanın yeter şartlarına ilişkin formüller ve reçeteler vermek değildir.

Bilim, kültür, müzeler ve tarih, yaşamış ya da yaşayan kültürlerin ürünleri ile varsılık kazanmıştır. Bir toplum, tarihsel

Bilim, kültür, müzeler ve tarih, yaşamış ya da yaşayan kültürlerin ürünleri ile varsılık kazanmıştır.

Bir toplum, tarihsel kanıt olarak kültürel anlamda ürün-yapıt ortaya koymazsa, o toplumun gelecek kuşakları, geçmiş ve bugünün kuşakları hakkında bilgi sahibi olamazlar.

kanıt olarak kültürel anlamda ürün-yapıt ortaya koymazsa, o toplumun gelecek kuşakları, geçmiş ve bugünün kuşakları hakkında bilgi sahibi olamazlar. Çağdaş Türk Sanatı ve Sanat Eğitimi tarihimizde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Gazi Eğitim Enstitüsü, Köy Enstitüleri ve Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu ayrıcalıklı bir yere sahiptirler. Bu kurumlar varlıklarını kanıtlayan toplumcu eğitim ve

Toplumlar kimliklerini tarihsel birikimlerinden alır.

öğretim kültürüne ilişkin ürünler ortaya koyarak tarihsel devinim yaratmışlardır. Fakat bugün, bu kurumların ve benzeri durumunda ki kurumların tarihsel geleneklerinden ve cumhuriyetin kazanımlarından koparılmaya çalışıldığına ilişkin sorunlarını tartışmak kaçınılmaz hale gelmiştir.

MEB ve YÖK, ürüne ve emeğe dayalı ulusal sanat ve sanat eğitimi geleneğimizden yararlanmak yerine, AB kısılacı ile Amerikalı danışmanların denetiminde yeniden yapılandırma demagojisi ile ürü-

nü ve üretimi aşağılayan, programa öncelik veren, söze, kavrama, anlatıma dayalı (fr; modüler) postmodernist eğitim-öğretim anlayışını benimsemiş görmektedir. Bu anlayış sanat ve sanat eğitimi kurumlarını olumsuz bir biçimde derinden etkilemekte, dün ile bugününü hatta geleceklerini tartışılır hale getirmektedir. Bu nedenle, bugünün politik tahlilini yapmadan dün, bugünün ve geleceğin ulusal sanat ve sanat eğitimi sorgulamak ve politikasını oluşturmak olanaksızdır.

Dün

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında 1804 yılında Yunan ayaklanması ile başlayan milliyetçi-ayrılıkçı hareketler sonrasında Türkler millet olduklarının ancak farkına varabilmiş, eğitimde 1848'de İlköğretmen Okulu'nu ve Sanat Eğitiminde de 1881'de Sanayiî Nefise'yi kurmayı başarmışlardır. 1853'de Fransız Galatasaray Lisesi'nin açılması'nın ardından gelen yabancı okul furyası ile eğitimde oluşan çok başlılığın ve dışa bağımlılığın önüne geçilememiştir.

Cumhuriyet projesinin Eğitim Birliği oluşturma çabaları ile eğitimde çok başlılığın ve dışa bağımlılığın önüne geçilmeye çalışılmış, ulusal eğitim ve sanat eğitimi girişimlerinin meyvelerini vermeye başladığı süreçte, 27 Aralık 1949'da

'Küreselleşen dünyada yerimizi almalıyız' demagojisi ile AB'nin Erasmus, Bologna ve benzeri projeleri ile üniversitelerimizde eğitim, sanat ve sanat eğitimi dışa bağımlı hale getirilerek tek tipleştirilmeye çalışılmaktadır.

Amerika ile imzalanan Fulbright İkili Eğitim Antlaşması eğitimde tekrar dışa bağımlılığın kapısını aralamıştır. Eğitim ve ekonomi alanlarında yapılan gizli ikili antlaşmalarla TBMM'nin eli kolu bağlanmış ve bu gizli ikili antlaşmaları onaylayan yasalar çıkarmak zorunda bırakılmıştır. Bir yandan sanatçılar, sanat eğitimcileri kurumlarında ve kurumlarının çevresinde ki sanat ve sanat eğitimi alanlarında kültür üretmek için var oluş mücadelesi verirken, diğer yandan devletin üst yönetimlerinde eğitimi, sanatı ve sanat eğitimi dışa bağımlı hale getiren antlaşmaların yapılması inanılması güç bir çelişkidir.

Bugün

• YÖK, Dünya Bankası, Milli Eğitimi Geliştirme Projesi, Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi Programı ve benzeri projeler ile MEB ve YÖK, Amerikalı danışmanların denetimine teslim edilmiştir. 'Küreselleşen dünyada yerimizi almalıyız' demagojisi ile AB'nin Erasmus, Bologna ve benzeri projeleri ile üniversitelerimizde eğitim, sanat ve sanat eğitimi dışı bağımlı hale getirilerek tek tipleştirilmeye çalışılmaktadır.

• Çağdaş Türk Sanatını, sanatçıların ve sanat eğitimcilerinin var eden kurumların, bugün kuruluş mantıklarına aykırı postmodernist kavram pratiklerini benimliyor görünmeleri, tarihsel kimlikleri tartışmalı hale getirmekte ve kültür taşıyıcısı kurumlar olmaktan uzaklaştıklarını düşündürmektedir. Dün adı Eğitim Enstitüsü olan bugün ki Eğitim Fakültesi'nin Resim-İş Öğretmenliği Programı'ndan Çağdaş Türk Sanatı Dersi'nin çıkarılması ile Çağdaş Türk Sanatı'nın, sanatçıların, sanat eğitimcilerinin ve onları var eden kurumların yok sayılması dün, bugün, gelecek tartışmasında çok özel bir yere sahiptir.

• Üniversitelerde düzenlenen sempozyum, kongre ve çalıştay gibi benzeri etkinliklerde, postmodern ideolojinin kavram pratiklerinden başka seçenekler yokmuşçasına; Kamusal Alanda Sanat,

"Body Worlds", Orijinal Vücut Dünyası Yaşam Döngüsü Sergisi.

Kimlik ve Etkileşim, Alanlar-Sınırlar, Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın, Alt Kimlik-Üst Kimlik... gibi postmodernist kavram pratikleri konu başlıkları olarak akademisyenlere zorla benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bu ve benzeri postmodernist kavram pratiklerinin üniversitelerin tartışma odağına yerleştirilmesi, insanları ayırtıran ve bölen neoliberalist pratiklerin postmodern politik söylemleri olarak değerlendirilebilir. Atatürkçü, Kemalist, Devrimci, Milliyetçi etiketlerle kendisini tanımlayan aydın, sanatçı ve akademisyenlerin postmodernist kavram pratiklerini ileriliklik, yenilikçilik ve tabuları yıkma anlamında değerlendirmeleri acınası bir tutumdur. Postmodernist kavram pratiklerinin tersine, açlığın ve ekmek kavgasının, kadın-erkek, alan-sınır, ırk-milliyet-

kimlik, din-mezhep... tanımadığını, 1789 Fransız Burjuva Demokratik Devrimi ve J. J. Rousseau' nun Toplum Dini adını verdiği Laiklik şemsiyesi altında Eşitlik-Özgürlük-Kardeşlik ilkeleri ile tanrı ve modernizm kanıtlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni Kuran zihniyet bu modern düşünceden hareket etmiştir.

• Neoliberalizmin postmodernist ideolojisinin kullandığı kavram pratiklerinden birisi de 'Merkez-Çevre' demagojisidir. Türkiye Cumhuriyeti batısıyla İstanbul'dan, doğusuyla Diyarbakır'dan ibaret iki merkezliymiş gibi gösterilerek, sanat etkinliklerini batıdan doğuya taşıma gayretkeşliğiyle, kendilerinin sanat dedikleri şeyleri; kimlikaltı kimliküst kimlik, içdiş, aidiyetlik, öteki... gibi postmodernist kavram pratikleri ile cilalayıp, emperyalizmin neoliberalist pratiklerinden birisi olan Büyük Ortadoğu Projesi'ne silah olarak sunmaktadırlar.

• Neoliberalizm'in postmodernist kavram pratiklerinden 'Güncel Sanat' demagojisi ile ABD ve AB ülkelerinde eğitim, sanat ve sanat eğitimi salt postmodernist uygulamalardan ibaretmişçesine, aynı mantıkla benzeri uygulamaların ülkemizde de yapılıyor olması, sanatın gelecek kuşaklar için kültürel işlev ve kalıt olma özelliğini gölgelemektedir. "Güncel Sanat" bağlamından ayrı düşünülmemesi gereken Yapı Bozum, Yapı Söküm, Sanat Yapıtını Tahrip Et, Alternatif ya da Provokatif Sanat Yap... gibi postmodernist kavram pratikleri, öğrencilerin ve genç sanatçıların sanata, sanat tarihine, sanat eğitimi ve kültürüne yabancılaşarak saygısız davranmalarına, motivasyonlarının bozularak üretim yapmaktan alıkonmalarına yol açmaktadır. Toplumda sanat sevgisi ve bilinci oluşturma görevi olan kurumlarda, sanat sevgisi ve bilincinden yoksun öğrencilerin yetiştirilmesi sorunu, üzerinde önemle tartışılması gereken bir başka çelişkidir. Siyasetlerin, yöneticilerin ve bazı cahil grupların sanata ve sanatçıya saldıran ve hakaret eden tutumları bu çelişkidenden asla ayrı düşünülemez.

11. İstanbul Bienalinde savaşa karşıymış gibi görünüp, "İnsan Ne İle Yaşar" kavramsalıyla paraya, sömürüye ve savaşlara övgüler düzen mantık, Body Worlds sergisiyle savaş artığı cesetleri tekrar sanat gündemine sokarak, sanata ve sanat eğitime postmodernist ideolojiyi pervasızca egemen kılmaya çalışmaktadır.

• Bugün ülkemizde yayınlanan sanat dergileri, neoliberalizmin postmodernist ideolojisinin tek tipten sunduğu sanatçıları, düşünce, yorum ve uygulamaların benzerlerinin derlenmiş sayfalarından oluşmaktadır. Postmodernist kavram pratiklerini temel alan 'iş' ve 'oluş' mantıklı oluşturulmuş vermişleri çarşaf çarşaf anlatan, ürünü ve emeği yani sanat eserini bir kenara iterek metni, kavramı, sözü, anlatımı her şeyden önemli sayan, postmodernist ideolojinin propagandasının dışında hiçbir görüşe yer vermeyen, tek tip dergilerle tek tip sanat ve sanatçı çeşitlendirmeleri oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sanatsal üretim, yapıtlar, yani sanat felsefesi dilinde özdek nesne-madde-objektif olan... diğer bir deyişle geleceğe gerçek anlamda taşınması gerekli olan kültürel kalıt, postmodernist ideolojinin gereği olarak önemsizleştirilmektedir. Kalıcı olan değil, gündelik ve gelip geçici olan ne varsa sanat gerçekliğiymiş gibi sunulmakta, bugüne ait kültürel kalıt özelliği olabilecek değerler yok sayılmaktadır.

• İstanbul Bienallerinin ve küratörlerinin kullandığı kavramlar neoliberalizmin ideolojisi postmodernist kavram pratikleridir. İstanbul Bienali küratörlerinden Dan Cameron "Şiirsel Adalet" ve Hou Hanru "İmkânsız Değil, Üstelik Gerekli, Küresel Savaş Çağında İyimserlik" kavramlarını kullanarak gerçekleştirdikleri etkinlikler yoğun tepkilere neden olmuştu. Çünkü, bu etkinlikler sürecinde komşumuz Irak hiçte iyimser bir yaşantı içinde adalet duygusunu şiirsel anlamda yaşamıyordu. "Petrole Karşılık Gıda Yardımı" demagojisiyle rüşvet bataklığına batan Birleşmiş Milletler ile ABD'nin, rüşvet skandallarının önüne geçmek için nükleer silah bulma yalanıyla Irak'ı işgal etmelerini, İstanbul Bienalleriyle alkışlayan bu küratörleri ve destek verenleri elbette tarih acımasızca yargılayacaktır. "Body Worlds, Orijinal Vücut Dünyası Yaşam Döngüsü Sergisi" adıyla İstanbul'da sanat adına cesetlerin sergilenmesi ve cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaret edilmesi düşündürücüdür. 11. İstanbul Biena-

linde savaşa karşıymış gibi görünüp, "İnsan Ne İle Yaşar" kavramsalıyla paraya, sömürüye ve savaşlara övgüler düzen mantık, Body Worlds sergisiyle savaş artığı cesetleri tekrar sanat gündemine sokarak, sanata ve sanat eğitime postmodernist ideolojiyi pervasızca egemen kılmaya çalışmaktadır.

• İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti hazırlıkları sürecinde, Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay'ın Ayasofya'nın duvarının kazınması sonucunda bulunan melek resminin önünde gazetelere gülücüklerle poz vermesine karşın, yaklaşık aynı döneme denk düşen, 9 Eylül 2009'da İstanbul Ayamama Derisinde, beş menfezinin üçü İSKİ tarafından kapatılarak sel baskınına neden olarak gösterilen Mimar Sinan'ın yaptığı tarihi köprüye karşı duyarsızlığı başlı başına anılması gereken bir başka sorundur ve çok anlamlıdır.

• Kültür ve Turizm Bakanlığı Devlet Resim ve Heykel Müzeleri ilgisizliğe mahkum edilirken, özel müzeciliğin aşırı derecede reklamının yapılması da neoliberalizmin özelleştirmeci pratiklerinin postmodernist propagandasıdır. Özel müzelerin gösterişli reklam bombardımanlarıyla sunumunun çeliştiği Picasso, Dali ve Rembrandt sergileri, aradıklarını bulamamanın hayal kırıklığına uğrayan öğrencilerin ve izleyicilerin gözünde bu önemli sanatçıları değersizleştirmiştir.

• Öğretim elemanı olmayan yeni dev-

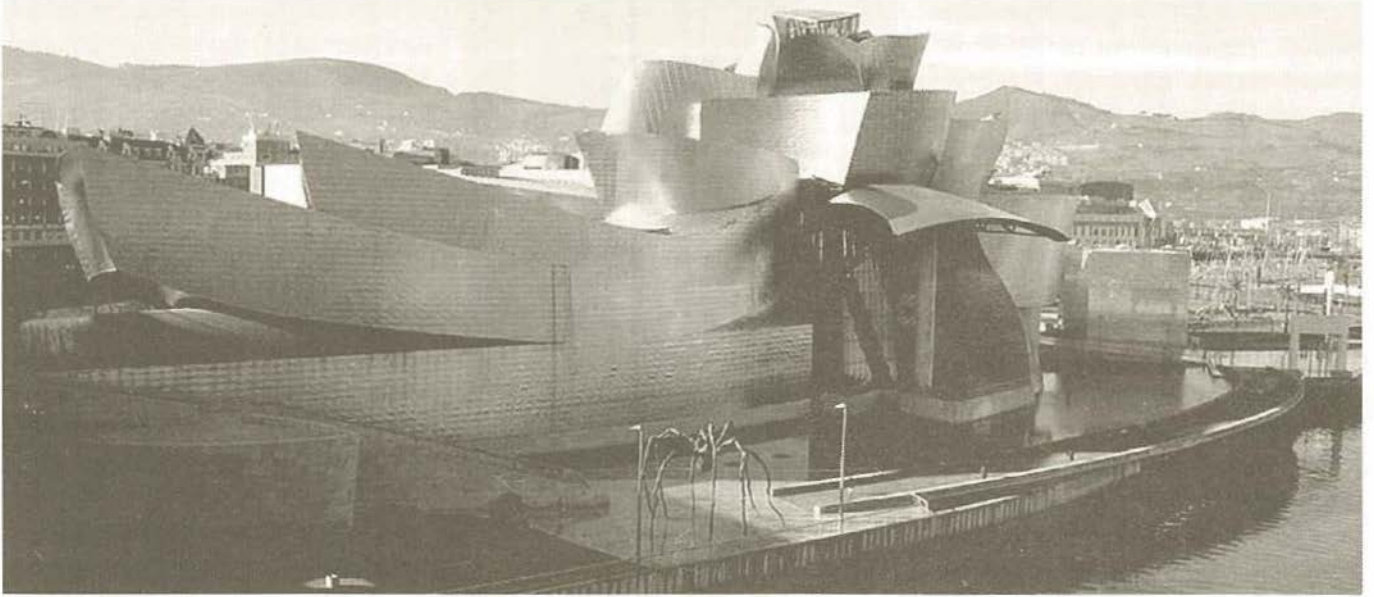
let üniversitelerinin açılması devlet üniversitelerinin gözden düşmesine neden olmaktadır. Devlet üniversitelerinde Eğitim Fakültelerinin açılması durdurularak, buna karşın yeni açılan özel vakıf üniversitelerinde Eğitim Fakültesi açılmasına izin verilmesi, parası olana sanat eğitimi olma hakkı tanımaktadır. Sanat eğitiminde deneyimli öğretim elemanlarının özel üniversitelere kaydırılması, stratejik anlamda sanatı ve sanat eğitimi parası olanın yapabileceğini, parası olmayanın sanattan elini eteğini çekmesi gerektiğini sorgulatmaktadır. Neoliberalizmin küreselleştirme, özelleştirme ve piyasalaştırma pratikleri ile sanattan ve sanat eğitiminden parasız ve eşit yararlanma hakkı vatandaşın elinden alınmak istenmektedir.

• Kültürün gerçek taşıyıcıları üniversiteler ve üniversite öğrencileridir. Üniversitede sanat eğitimcisinin gerçek ürünü sanatçı aday ve öğretmen aday öğrencileridir. Sanat eğitimcisi öğretmen adaylarının atamaları yapılmayarak, geleceğe akması gereken evrensel ve ulusal kültürün önü kesilmeye çalışılmaktadır.

Gelecek için öneriler

• "Bugünün sanatı ve sanat eğitimi"ne ilişkin yapılan bu kısa politik tahlil geleceğe olumsuz ve karamsar bakmamıza neden olmaktadır. Geleceğin sanat ve sanat eğitimi hayal etmek ancak ve ancak bugünün olumsuz koşullarının tasfiye edilmesiyle olanaklıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran mantık bugünün sanat ve sanat eğitime egemen kılın-

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran mantık bugünün sanat ve sanat eğitime egemen kılınmadıkça, neoliberalizmin postmodernist boyunduruğundan ve dayatmalarından kurtulmak olanaklı görünmemektedir.

Büyük parasal desteklerle yapılan "iş" ve "oluş" mantıklı postmodernist oluşturulu vermişleri kimlerin ne amaçla destekledikleri sorgulanmalıdır.

madıkça, neoliberalizmin postmodernist boyunduruğundan ve dayatmalarından kurtulmak olanaklı görünmemektedir. Geleceğe umutla bakabilmek için; ülkemizi dinci, mezhepçi, etnisiteci, cinsiyetçi ayrıştırmaların eşiğine sürükleyen neoliberalizmin pratiklerine ve onun postmodernist ideolojisine karşı ulusal bilincimizi geliştirerek, ulusal eğitim, sanat ve sanat eğitimi anlayışı ivedilikle uygulamaya konmalıdır.

- YÖK, Dünya Bankası, Millî Eğitimi, Geliştirme Projesi, Hizmet Öncesi Öğretmen, Eğitimi Projesi'nin Amerikalı danışmanlarınca dayatılan söz, metin ve program öncelikli, uygulamayı aşağılayan postmodernist Modüler Eğitim' in Araştırmacı Eğitimi tipi yaratma gayretkeşliğinden derhal vazgeçilmelidir. Çağdaş Türk Sanatı ve Sanat Eğitimi Tarihimizde varlığını toplumcu eğitim ve öğretim kültürü ile kanıtlayan sanat ve sanat eğitimi kurumlarının, dün olduğu gibi, yaptığıнын kuramını geliştiren Uygulamacı Eğitimi Sanatçı Öğretmen tipi yaratma geleneğinden vazgeçmeyip sahiplenerek geliştirmesi gereklidir.

- Genç kuşak sanatçı, sanat eğitimi ve akademisyenlerin çoğunluğunun, postmodernist ders programları, sanat

dergileri, etkinlikler, sanatçılar ve özellikle postmodernist sanat eğitimcileri tarafından etkilenmeleri, gelecek kuşakların sanatı hakkında umutsuzluğa kapılmamıza neden olmaktadır. Köklü sanat ve sanat eğitimi kurumları kuruluş mantıkları ile eğitim ve öğretim kültürüne ilişkin birikimlerini genç kuşağa kavratmaları öncelikli görevleri olmalıdır. Genç kuşağı postmodernist kavram pratiklerine karşı duyarlı ve etkin hale getirecek sanatsal üretime yönelik uygulamalar, seminer, konferans, panel, sempozyum düzenlemelerinin yanı sıra, neoliberalist pratiklerin ülkemizde yarattığı yıkımı ve postmodernist ideolojisi ile kültürel alanda yaptığı tahribatı, hayatın her alanında teşhir ve mahkum etmek için, etkili, nitelikli dergiler, kitaplar, broşürler, internet, radyo, televizyon yayınları acilen devreye sokulmalıdır.

- Neoliberalizmin yapboz parçaları ile sinsice oluşturduğu şifreleri çözüldükçe, postmodernist kavram pratiklerinin ikiyüzlü fotoğrafı bugün belirginleşerek açıkça ortaya çıkmıştır. Postmodernist kavram pratiklerinin "komple teoriler" olmayıp, neoliberalist pratiklerin ürettiği söylemler oldukları bu fotoğraftan anlaşılınca, neoliberalizm "Postmodernizm Bit-

miştir" yalanıyla göz boyamaya, sanatçı, aydın ve akademisyenleri kandırmaya ve hedef saptırmaya çalışan yeni taktikler geliştirmektedir. Neoliberalist pratikler uygulandığı sürece onun ideolojisi postmodernizmin ve kavram pratiklerinin ülkemiz üzerinde oynadığı entrikaların bitmeyeceği gerçeklik kazanmıştır.

- Büyük parasal desteklerle yapılan "iş" ve "oluş" mantıklı postmodernist oluşturuluvermişleri kimlerin ne amaçla destekledikleri sorgulanmalıdır. Bu sorgulama, Türkleri dünya kültürüne hiçbir şey katmamış barbar millet olarak gören ve cumhuriyet öncesinde ki Osmanlı topraklarında pek çok okulu bulunan emperyalist zihniyetin geçmişte ki mirasından bugün asla vazgeçmediğini ortaya koyacak ve gelecek için neter yapmamız gerektiğine ilişkin olmazsa olmazların ipuçlarını da yeterince verecektir.

"Başkent Üniversitesi'nin 27-29 Nisan 2011 tarihleri arasında düzenlediği Dün Bugün Gelecek konulu 1. Sanat ve Tasarım Eğitimi Sempozyumunda "Ulusal Sanat ve Sanat Eğitimi Politikası İvedilikle Oluşturulmalıdır" başlığı ile sunulan bildiri makaleye dönüştürülmüştür.

Doğa Tarihinden Notlar

Yeryuvarının oluşumu ve kıtaların evrimi

Evrenin oluşumu: Big Bang (Büyük Patlama)

Big Bang kuramında, Evren'in bugünküne oranla daha homojen bir yapıda olduğu kabul edilmektedir. Kozmik arkaplan ışımlarının homojenlik göstermesi bunun kanıtı olarak sunulmaktadır. Kurama göre günümüzde gözlenen galaksiler sonradan oluşmuşlardır. Geçmişte oluşan ilk galaksiler de, bugün yakınlarda gözlenen galaksilere benzemiyorlardı. Buna göre evrenin neye benzediğini anlamak için çok uzaklarda yer alan galaksilere bakmamız gerekir.

1920'lerde Edwin Hubble, günümüzde galaksi olarak adlandırılan bazı nebula türlerinin aslında galaksimiz dışında olduklarını, ayrıca galaksimizden uzaklaştıklarını ve uzaklaşma hızlarının galaksimize uzaklıklarıyla doğru orantılı olduğunu (Hubble Yasası ya da Hubble Sabiti) keşfetmiştir.

Bu sayımızda; Evren'in, Güneş sisteminin ve yeryuvarının oluşumundan hareketle, jeolojik zamanlarda ve gelecekte levhaların evrimi konusundaki yazısıyla, Levha tektoniği konusunda uzman olan değerli bir bilim adamı, Prof. Dr. Selim İnan (Mersin Üniversitesi) konuğumuz.

Evrende yer alan tüm uzay, zaman, enerji ve maddenin temelinde Big Bang vardır. Evrenin bir başlangıcı olduğunu ortaya koyan Big Bang (Büyük Patlama) kuramı, ilk kez 1920'li yılların başlarında Alexander Friedmann ve Georges Lemaître tarafından ileri sürülmüş. Bu kuramın ana fikri, günümüzde de genişlemesini sürdüren evrenin, geçmişte belirli bir zaman diliminde oldukça kararlı yoğun ve sıcak bir durumda olduğudur. Bu kararlılık be-

Evren'in çekim gücü genişlemeyi durduracak kadar büyük değilse galaksiler daima uzaklaşmaya devam edeceklerdir.

lirli bir zaman içerisinde bozulmuş (Big Bang), patlamayla birlikte önce enerji yayılımı ve ardından da evren genişlemeye başlamıştır.

Bununla ilgili en önemli gelişme, 1920'lerde Edwin Hubble'in, günümüzde galaksi olarak adlandırılan bazı nebula türlerinin aslında galaksimiz dışında olduklarını, ayrıca galaksimizden uzaklaştıklarını ve uzaklaşma hızlarının galaksimize uzaklıklarıyla doğru orantılı olduğunu (Hubble Yasası ya da Hubble Sabiti) keşfetmesi olmuştur. Edwin Hubble'in, 1929 yılında geliştirmiş olduğu yöntemlerle çok uzak galaksilerin ya da galaksi kümelerinin görünür bir hıza sahip olduklarını ortaya koyması evrenin genişlediğini kanıtlayan en önemli bulgudur. Günümüzde, uzay bilimciler Güneş sisteminin dışında evrende yer alan tüm galaksilerin, her yerde görünür bir şekilde ve çok hızla hareket ederek birbirle-

Bir yıldız, genellikle patlayarak öldüğünde; çekirdeğinde oluşmuş olan daha ağır elementler yıldızlar arası uzaya geri dönerek yeni yıldızlara kapanını şekilde tutulur.

Bu şekilde evrenin bileşimi, giderek daha ağır elementlerce zenginleşir.

Prof. Dr. Nurdan İNAN

Kıtaları ve okyanusları üzerinde taşıyan levhalar; Jeolojik zamanlar boyunca birleşip, ayrılarak; bir yandan okyanusları ve dağ kuşaklarını, bir yandan levha sınırlarındaki depremleri ve volkanları belirlerken, diğer yandan da (1) biyocoğrafyanın şekillenmesini sağlamış. Türlerin; farklı coğrafyalara yayılmaları, iklimsel döngüler nedeniyle uyum sağlayamadıkları koşullardan kaçmaları, büyük göçler yapmaları da bu sayede mümkün olabilmış. Bu anlamda levhaların evrimi, canlıların evrimini sınırlayan önemli bir döngüsel faktör.

Evrenin oluşumuyla başlayan inorganik evrim, bir yandan galaksilerin, güneş sistemlerinin hem oluşumunu, hem de evrimini sağlıyor. 13 Milyar 700 milyon yıl önce, kararlı bir durumda ve bütünüyle enerjiden oluşan Evren, günümüzde de genişlemesini sürdürmekte. Büyük Patlama (Big Bang)'dan hemen sonra Evren sıcaklığının hızla düştüğü, elektron ve nötrino denen taneciklerin karışımından oluşmuş ışık enerjisine dönüştüğü düşünülüyor. Sıcaklığın, dakikalar içinde 10 milyar derecelerden, 1 milyar derecelere düştüğü, böylece proton ve nötron oluşumunun gerçekleştiği hesaplanıyor. Sıcaklığın birkaç bin santigrad dereceye düşmesiyle, Big Bang'den 300.000 yıl sonra kuarklar, atomik partiküller ve anti madde partnerleriyle Evren'in doğuşunun gerçekleştiği tasarılanıyor. Bugünküne göre, daha homojen olan Evren; madde, anti madde, Hidrojen ve Helium'la kimyasal yapısını değiştiriyor. Ve, giderek ağır elementlerce zenginleşiyor. Milyar yıllar içinde Evren'in evrimi, beraberinde galaksiler ve nebulaları geliştiriyor. Sadece Güneş Sistemi içinde, onbinlerce kuyruklu yıldız, yüz milyarlarca yıldız biliniyor. Evren içindeki ilkel yeryuvarı; yerçekimi sıkışması, meteor çarpmaları ve radyoaktif bozunmadan kaynaklanan ısılar etkisiyle, giderek bileşimini değiştirip, homojenliğini kaybederek, farklı bileşim ve yoğunlukta katmanları oluşturuyor.

4.6 milyar yıl yaşında olan yerküre; üzerinde kıta taşıyan levhaları, dağları, denizleri, okyanusları, iklimleri ve atmosferinin bileşimiyle evrimini sürdürüyor. Yer içi de, depremler magmatik faaliyetler ve konveksiyon akımlarıyla sürekli olarak devinim ve evrimini sürdürüyor.

Kıtaların, bütün jeoloji tarihi boyunca hep aynı yerde olmadıkları, zaman zaman birleşerek ve ayrılarak binlerce kilometre hareket ettikleri fikri ilk kez, 17. yüzyılın başlarında ortaya atılmış. Ancak, bunu bir teori olarak geliştiren kişi, 20. yüzyılın başında, Alman jeofizikçi ve meteorolog Alfred Wegener olmuş.

Wegener, "Kıtalar ve Okyanusların Kökeni" (1915) isimli kitabında, "Kıtaların Kayması" teorisini ileri sürerek, kıtaların yapısının okyanus diplerinin yapısından farklı olduğunu, hafif ve rijid (katı) olan sialik özellikteki kıta kabuğunun, okyanus diplerinin ağır ve viskoz (akıcı) özellikteki sima tabakası üzerinde yüzmekte ve okyanus diplerini yararak ilerlemekte olduğunu belirtmiş. Bu ilerleme sırasında, kıtaların önünde yer yer, kıvrımlı sıradağların oluştuğunu, kıtaların arkalarında ise, inişlikli çıkışlı okyanus diplerinin açığa çıktığını ileri sürmüştü.

Wegener'in teorisine göre kıtalar, Jeolojik Zamanın Karbonifer Devri sonuna yani 292 milyon yıl öncesine kadar "Pangea" adı verilen tek bir büyük kara parçası halindeydi. Pangea'nın, ikinci Jeolojik Zaman (Mesozoyik) başında parçalanmasıyla kıtalar birbirlerinden ayrıldılar. O zamandan itibaren, denizlerde yüzen buz kütleleri gibi hareket ederek birbirlerinden uzaklaştılar ve 2 milyon yıl önce Pleyistosen Devrinde bugünkü yerlerini aldılar.

Wegener, kıtaların kayması teorisini, Güney Amerika ve Afrika kıyılarının tıpa tıp birbirine uyması, Güney kıtalarındaki buzul tortullarının izleri, Güney Amerika ve Afrika'daki kayalar, yapılar ve fosil topluluklarının uygunluğuna dayandırdı. Ancak, kıtaların hareket mekanizmaları için geçerli herhangi bir açıklama getiremedi.

Kıtaların kayması teorisi, daha sonra, Argand (1922), Staub (1924), Du Roi (1921, 1937), Daly (1926), Salomon Calvi (1933), Closs (1936), Benioff (1954), Runcorn (1962), Orowan (1964), Holmes (1965), Sykes (1968) ve Bullard (1969)'ın çalışmalarıyla desteklenerek geliştirildi.

Daha sonra, okyanus ortası sırtı, transform faylar, okyanus tabanlarının topoğrafik haritaları, radyometrik yaşlandırmalar, okyanus kabuğu ve derin deniz çökellerinden alınan karot örneklerinin incelenmesiyle elde edilen veriler, Wegener'in kıtaların kayması teorisine dayanak olan verilere eklendi ve "Levha Tektoniği" teorisine geliştirildi (Morgan, 1968; Dietz, 1961; Le Pichon, 1968; McKenzie, 1969; Dewey ve Bird, 1970).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen aletsel teknoloji sayesinde, okyanuslarda ayrintılı olarak yapılan jeolojik, jeofizik, paleomanyetik ve sismik araştırmalar; kıtaların, okyanusların ve yerkabuğunun (2) tektonik yapısıyla, jeolojik zamanlar boyunca geçirdiği evrimi ortaya koydu. Böylece, levhaların gelecek milyon yıllardaki evrimi de tahmin edilebilir hale geldi.

Dipnotlar:

- 1) Biyocoğrafya: Birki ve hayvan türlerinin, coğrafyadaki dağılımını ve bu dağılımın nedenlerini inceleyen bilim dalı.
- 2) Tektonik: Parçalanıp dağılmış yer katmanlarının birbirleri ile olan ilişkilerini araştıran yer bilimi kolü.

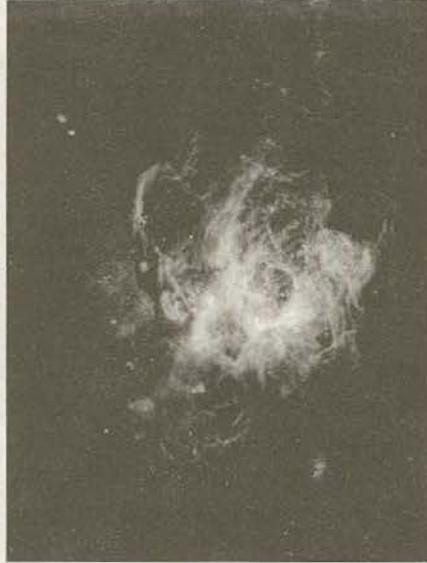
rinden uzaklaştıklarını gözlemlemektedir. Bu genişleme hızını ölçen uzay bilimciler, galaksilerin tümünün bir noktada toplandığını hesaplayabilmektedirler.

Kabul edilen kurama göre, madde Büyük Patlama sırasında yoktu ve evren bütünüyle enerjiden oluşmaktaydı. Büyük Patlamanın ilk saniyesi içerisinde çekim, elektromanyetik kuvvet, güçlü çekirdek kuvveti ve zayıf çekirdek kuvveti olmak üzere dört kuvvet ayrıldı ve evren genişlemeye başladı.

Uzay bilimciler Evren'in ortaya çıkışından sonraki ilk birkaç saniyenin resmini çok hızda çarpışan taneciklerin nasıllı davrandıklarını, uzaydaki ışık enerjisi ve tanecikler üzerinde çalışarak tasarlamışlardır. Bununla ilgili deneysel çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Örneğin, İsviçre Almanya sınırında yer CERN araştırma merkezinde çeşitli çarpışmalar gerçekleştirilmiş ve halen de deneysel çalışmalar devam etmektedir. Sonuçları heyecanla beklenen bu tip deneysel çalışmalar, Big Bang ile ilgili çok önemli sorulara yanıt verecektir.

Bu tasarıya göre, büyük patlamadan hemen sonra Evrenin yaklaşık 100 milyar santigrad derece sıcaklıkta olduğu, ilk saniyede bu sıcaklığın 10 milyar santigrad düşüğü hesaplanmıştır. Bu kadar yüksek sıcaklıklarda atomların oluşamayacağından hareketle, evren'in çoğu ışık enerjisinin; elektronlar ve nötrino denilen son derece hafif taneciklerin karışımın-

Nebula bulutlarının soğuması sonucunda kaya ve metalik malzemeler oluşmaya başlamıştır. Asteroid büyüklüğünde veya daha küçük boyuttaki tanelerin sürekli olarak çarpışmaları sonucunda giderek büyüme gerçekleşmiştir (İlkel gezegen).

Teleskoplarda bulanık ve bulutumsu bir şekilde görülen çok uzaktaki galaksilere "nebula" adı verilmektedir.

dan oluştuğu, bunun yanı sıra proton ve nötronların da oluşmaya başladığı düşünülmektedir. 1.5 dakika sonra sıcaklık 1 milyar santigrad dereceye düşmüş ve birkaç atom çekirdeği oluşmuştur. Ancak, sıcaklık atomların varlığı için hâlâ çok yüksektir. Evren genişlediği için soğumaya devam etmiş, sıcaklık birkaç bin santigrad dereceye düştüğünde yaklaşık 300.000 yıl sonra kuarklar, sonra atomik partiküller ve anti madde partnerleri görünmeye başlamış ve bir anlamda evren doğmuştur.

Birbirlerini yok eden madde ve anti madde karşılaşmasında enerji ve ilkel maddeler ile basit yapı elementlerden Hidrojen ve Helyum oluşmuştur. Bunu izleyen 200 milyon yılda evren genişleyip soğumasını sürdürmüş, yıldızlar ve galaksiler oluşmaya başlamış ve bu şekilde Evren'in kimyasal yapısı giderek değişmiştir. Başlangıçta Evren % 100 oranında hidrojen ve helyum atomlarından oluşmakta iken, bugün ağırlıkça %98 oranında hidrojen ve helyum ile %2 oranında diğer tüm elementlerden oluşmaktadır. Evrenin bu şekildeki değişimin nedeni, yıldızların yaşamları boyunca geçirmiş olduğu termonükleer reaksiyonlar olarak gösterilmiştir.

Bir yıldız, genellikle patlayarak öldüğünde; çekirdeğinde oluşmuş olan daha ağır elementler yıldızlar arası uzaya geri dönerek yeni yıldızlara kapanımı şeklinde tutulur. Bu şekilde evrenin bileşimi, giderek daha ağır elementlerce zenginleşir.

Evren'in doğuşuyla birlikte hacmi de büyümeye başlamıştır. Bu yayılmanın, yani bir anlamda evrenin nefes almasının, sonu gelmeyecek bir biçimde günümüzde de devam ettiği düşünülmektedir. Evren'in çekim gücü genişlemeyi durduracak kadar büyük değilse galaksiler daima uzaklaşmaya devam edeceklerdir. Bu teori, "Kesintisiz Büyüme Teorisi" olarak adlandırılır. Bazı araştırmacılar ise, evren hacminin büyümesinin giderek zayıflayacağını ve evrenin merkezinden galaksilere yayılan çekim gücünün giderek artacağını ileri sürerler. Bu durumda evren, büzülüp ufalacak ve kendi kendini yok edecek, bunun sonucu olarak da büyük patlamanın tersi olan "Büyük Sıkışma (Big Crunch)" gerçekleşecektir. Ardından bir başka "Büyük Patlama (Big Bang)" ile döngü yeniden başlayacaktır. Evren'in çekim gücü yeterli ise tüm galaksiler ters yönde, bir başka sonsuz yongunluk noktası oluşturarak merkeze düşeceklerdir. Evren tekrar genişleyecek ve sonra tekrar sıkışacaktır. Bu döngü, "Sonsuz Tekrar Teorisi (Salınımlı Evren Teorisi)" olarak adlandırılmaktadır.

Sonuçta evren teorileri içerisinde en çok taraf bulan "Sonsuz Tekrar" ve "Kesintisiz Büyüme" teorileri birbirleriyle çelişmekte iseler de, bu konudaki çalışmalar yeni geliştirilen teleskop ve tekniklerle güncellenmektedir.

Güneş sisteminin oluşumu ve evrimi

Big Bang kuramında, Evren'in bugünküne oranla daha homojen bir yapıda olduğu kabul edilmektedir. Kozmik arkaplan ışımlarının homojenlik göstermesi bunun kanıtı olarak sunulmaktadır. Bu verilere göre, büyük patlamanın baş-

langıç evrelerinde özellikle galaksiler, yıldız kümeleri, nebular gibi büyük ölçekli uzay sistemleri henüz oluşmamışlardır. Big Bang kuramına göre günümüzde gözlenen galaksiler sonradan oluşmuşlardır. Geçmişte oluşan ilk galaksiler de, bugün yakınlarda gözlenen galaksilere benzemiyorlardı. Buna göre evrenin neye benzediğini anlamak için çok uzaklarda yer alan galaksilere bakmamız gerekir. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, bir milyar yıl ışık yılı uzaklıkta bir gök cismini gözlemlemek, o cisimden Dünya'ya gelen ışığın kaynağından bir milyar yıl önce yola çıktığı göz önünde bulundurulursa, o cismin bir milyar yıl önceki durumunu görmemiz demektir.

İçinde bir merkez etrafında dönen milyarlarca yıldız topluluğunun bulunduğu çok büyük uzay sistemleri olarak tanımlanan galaksiler, yaklaşık bir milyar yıllık zaman sonra oluşmaya başlamışlardır. Teleskoplarda bulanık ve bulutumsu bir şekilde görülen çok uzaklardaki galaksilere "nebula" adı verilmektedir. Bunlarında görüntüleri spiral biçimindedir. Çok sayıda tanımlanan galaksi ve nebulalara; Samanyolu Galaksisi, Whirpol Galaksisi, Konik Nebula, Monocretos Nebulası, Kelebek Nebulası, Tarantula Nebulası, Omega Nebulası,

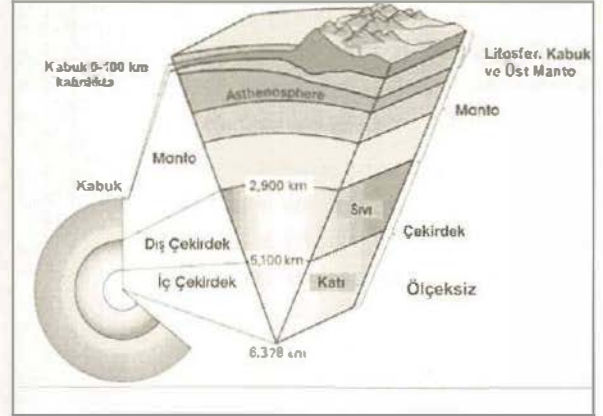
Iron Nebulası gibi isimler verilmektedir. Güneş sisteminin bulunduğu Samanyolu Galaksisinde; içersinde milyonlarca yıldız barındıran yaklaşık 100 kadar yıldız kümesi bulunmaktadır. Galaksimiz daha büyük yıldızlar grubunun bir üyesi durumundadır. Bu grup içinde 17'den fazla sistem yer almakta ve bunlar çekim kuvvetleri nedeniyle birbirlerine bağlı bulunmaktadır Samanyolu Galaksisi içinde güneşe benzeyen, daha sıcak ve daha parlak çok büyük yıldızlar yer almaktadır.

Güneş sistemi, Samanyolu Galaksisinin içerisinde çok küçük bir nokta şeklinde yer almakta ve galaksi merkezinden 30 bin ışık yılı uzaklıkta bulunmaktadır. Güneş sisteminde; (Merkür (en yakın), Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranus, Neptün (en uzak)) olarak 8 adet gezegen, 31 adet uydu, 30 bin adet asteroit, onbinlerce kuyruklu yıldız, yüz milyarlarca yıldız, milyonlarca meteor yer almaktadır.

İlk kez 1664'te Rene Descartes'in, güneş sistemin evrensel bir sıvı içindeki çok büyük bir girdaptan oluştuğunu ortaya atmasından bu yana, Güneş sisteminin oluşumu için çok değişik kuramlar üretilmiş ve çoğu geçersiz kılınmıştır.

Günümüzde güneş nebulası kuramı, Güneş Sisteminin oluşumunda Samanyolu Galaksisinin sarmal bir kolunda yıldızlar arası malzemelerin yoğunlaşarak çökmesini içerir. Bu gaz ve küçük tanelerden oluşan bulut (güneş nebulası), saatin tersi yönünde dönen diskin içine çökerek, diskin orta kısmında yaklaşık malzemesinin %90'nını yoğunlaştırmış ve çevresinde güneş nebulası adlı dönen bir malzeme bulutunun fırladığı embriyo halinde bir Güneş oluşturmuştur.

Nebula bulutlarının soğuması sonucunda kaya ve metalik malzemeler oluş-

Yeryuvarının iç yapısı ve bölümleri.

maya başlamıştır. Asteroid büyüklüğünde veya daha küçük boyuttaki tanelerin sürekli olarak çarpışmaları sonucunda giderek büyüme gerçekleşmiştir (ilkel gezegen). Gezegenlerin bileşimi ve evrimsel gelişimi kısmen Güneşten olan uzaklıklarının sonucudur. Gezegenler birleştiğinde nebula'nın merkezine çekilen malzemede yerçekimi sıkışmasıyla yoğunlaşmış, çökmüş ve birkaç milyon dereceye kadar ısınmıştır. Sonuçta yıldızımız olan Güneş ortaya çıkmıştır.

Dünya'nın da dahil olduğu, Samanyolu galaksisindeki tüm yıldızlar; galaksi merkezinin etrafında dönmektedirler. Güneş Sistemi de, saniyede 250 km. hızla hareket ederek, bir dolanımını 220 milyon yılda tamamlamaktadır.

Dünya'nın oluşumu ve evrimi

Güncel bilgilere göre 4.6 milyar yıl önce, güneş sistemi içersinde yer alan gezegenimsiler, Dünyayı ve diğer gezegenleri oluşturmaya yetecek malzemeyi bir araya getirdi.

Bilim adamları, tek düze bileşim ve yoğunluktaki ilkel yeryuvarının olasılıkla soğumuş halde olduğunu ve büyük ölçüde silikat bileşikler, demir ve magnezyum oksitler ile daha az miktarlarda diğer elementlerden oluştuğunu düşünürler. Devamında, meteor çarpmaları, yerçekimi sıkışması ve radyoaktif bozunmadan gelen ısıların bileşkesi yeryuvarının sıcaklığını ve içindeki demir ve nikeli erit-

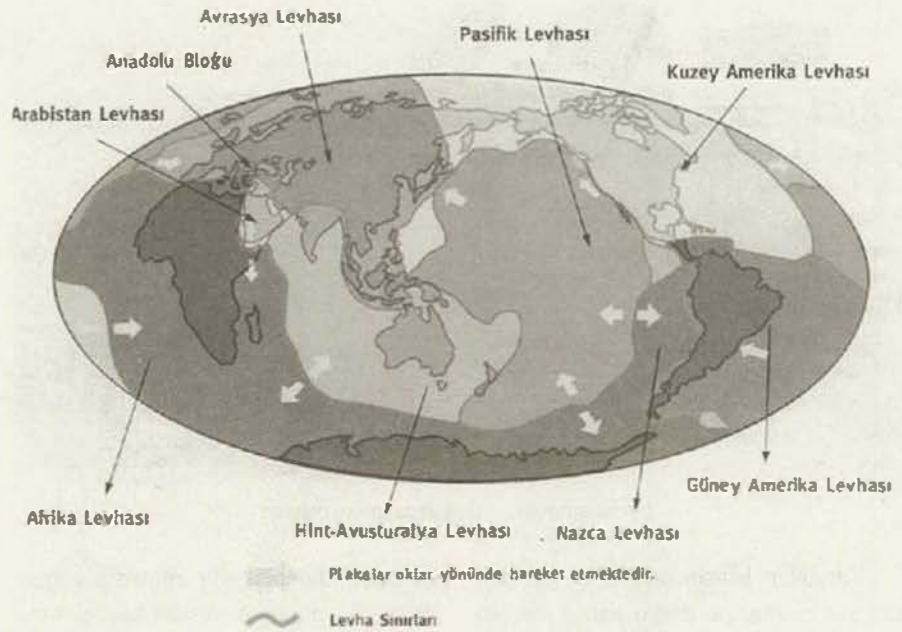
3.8 milyar yıl önce ilkel yeryuvarını oluşturan malzemeler, gravitasyonel enerji, meteor çarpmaları ve radioaktif bozunumlarla aşırı ölçüde ısındı, eridi ve yoğunluklarına göre ağır olanlar yerin merkezine, hafif olanlar yer yüzeyine doğru hareket ederek yerkabuğunu oluşturdular.

meye yetecek ölçüde artırmıştır. Bu durum da, homojenliği ortadan kaldırmış ve sonuçta farklı bileşim ve yoğunlukta konsantrik katmanlardan oluşan farklılaşmış bir gezegen ortaya çıkmıştır.

Yeryuvarı, oluşumundan itibaren (4.6 milyar yıl), sürekli hareket ve değişim içindedir. Örneğin; kıtaların, okyanusların, dağların, iç denizlerin hem boyutları, hem de coğrafik konumları zaman içerisinde sürekli olarak değişmiştir. Keza, geçmişteki atmosferde şimdiki atmosferden farklı bir şekilde gelişmiş ve bu şekilde günümüzden farklı canlılar ortaya çıkmıştır. Dağlar, tepeler gibi çeşitli coğrafik şekiller, rüzgar, iklim, su ve buzulların etkisiyle şekillerini sürekli olarak değiştirmiştir. Deprem ve volkanik aktiviteler ise, yeryuvarının içinin sürekli olarak hareketli olduğunu kanıtlayan en önemli olaylardır. Yeryuvarı, 4.6 milyar yıl önce bugünkü Ay'ın görüntüsüne benzer bir konumdaydı. Minerallerce zengin, cansız ve hayatsız bir görünümdeydi.. İlkel yeryuvarı, homojen bir yapıda ve soluktu. Üzerinde, çoğunlukla ağızları kapalı çok sayıda volkanlar bulunuyordu. Bu dönemde, Dünya'ya çarpan büyük bir meteorun etkisiyle, en büyüğü bugünkü Mars gezegeni büyüklüğünde çok sayıda parça koparak uzaya dağıldı.

4.5 Milyar yıl önceki, bu çarpışma sonrasında oluşan çok sayıda parçalar bir araya gelerek, dünyanın etrafında bir yörüngeye oturdu. Bazı bilim adamları bunlara "Büyüme Yüzüğü" adını verirler. Zamanla bu parçalardan bazıları birleşerek bugünkü Ay'ı oluşturdular.

Konveksiyon teorisine göre, yerin içi ile yeryüzünün sıcaklığı arasındaki ısı farkı yerin manto kesiminde yılda bir kaç santimetre hızla hareket eden bir konveksiyon akımı oluşturmaktadır.

Yeryuvarındaki levhalar ve bunların hareket yönleri.

3.8 milyar yıl önce ilkel yeryuvarını oluşturan malzemeler, gravitasyonel enerji, meteor çarpmaları ve radioaktif bozunumlarla aşırı ölçüde ısındı, eridi ve yoğunluklarına göre ağır olanlar yerin merkezine, hafif olanlar yer yüzeyine doğru hareket ederek yerkabuğunu oluşturdular.

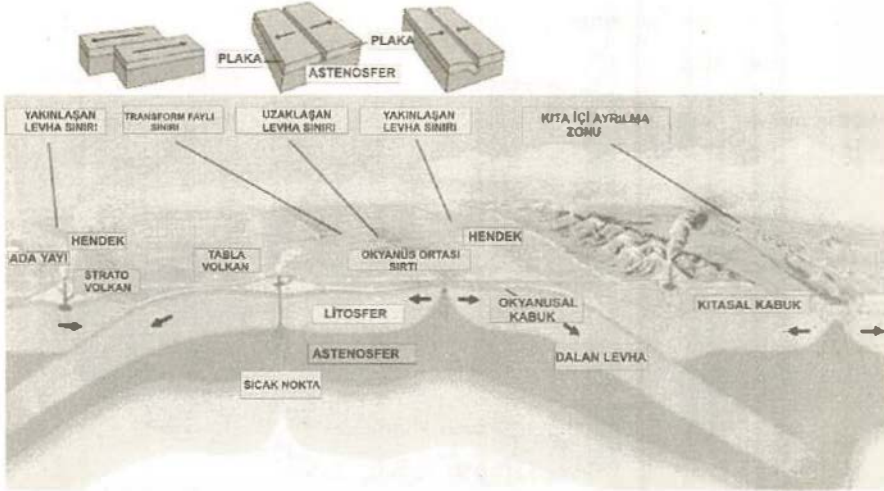
3.7 milyar yıl önce, Dünya'nın iç basıncı artı ve çekirdek erimeye ve yerkabuğunun daha ince bölümlerinden magma yüzeye çıkmaya başladı. Bu şekilde çok büyük volkanlar oluştu ve bunlardan çıkan lav malzemeleri çok büyük alanları işgal etti. Volkanlardan lavların yanı sıra çok miktarlarda gazlarda çıkarak, yerçekimi nedeniyle gezegenimiz çevresinde birikmeye başladı. Bu şekilde anhidrit karbon, azot ve su buharı açısından zengin bir ilk atmosfer oluştu.

3.6 milyar yıl önce volkan aktivitesi azaldı ve yeryuvarı soğumaya başladı. Buna bağlı olarak atmosferdeki su buharı yoğunlaşarak, 100 milyon yıl sürecek bir yağmur başladı. Bu kadar uzun bir süre devam eden yağış nedeniyle oluşan sular büyük çukurluklarda birikerek okyanusları oluşturdu. Bu sırada atmosferde yer alan anhidrit karbonun bir kısmı okyanus suyunu karıştı. Bunlara paralel olarak, ilkel atmosferde bulunan amonyak (NH_3), metan (CH_4) gazları ve su buharı (H_2O); güneş ışınları ve elektrik boşanımı etkisi ile amino asit, nükleik asit ve karbonhidrat molekülleri haline geldiler. Bunlar, yeryüzündeki sularda toplanarak organik çorabayı oluşturdular. Bu şekilde anorganik olarak canlı organizmaların esas yapı elemanları (amino asitler ve karbonhidratlar) ilk kez meydana geldiler.

İlkel okyanus ortamında karbon bazındaki bazı moleküller çeşitli kimyasal reaksiyonlar sonucunda karmaşık yapı kazandılar. Böylece, yaşamın doğuşuna doğru bir evrim başladı. Bu şekilde ilk oluşan bakteriler, okyanus suyunda bulunan karbon moleküllerini kullanarak, insan'a kadar uzanacak uzun gelişimlerini başlattılar.

Yerin başlangıçtaki bileşimi, genellikle tüm evrenin bileşimine benzemekle ise de yeryuvarının milyarlarca yıl süregelen evrimi sırasında kimyasal bileşimi ayrışma olayları ile değişmiş ve uçucu elementler büyük ölçüde uzaklaşmışlardır.

Yerin başlangıçtaki bileşimi, genellikle tüm evrenin bileşimine benzemekle ise de yeryuvarının milyarlarca yıl süregelen evrimi sırasında kimyasal bileşimi ayrışma olayları ile değişmiş ve uçucu elementler büyük ölçüde uzaklaşmışlardır.

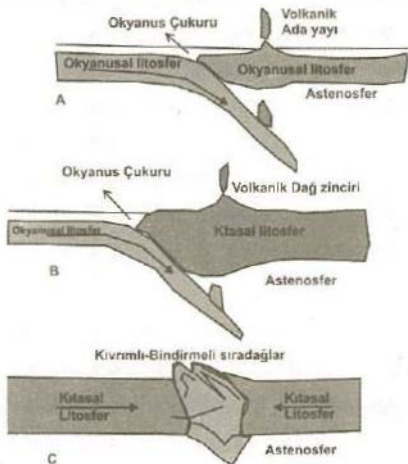
Levha sınırları ve meydana gelen olaylar.

Yeryuvarı bileşimsel olarak, en dıştan yer merkezine doğru kabuk, manto ve çekirdek olmak üzere iç içe geçmiş üç ana katmandan oluşur. Bu düzenli sıralanış bileşim, sıcaklık ve basınç farklılığına bağlı değişimlerin bir işlevi olarak katmanlar arasındaki yoğunluk farklarından ileri gelir. Esas olarak yerin kimyasal bileşimini çoğunlukla manto ve çekirdek oluşturur. Yer kabuk, hidrosfer ve atmosferi; toplam olarak tüm yerküresinin % 1'inden daha az bir bölümünü içerir.

Karalarda ortalama 35 km ve okyanus tabanlarında ise 8-10 km kalınlıkta olan yerkabuğu, kimyasal ve mineralojik bileşimleri birbirinden farklı iki grup kayıktan oluşmuştur. Birinci grupta; granit,

kumtaşı, kireçtaşı gibi ortalama yoğunlukları 2.7 gr/cm³ olan hafif kayalar bulunur. Bunlar silisyum oksit ve alüminyum oksitçe zengin kayalardır ve "Sial" olarak tanımlanırlar. İkinci grupta ise, bazalt cinsinden koyu renkli ve ağır kayalar yer alır. Bunların yoğunlukları, 2.8-3.0 gr/cm³ tür. Bunlara, ayrıca yoğunlukları 3.4 gr/cm³ olan daha ağır ve daha bazik kayalar da katılır. Bu grubun bileşiminde demir oksit ve magnezyum oksit önemli bir yer tutmakta ve magnezyumca zengin anlamına gelen "Sima" terimi kullanılmaktadır. Katı kabuk ile, Üst Mantonun bir bölümünü içine alan "Litosfer" (taş küre) ise, 100 km derinliğe kadar uzanır.

Litosfer ve Astenosferi içine alan "Üst Manto" bölgesi, 700 km derinliklere kadar iner. Burada, yoğunluğu 3.3-4.3 gr/cm³ olan, olivinli ve piroksenli ultrabazik veya ultramafik kayalar bulunur. Yer içinin 700-2890 km derinliği arasında kalan kısmına "Alt Manto" denir. Burada magnezyum ve demirin oksitleri ile silikatları egemendir. Genel olarak Manto, tüm yerküre hacminin %83 ünü oluşturmaktadır olup, denizdibi yayılmaları, kıta kaymaları, dağların oluşumu, volkanlar ve büyük depremler gibi yerkabuğunda meydana gelen büyük olaylara neden olan kuvvetlerin ve enerjilerin kaynağını oluşturmaktadır.

Yakınlaşan levha sınırlarında dalma batmanın üç çeşidi.

Çekirdeğin 5150 km derinliğe kadar olan bölümü "Dış Çekirdek", yer merkezine kadar olan kısmı da "İç Çekirdek" olarak adlanır. Dış çekirdeğin esas maddesini ergimiş halde demir nikel karışımı (%90 Fe, %10 Ni), iç çekirdeğin esas maddesini ise, kristal halde Fe-Ni karışımı oluşturur.

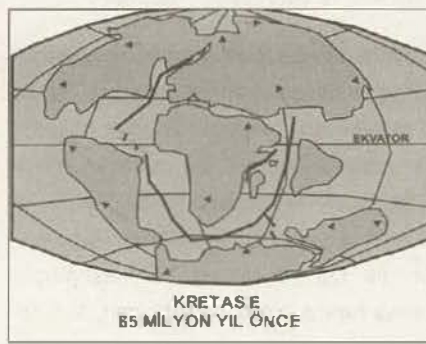
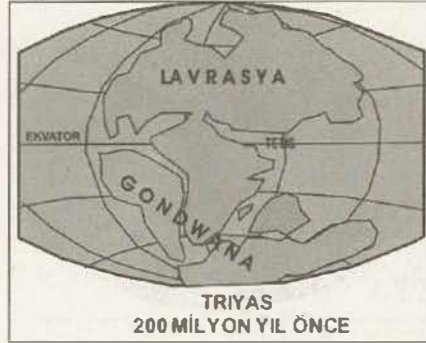
Levha tektoniği ve kıtaların evrimi

Yeryuvarında meydana gelen, depremler, volkanlar gibi çeşitli olayların nedenleri ve bunları hareket ettiren ya da oluşumuna neden olan kuvvetlerin neler olduğu konusu üzerinde çok sayıda hipotez ve teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri; Kontraksiyon, Ekspansiyon, Magmatik Yükselme Kabarma Konveksiyon Akımları, Kıtaların Kayması ve Levha Tektoniği Teorileri'dir.

Kontraksiyon Teorisi, yerküre'nin başlangıçta sıcakergimiş bir kütle halinde bulunduğunu, zamanla soğuyarak büzüldüğünü, hacminin küçüldüğünü ve dış kısmında katı bir kabuğun oluştuğunu kabul eder.

Ekspansiyon veya Genişleme Büyüme Teorisi, yeryuvarının hacminin büyümesinin nedeni olarak ısısal genişlemeyi öngörür. Diğer bir neden de, yer içindeki yoğunluğu fazla yüksek basınç fazındaki maddelerin, yoğunluğu daha az düşük basınç fazındaki türlerine dönüşmesidir.

Konveksiyon teorisine göre, yerin içi ile yeryüzünün sıcaklığı arasındaki ısı farkı yerin manto kesiminde yılda bir kaç santimetre hızla hareket eden bir konveksiyon akımı oluşturmaktadır. Bu hareket sürtünme dolayısıyla yerkabuğuna iletilmekte ve kabuğu hareket ettirmektedir. Bir diğer ifadeyle derinlerde manto kesiminde çok yavaş akan maddeler, yerkabuğundaki hareketlere aktif olarak katılmakta ve bu şekilde büyük tektonik yapıların meydana gelmesine neden olmaktadır.

Kıtaların son 225 milyon yıldan günümüze kadar evrimi.

Atlas okyanusunun iki kıyısının, morfolojik olarak birbirine uyacak şekilde görünmeleri, birçok bilim adamının (Bacon, 1620; Placet, 1658; Snider ve Pelli-orini, 1858; Suess, 1883 ve 1909) dikkatini çekmiş ve eskiden bu kıyılarının yan yana bulunmaları gerektiği düşünülmüştür. Bu anlamda, "Kıtaların Kayma Teorisi" ilk kez Alman jeofizikçi Alfred Wegener tarafından 1912'de ortaya konmuş ve çoğu bilim adamı tarafından kabul edilmiştir. Bu teoriye göre; kıtalar okyanus tabanlarından farklı yapıda olup, sınırları bağlı da değildir. Aksine, buzdağlarının denizde yüzmeleri gibi, kıtalar da derin deniz dipleri'nde okyanus tabanlarında açığa çıkan ve yoğunlukları kendilerinden fazla olan ağır maddeler üzerinde yüzerler kayarlar.

Levha Tektoniği, büyük ölçüde okyanuslardan elde edilen veriler üzerine kurulu bir teoridir. Bu özelliği ile kendinden önceki teorilerden ayrılır. Özellikle, 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında geliştirilen denizaltıları okyanus tabanları ayrıntılı olarak incelenmiş ve okyanus tabanlarının kıtalarla farklılıkları or-

taya çıkarılmıştır. Çok sayıda denemeden geçirilen bu teori, yer yüzeyinde meydana gelen tüm jeolojik olay ve yapıları açıklayabilen bir teori olup, tüm bilim adamları tarafından kabul görmektedir.

Yeryüzündeki yapı ve hareketleri konu alan Levha Tektoniği (Plate Tectonics) kavramına göre, yerin dış kısmını oluşturan 70-100 km. kalınlıkta ve katı özellikteki "Litosfer" (Taşküre), 7 tane büyük ve birçok küçük levhadan oluşmakta, bu levhalar Üst Mantonun litosferine kıyasla daha yumuşak ve akıcı bir bölgesi olan "Astenosfer" üzerinde kaymakta ve hareket etmektedirler.

Avrasya, Kuzey Amerika, Pasifik, Afrika, Güney Amerika, Avustralya ve Antartika büyük levhaları; Antiller, Filipinler, Kakos, ve Nazka levhaları da küçük levhaları oluşturmaktadır. Levhaların adları, her ne kadar kıtaların adlarını almakta ise de, kıtaların sınırları ile levhaların sınırları aynı değildir. Kıtalar, kendilerinden daha büyük olan levhaların içine gömülmüş, levhalar tarafından pasif olarak sürüklenen yerkaşu parçalarıdır.

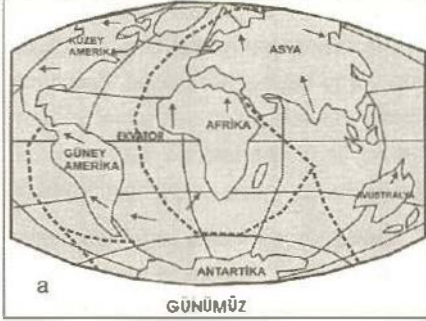
Denizaltı ve yerüstü volkanizması, kıvrımlı sıradağların oluşumu, büyük ölçekli yatay kayma hareketleri, çeşitli derinlikte odaklara sahip depremler ve benzeri büyük ölçekli tektonik olaylar genellikle levha sınırlarına karşılık gelmektedir.

Levha sınırlarındaki bağlı hareketler üç şekilde olur. Uzaklaşan levha sınırlarında, levhalar sınırlar boyunca birbirinden uzaklaşıp ve aralarında bir açıklık bırakırlar. Yakınlaşan levha sınırlarında, levhalar birbiri ile çakışıp, çarpışır ve biri diğerinin altına dalar veya üzerine bindirir. Transform faylı sınırlarda ise, levhalar sınırları boyunca birbirine nazaran kayarlar.

Uzaklaşan levhaların sınırlarında oluşan olaylar topluluğuna "Deniz tabanı yayılması" denir. Uzaklaşmakta olan levhalar arasındaki boşluğu, Astenosferden yükselen sıcak ve kısmen sıvı durumda olan magma doldurur. Burada soğuyan ve katılaşan magma, her iki tarafa simetrik olarak yayılır ve uzaklaşmakta olan levhalara eklenir. Bu şekilde, yeni bir okyanus kabuğu ve yeni bir okyanus oluşmaya başlar. Deniz tabanı yayılması genellikle simetrik olarak gerçekleşmekte ve yayılma merkezinden dışarı çıkan yeni maddeler merkezin her iki tarafına eşit olarak eklenmektedir. Bu şekilde yayılma merkezi hep orta da kalmaktadır.

Yayılma merkezlerinde, litosferin Astenosfer üzerine yaptığı basınç, magmanın yükselmesi için gerekli enerjiyi sağlamaktadır. Bu şekilde yükselen sıcak magmanın soğuması yavaş yavaş olduğundan, yeni çıkan taze magma yayılma merkezinde ve yakın çevresinde bir y-

Permien devri sonunda Pangea, önce kuzey ve güney kıtaları olmak üzere ikiye bölünüyor. Kuzeydeki parçaya "Lavrasya", güneydeki parçaya "Gondwana" adı veriliyor.

Günümüzdeki (a) ve 50 milyon yıl sonraki (b) kıta ve okyanusların durumları.

ğılma yapar ve burada sırt (rise) denilen bir yükseklik oluşturur. Okyanusların yaklaşık tam ortasında yer alan bu yükseltilere "Okyanus Ortası Sırtları" adı verilmektedir. Pasifik okyanusundaki sırt, okyanusun doğu kenarına yakın bir yerdedir. Atlas okyanusundaki sırt, onu çevreleyen okyanus dibinden yaklaşık 2500 metre yüksektir.

Deniz tabanı yayılmasının yavaş olduğu durumlarda (2-5 cm/yıl) sırtta deniz dibi topoğrafyası oldukça engebeli bir durum sergiler. Bu sırtların tam ortasında bir yarık (rift) yer alır. Deniz tabanı yayılmasının hızı 2 ile 15 cm/yıl arasında değişir ve ortalama hız 6 cm/yıl olarak kabul edilmektedir.

Konverjan (yaklaşan) levha sınırlarında ise, levhalar birbirleri ile çarpışır, birbiri üzerine biner veya biri diğerinin altına dalar. Levhalardan birinin diğerinin altına dalmasına ve Astenosfer içine batmasına "Dalma-Batma" denir.

Deniz tabanı yayılması sonucunda meydana gelen yeni litosferle, dalma batma bölgesinde kaybolan litosfer parçası birbirini karşılamakta ve bu şekilde yeryüzünün alanı değişmeyerek hep aynı kalmaktadır.

Manto malzemesinden oluşan okyanusal litosfer, kıtasal litosfere nazaran daha ağır olduğundan, kolaylıkla Astenosfer içine dalar, batar ve orada ergiyerek tekrar manto malzemesine dönüşür. İki okyanusal levhanın birbirleriyle karşılaşması durumunda, bunlardan birisi diğerinin altına dalar.

Kıtasal kabuğun bileşimi, okyanusal kabuğun bileşiminden farklı ve daha hafif olduğundan, kıtasal kabuğun dalması söz konusu olamaz. Bu nedenle, okyanusal litosferle karşılaştığında okyanusal litosfer, kıtasal litosfer altına dalmaktadır. İki kıtasal litosfer karşılaştığında, dalma batma olamayacağından, tam bir çarpışma ve sıkışma gerçekleşmekte olup, iki levha arasında kıvrımlıbindirme-li sıradağlar oluşmaktadır. Zagros Dağları, Himalayalar, Alpler, Appalaşlar gibi dağ sıraları, iki kıtasal litosferin çarpışmasının en güzel örnekleridir.

Özellikle Atlantik örneğinde olduğu gibi, okyanusal litosferin, kıtasal litosferin altına daldığı yerlerde, kıta kenarlarında Andlar ve Rokiler gibi "kordiyer tipi" sıradağlar oluşur.

Ya da, And Dağları örneğinde olduğu gibi, ada yaylarına nazaran daha silisik bir yapıda olan okyanus kıta magmatizması gelişebilir. Burada, volkanlar kara üstünde volkan dizileri halinde gelişir.

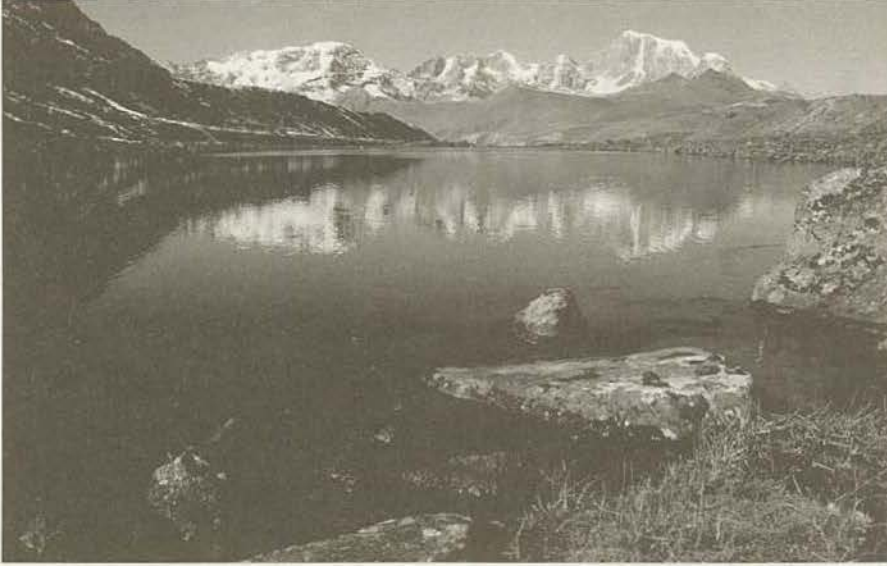
Oldukça karışık olan levhaların hareket mekanizmalarını açıklamaya çalışan en önemli görüş konveksiyon akıntılarıdır. Konveksiyon akımında, sıcak manto malzemesi yükselir ve yukarı doğru hareket eder. Buna karşın soğuk maddeler alçalır ve aşağı doğru iner. Bu şekilde ergime katılma tekrar ergime ve tekrar katılma suretiyle sıcaklığa bağlı bir madde dolaşımı gerçekleşir. Sıcak maddelerden oluşan ısı hüzmesi mantonun derinliklerinden yayılma merkezine ka-

dar yükselir ve oradan yüzeye yayılarak soğur ve katılır. Bir litosfer levhası halinde dalma-batma zonunda manto içine gömülür. Orada ısınır, ergir, karışır ve yayılma merkezine doğru tekrar yükselmeye başlar.

Sonuç olarak, kıtaları ve okyanusları üzerinde barındıran ve taşıyan levhalar, yer tarihi boyunca sürekli bir şekilde hareket etmişler, zaman zaman birleşerek tek bir kıta haline gelmişler, zaman zaman ayrılarak çok sayıda kıtalar haline geçmişlerdir. Levhalar, ayrıldığı kesimlerde okyanusları ve denizleri, yakınlaştığı ve çarpıştığı yerlerde ise Alpler, Himalayalar, Apalaşlar gibi kıvrımlı dağ kuşaklarını, depremleri, volkanik dağları oluşturmuşlardır.

Günümüzden 230 milyon yıl öncesi-ne gidildiğinde o günkü coğrafik konumda tüm kıtalar birleşik halde bulunuyor ve bu kıtada tek bir okyanus tarafından çevriliyordu. Alfred Wegener, bu tek kıtaya "Pangea kıtası", tek okyanusa ise "Pantalassa okyanusu" adını vermektedir. Pangea kıtasının doğusunda, üçgen şeklinde dev bir körfez yer almaktadır. Bu körfez, Tetis Okyanusu'dur.

Levha hareketleri şu anki yönünde devam ettiğinde, 150 milyon yıl sonra Avrupa'dan Afrika'ya yürüyerek gitmek mümkün olacaktır. Çünkü Akdeniz, iki kıtanın çarpışması sonucunda ortadan kalkacaktır. Benzer olay Atlantik Okyanusunda da gözlenecek, Avustralya ile Güney Kutbu birbirine yaklaşıp birleşecek ve tek bir kıta oluşturacaktır.

Himalayalar, iki kıtasal litosferin çarpışmasının güzel örneklerindendir.

Permiyen devri sonunda Pangea, önce kuzey ve güney kıtaları olmak üzere ikiye bölünüyor. Kuzeydeki parçaya "Lavrasya", güneydeki parçaya "Gondwana" adı veriliyor. Lavrasya, bugünkü Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'dan, Gondwana bugünkü Güney Amerika, Afrika, Madagaskar, Hindistan ve Avustralya'dan oluşuyor. "Tetis" okyanusu da bu iki kıta topluluğunu birbirinden ayırıyordu

200 milyon yıl önce Trias devri sonunda, Atlas Okyanusu açılmış, Tetis okyanusu daralmış ve Kuzey kıtası Güney kıtasından ayrılmıştı. Benzer şekilde, Antartika kıtası Avustralya'dan, Afrika Güney Amerika'dan ayrılmış ve Hindistan kuzeye doğru yönelmişti.

130 milyon yıl önce Jura devri sonunda, Güney Amerika Afrika'dan kopmuş, Güney Atlantik ortaya çıkmış, Kuzey Atlantik ve Hint Okyanusları büyümüş, Tetis Denizi ise küçülmeye ve kapanmaya başlamıştır. Güneyde yer alan Hindistan kuzeye doğru hareketini sürdürmüştür.

65 milyon yıl önce Kretase devrinin sonlarına doğru, Güney Atlantik genişlemiş, Madagaskar, Afrika'dan ayrılmış ve Tetis küçülmüştür. Tetis' den günümüze, sadece birer iç deniz olarak Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi kalmıştır.

Akdeniz olan bir iç deniz durumuna gelmiş, kıtaların ve okyanusların görünüşleri bugünküne benzer şekil almıştır.

Son 65 milyon yıl süresince değişim devam etmiş, Hindistan Asya kıtası ile çarpışmış, Avustralya Antartik'ten ayrılmış ve şimdiki okyanus tabanlarının büyük bir kısmı oluşmuştur.

Bugünkü levha hareketleri, bu hızla devam ettiğinde 50 milyon yıl sonra Pasifik Okyanusu daralacak, buna karşın Atlantik ve Hint Okyanusları genişleyecek, Avustralya Asya ile çarpışacak, Doğu Afrika'da yeni bir okyanus oluşmaya başlayacak, Los Angeles Kenti San Francisco önünden geçerek Aleut çukuruna yavaşacaktır.

Levha hareketleri şu anki yönünde devam ettiğinde, 150 milyon yıl sonra Avrupa'dan Afrika'ya yürüyerek gitmek mümkün olacaktır. Çünkü Akdeniz, iki kıtanın çarpışması sonucunda ortadan kalkacaktır. Benzer olay Atlantik Okyanusunda da gözlenecek, Avustralya ile Güney Kutbu birbiri'ne yaklaşip birleşecek ve tek bir kıta oluşturacaktır.

5 milyar yıl sonra yaşamının son aşamasına giren Güneş kızıl renkte dev bir yıldızla dönüşecek ve bunun sonucunda yeryüzünde sıcaklıklar olağanüs-

tü artacak, beraberinde okyanuslar buharlaşmaya başlayacak. Sıcak ve nemli iklimle birlikte, Dünya'nın etrafını saran bulut tabakası nedeniyle özel bir bitki türü gelişecek ve yeryüzünün büyük bir bölümünü örtecek.

5 milyar 500 bin sonra, Dünya'nın atmosfer tabakası buharlaşıp uzaya dağılacak. Yeryüzünde bitki örtüsü ve canlılar Güneş'ten gelen rüzgarlarla yanacak ve kuruyacak. Devamında bitki örtüsü tamamen ortadan kalkacak. Gezegenimizdeki tüm kayalar hızla eriyecek ve çok büyük lav kümelen, okyanuslardan boşalan çukurları doldurmaya başlayacak.

5 milyar 1 milyon yıl sonra, güneşin sıcaklığı öylesine büyük bir noktaya ulaşacak ki, Dünya'yı buharlaştıracak düzeye kadar varacak. Güneş'teki patlamalara paralel olarak gezegenden arta kalan gaz tabakaları da uzaya dağılacak. Güneş Sisteminde yaşamın doğduğu tek gezegen olan Dünya; ilk haline, yani toz ve gaz haline dönüşecek...

Kaynaklar:

- 1) DİRİK, K., Fiziksel Jeoloji Ders Notları, Hacettepe Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Ankara, 2005.
- 2) HUBBLE, E., (1929), "A relation between distance and radial velocity among extragalactic nebulae", PNAS 15: 168173.
- 3) İNAN, S., Genel jeoloji Ders Notları, Mersin Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Mersin, 2009.
- 4) KETİN, İ., 1977, Genel Jeoloji, Yerbilimleri Giriş, İTÜ yayınları, İstanbul.
- 5) KETİN, İ., 1983, Levha tektoniği kavramından önceki başlıca Tektonik hipotezler, Levha Tektoniği Ders Notları, İTÜ Yayınları, İstanbul
- 6) LEMAITRE, G. (1931), "The Evolution of the Universe: Discussion", Nature 128: 699701.
- 7) MONROE, J.S., Reed, Wicander, Fiziksel Jeoloji, Yeryuvarının Araştırılması, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Çeviri Serisi, Çevirenler, Kadir Dirik ve Mehmet Şener, No.1, Ankara, 2007.
- 8) PRESS, F., Slevter R., 2005 Understanding Earth, Freeman Yayıncılık.
- 9) ŞENGÖR, A.M.C., 1983, Levha Tektoniği, Levha Tektoniği Ders Notları, İTÜ Yayınları, İstanbul.
- 10) YÜRÜR, T., 2005, Fiziksel jeoloji Ders Notları, Hacettepe Üniversitesi, Yayınları

http://antwrp.gsfc.nasa.gov/debater/1996/hub_1929.html

Tıbbın Babası: Hipokrat

Aslında eski Yunanlı hekimler hastalarını muayene etmişlerdi, fakat Hipokrat daha sistemli bir gözlemler ve gözlemlenenleri kaydetme sürecini gerekli görmüştü. Biz bugün buna 'klinik gözlem' diyoruz. İşte bu tür fikirleri, Hipokrat'a "tıbbın babası" unvanını getirmiştir.

Antik Yunan'da tıp

MÖ 1200 yıllarında antik Yunanlılar, başta ticaret, tarım, savaşçılık, gemicilik, zanaatçılık olmak üzere uygarlığın

hemen her alanında ciddi gelişme göstermişlerdi. Bu bağlamda tıp bilgisinde de sıçrama yaptılar. O dönemde aslında yaşamın büyük kısmına tanrılar hâkimdi, doğal olgular bile tanrılar aracılığıyla anlamlandırılıyordu. Bununla beraber, hastalık ve ölüme doğal bir açıklamanın arandığı tıp alanında böyle olmadı. Tıbbın bir meslek dalı olarak anıldığı yegâne kaynak olan Homeros'un İlyada'sında, yaralı askerleri hekimler tedavi ediyordu, hatta (en önemli sağlık bozukluğu olarak) okla yaralanan kumandan Menelaus'u, Machaon adında bir hekim iyileştirmişti. Fakat yine de tüm antik Yunanlıların, hastalandıklarında doktora gittiklerini söyleyemeyiz. Delphi tapınağındaki tanrı Apollon'a müracaat edenler de vardı. MÖ 6. yüzyılda pek çok kişinin tıbbi yardım için asklepiyonlara (şifa mabetleri) gittikleri söylenir. Buralar, sağlığı bozuk kimseler için yapılmış, rahipler tarafından işletilen tapınak benze-

ri yerlerdi ve insanlar buraya banyo yapmak, uyumak ve derin düşünceye dalmak üzere geliyorlardı. Asklepiyonlarda fakirlerin para dilenmelerine de izin verilirdi. Asklepiyona gidenlerin tıp tanrısı Asklepios'a (tanrısal gücü, yılan sarılmışı asasıyla sembolize edilmiştir) kurban sunmaları gerekirdi. Hastalar uyumaya teşvik edilirdi, çünkü uyku sırasında Asklepios ve iki kızı Panacea ve Hygieia'nın ziyaret edeceğine inanılıyordu. Bu üçünün ziyaretinin, tüm hastalıkları iyileştireceği umuluyordu. İyileşmeyen hastalar, bulundukları asklepiyonda kalabilirlerdi. İşte bugün Ege bölgesinde (Bergama'da, Datça'da vd.) harabeleri bulunan ve Romalılar döneminde önemini yitirmiş olan bu mabetlerdeki tedavi, dinsel tıbbın bir örneğidir.

Asklepiyon'un temsili çizimi.

Antik Yunan'da tedavi sanatı, dinî inançlara ve ritüellere dayanmakla beraber, hastalığın nedenini ortaya koyacak bir mantık sistemi de geliştirmişlerdi.

Bu sistem, kan, sarı safra, kara safra ve balgamdan oluşan dört sıvıya dayanıyordu.

Tıp tarihinde Hipokrat'ın o kadar derin etkisi olmuştur ki günümüzde adı hâlâ "Hipokrat Yemini" ile yaşamaktadır.

Dinsel tıbbın yanı sıra, modern tıbbın temellerini eski Yunan tıbbında bulanlar vardır. Antik Yunan'da tedavi sanatı, işaret edildiği gibi dinî inançlara ve ritüellere dayanmakla beraber, bir hastalığın nedenini ve nasıl iyileştirilebileceğini bilmek istediklerinden de haberdarız. Hastalığın nedenini ortaya koyacak bir mantık sistemi geliştirmişlerdi. Bu sistem, kan, sarı safra, kara safra ve balgamdan oluşan dört sıvıya dayanıyordu. Dört element ve dört mizaç kuramıyla bağlantılı olan bu dört sıvı dengede olursa,

insanın sağlıklı olacağına ve dengesizliğin sağlık problemlerine yol açacağına inanıyorlardı.

Bu yüzden, tedaviyi fazlalığı olan ya da istenmeyen sıvının tahliyesine bağlamışlardı. Bu tahliye işlemini, bağırsakları müshille boşaltarak, kusturarak ya da kan alarak yapıyorlardı. Vücuttaki kan miktarını azaltmanın, vücut sıcaklığını indirmeye yarayacağını düşünmüşlerdi. Kan almak için hastanın kolunda küçük bir kesik açarlar ya da kol üzerine sülük koyarlardı. Hatta bu sebeple antik Yunan hekimlerine "sülük hekimler" bile denmiştir.

Antik Yunan tıbbının üç merkezde toplanabileceği genel olarak kabul edilmektedir: Asklepiyonlar, güney İtalya'daki Pitagorasçı okul ve Kos (İyonya) okulu. Yunan tıbbı, önceleri genellikle deneme yanılma yoluyla gelişmişken, doğa felsefesinin etkisindeki felsefeci hekimler (özellikle Pitagorasçılar), gayet cesurca bazı genellemelerde bulunmuşlardı. Bunlar, doğa felsefesini tıbbın temeline koyarak kapsamlı hipotezler kurmaya ve özel tıp bilgilerini bu hipotezlerden çıkarmaya yönelmişlerdi. Fakat özellikle Kos Mektebi hekimlerinin ve bu okulun en önemli temsilcisi Hipokrat'ın bu gibi eğilimlere karşı tepki gösterdiklerini de biliyoruz.

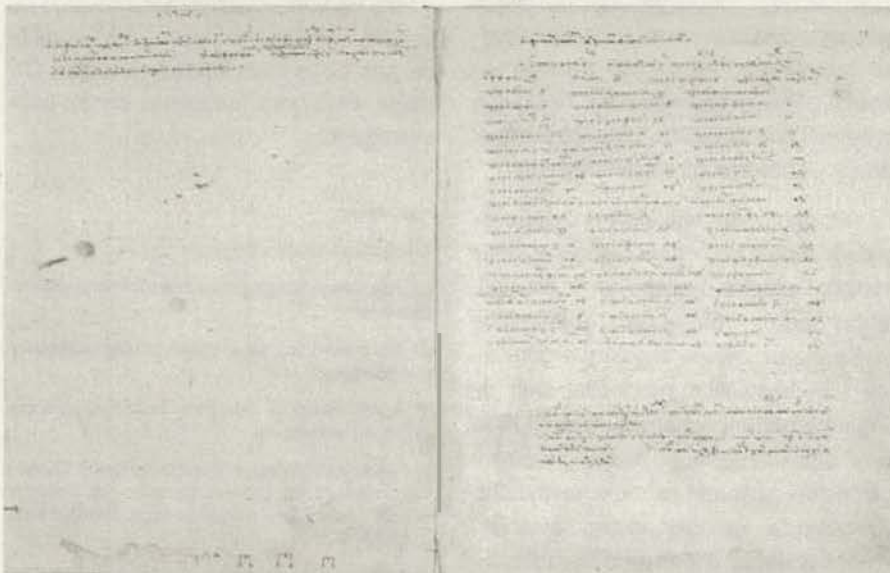
Yunan tıbbı, önceleri genellikle deneme yanılma yoluyla gelişmişken, doğa felsefesinin etkisindeki felsefeci hekimler (özellikle Pitagorasçılar), gayet cesurca bazı genellemelerde bulunmuşlardı. Bunlar, doğa felsefesini tıbbın temeline koyarak kapsamlı hipotezler kurmaya ve özel tıp bilgilerini bu hipotezlerden çıkarmaya yönelmişlerdi.

Tıbbın babası: Hipokrat

Modern anlamda ilk hekimler eski Yunan'da ortaya çıkmıştır, denilebilir. En meşhur hekimleri, modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat'tır. MÖ 460 yılında Ege Denizi'ndeki adalardan Kos'da (İstanbul) dünyaya gelmiş, gençlik yıllarını meşhur şifa tapınağı asklepiyonda geçirmiş ve MÖ 430 yılı sıralarında vebayla mücadeleye yardımcı olması için Atinalıların daveti üzerine oraya gitmişti. Hipokrat, öteki Yunan filozofları gibi, hastalıklara beddua ya da sihrin değil, mizaçlardaki dengesizliğin sebep olduğunu düşünmüştü.

Antik Yunanlıların üretmiş oldukları hemen hemen bütün tıp bilgisini, İskenderiye'de derlenmiş Hipokrat Korpusu denilen külliyyat sergilemektedir. Bu külliyyat, yalnızca bazılarını Hipokrat'ın yazmış olduğu 60 tıp eserinden oluşur. Bunların çoğunun yazarını bilmiyoruz, fakat 150 yıllık bir zaman dilimini kapsadığından, hepsini Hipokrat yazmış olamaz.

Hipokrat ve diğer Yunanlı hekimler, bir doktorun yaptığı, bir rahibin yaptığından farklı tutulması gerektiğine inanmışlardı. Hasta gözleminin, tıbbi tedavinin en önemli yanı olduğunu düşünüyorlardı. Aslında eski Yunanlı hekimler hastalarını muayene etmişlerdi, fakat Hipok-

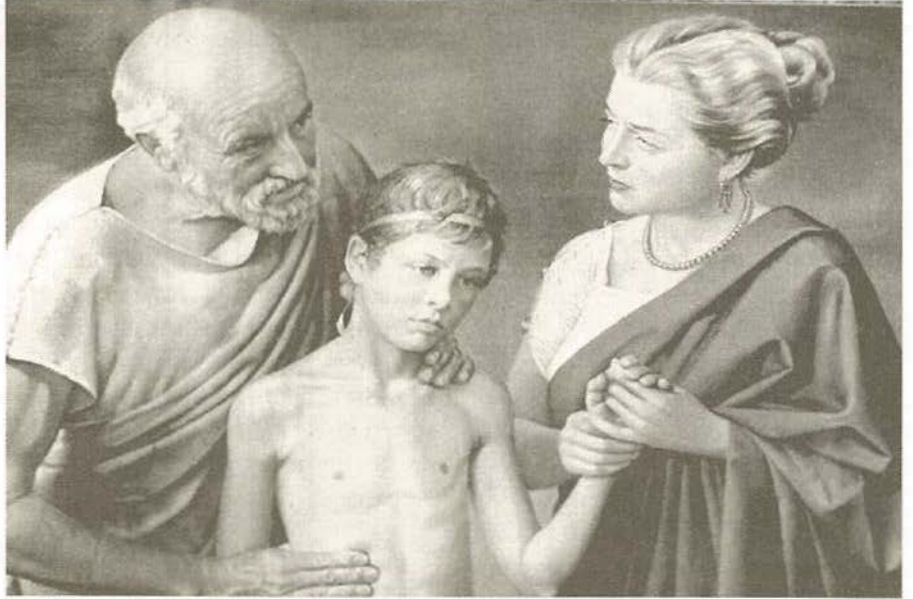
Antik Yunanlıların üretmiş oldukları hemen hemen bütün tıp bilgisini, İskenderiye'de derlenmiş Hipokrat Korpusu denilen külliyyat sergilemektedir.

rat daha sistemli bir gözlemleme ve gözlemlenenleri kaydetme sürecini gerekli görmüştü. Biz bugün buna 'klinik gözlem' diyoruz. İşte bu tür fikirleri, Hipokrat'a "tıbbın babası" unvanını getirmiştir.

Hipokrat Korpusu'nda, Yunanlı hekimlerin hastalarını nasıl muayene etmeleri gerektiği şöyle anlatılmıştı: "Her şeyden önce, doktor, hastanın yüzüne bakmalı. Eğer olağan görünüyorsa, bu iyiye işarettir. Eğer değilse, arkasından uzamış burun, çukurlaşmış gözler, soğuk kulaklar, kuru alın, yeşil, siyah, kırmızı ya da kurşun rengi gibi garip yüz rengi şeklinde kötü işaretler gelir. Eğer hastalığın başlangıcında yüz böyleyse, hekim hastaya uyuyup uyuyamadığını, ishal olup olmadığını ve iştahını sormalıdır."

Hipokrat, hastalık teşhisinde esas aldığı faktörleri şöyle sıralar: İnsanın tabiatı, hastanın bizzat kendisi, verilen ilaçlar, verilmemesi gereken ilaçlar, hava durumu, arazinin yapısı, alışkanlıkları, yaşam tarzı, uğraşları, yaşı, konuşmaları, davranışları, suskun olup olmadığı, düşünceleri, uykusu, uykusuzluğu, görüldüğü rüyaların cins ve zamanı, kaşıntı, gözyaşları, ateşi, balgami, büyük ve küçük abdestleri, istifrası, o zamana dek geçirilen hastalıkların sayısı ve silsilesi, nasıl iyileştikleri ve geliştikleri, terleme, üşüme, nöbet tutması, öksürme, tıksırma, yutkunma, nefes alması, bağırsak gazı, kanama...

Hipokrat, tüm hastalıkların, doğa dışı değil, doğal bir nedeni olduğunu kabul etmişti. Rahipler, epilepsinin (sara hastalığı) tanrılar tarafından getirildiğine inanıyorlardı, oysaki Hipokrat'a göre diğer tüm hastalıklar gibi epilepsinin de doğal bir nedeni olmalıydı.

Hipokrat hastalığın teşhisini yaparken bireyin içinde bulunduğu tüm faktörleri gözönüne alarak bir değerlendirmenin yapılmasının sağlıklı bir sonuç elde edileceğini söyler.

Tedavide Hipokrat'ın en önemli ilkesi, doğanın iyileştirici gücünden yararlanmaktır. Eğer hastalık çok ciddi değilse, doğanın bu iyileştirici gücüyle dört sıvının dengesi kendiliğinden kurulabilir. Bu noktada hekime düşen, doğaya yardımcı olmaktır.

Külliyattaki "Bulaşıcı Hastalıklar" adlı kitapta, hekimlere, gün gün gözlem yapmaları ve özel belirtilere dikkat etmeleri tembihlenmektedir. Böylelikle, bir hastalığın doğal tarihini yapıyorlardı. Hipokrat ve öteki hekimler, böyle yaparak hastalığın gelecekteki seyrini tahmin edebileceklerini umuyorlardı. Çünkü bir hekimin en önemli görevlerinden birisinin, hastalığın gelişimini ve öldürücü olup olmadığını tahmin etmek olduğu düşünülüyordu.

Hipokrat, tüm hastalıkların, doğa dışı değil, doğal bir nedeni olduğunu kabul etmişti. Rahipler, epilepsinin (sara hastalığı) tanrılar tarafından getirildiğine inanıyorlardı, oysaki Hipokrat'a göre diğer tüm hastalıklar gibi epilepsinin de doğal bir nedeni olmalıydı. "Kutsal Hastalık" adlı kitabında, bu hastalığın beyinden gelen balgamin kandaki havayı durdurmasından kaynaklandığını söyler. Bu açıklama doğru olmamakla beraber, bilimsel bir kurama (dört mizaca) dayandığından, değerlidir. Bu kitabın en önemli

özelligi, epilepsinin kutsal olarak nitelenmesine karşı çıkmış olmasıdır.

Hipokrat'ın en çok etkisi olmuş eserlerinden birisi de "Aforizmalar" (özlü sözler) dir. Bu kitap, hastalığın teşhisinde kullanılacak kaideleri vermek üzere tasarlanmış ve yazılmıştır.

Tıp tarihinde Hipokrat'ın o kadar derin etkisi olmuştur ki günümüzde adı hâlâ "Hipokrat Yemini" ile yaşamaktadır. Hipokrat'ın ve öteki hekimlerin tıpla ilgili düşünceleri Doğu Akdeniz bölgesine yayılmış ve bunlar yazıya aktarılmıştır. Bu yazılar, günümüze ulaşmış ve tarihçilerin çok değerli kaynakları olmuştur. Örneğin, Platon ve Aristoteles ondan bahsetmişlerdir.

Kaynaklar:

- 1) <http://www.fjkuth.com/gmed.html>
- 2) <http://www.buzzle.com/articles/ancientgreekmedicine.html>
- 3) <http://www.historylearningsite.co.uk/medicinenancientgreece.htm>
- 4) AZAR, Henry A. "Medicine in Antiquity", <http://syllabus.med.unc.edu>
- 5) KARAGÖZ, Şehrazat "Eski Çağlarda Tıp Tarihine Genel Bakış", Tıp Tarihi Araştırmaları, 6. Editörler: Hüseyin Hatemi ve Aykut Kazancıgil, İstanbul 1996, s. 10108.
- 6) SAYILI, Aydın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, TTK Basımevi, Ankara 1966 (Sonuç Bölümü).

Hasan Âli Yücel'in metodoloji kitabı ve tümevarımın matematikteki yeri

Surî ve Tatbikî Mantık, esasen iki ana bölümden oluşmuştur. "Surî mantık" ile ilgili birinci bölümde, Aristoteles Mantığı genel hatlarıyla betimlenmiş ve [yapıtın yaklaşık olarak yüzde seksenini kapsayan] "tatbikî mantık" ile ilgili ikinci bölümünde ise, bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntemler oldukça ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır.

Maarif vekâleti döneminde (1938-1946) yapmış olduğu hizmetlerle Türk Düşünce Tarihi'nde derin izler bırakan Hasan Âli Yücel, lise öğrencileri için yazdığı Surî ve Tatbikî Mantık (İstanbul 1926) (1) adlı ders kitabıyla "bilim felsefesi"nin ülkemizde tanınmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

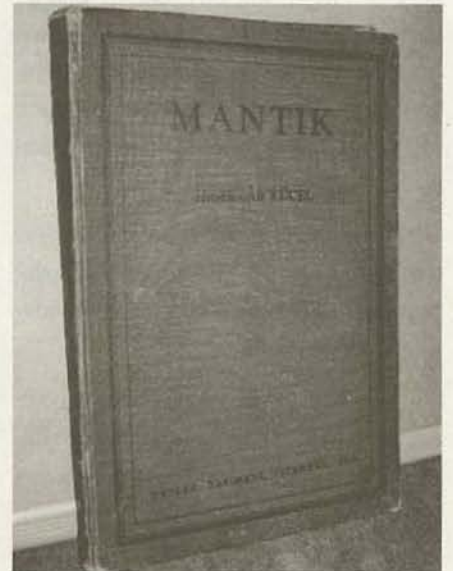
Surî ve Tatbikî Mantık, esasen iki ana bölümden oluşmuştur. "Surî mantık" ile ilgili birinci bölümde, Aristoteles Mantığı genel hatlarıyla betimlenmiş ve [yapıtın yaklaşık olarak yüzde seksenini kapsayan] "tatbikî mantık" ile ilgili ikinci bölümünde ise, bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntemler oldukça ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır.

Şurası çok açıktır ki "méthodologie" de (usûliyyât) denilen "tatbikî mantık"ın (logique appliquée) konuları, bugün "bi-

lim felsefesi" olarak adlandırdığımız felsefe alanına dâhil oldukları için,

(a) Bilim felsefesinin metodolojik araştırmalarla yakından bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır ve

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında liselerdeki mantık dersleri için yazılmış olan Hasan Âli Yücel'in Surî ve Tatbikî Mantık'ı, önceki yıllarda bir hayli olgunlaştığı anlaşılan Batı kaynaklı metodoloji geleneğine eklenmektedir.

(b) Bu nedenden ötürü Türkiye'deki bilim felsefesi çalışmalarının geçmişinin, Hans Reichenbach Dönemi (1933-1938) (2) öncesindeki metodoloji yayınlarına kadar geri çekilmesi gerekmektedir.

1933 öncesinde basılan ve metodoloji konularını da içeren yayınlar arasında, Baron Pasquale Galupp'nin (1770-1846) *Miftâh el-Fünûn'unu* (Türkçe'ye Çeviren: Çamiç Ohannes Efendi, İstanbul 1861), Ali Sedat'ın (1857-1900) *Mizân el-Ukûl fi el-Mantık ve el-Uşûl'ünü* (İstanbul 1886), İsmail Hakkı İzmirli'nin (1868-1946) *Mantıkı Tatbikî yahûd Fenn-i Üslûb'unu* (İstanbul 1913), Fenn-i Menâhic'ini (İstanbul 1913) ve *Felsefe Dersleri'ni* (İstanbul 1914) ve muhtemelen hepsinden de önemlisi Alexis Bertrand'nın (1850-1923) *Principes de philosophie scientifique et de philosophie morale'ini* (Paris 1893) çevirisi olan *Mebâdîyi Felsefe-i İlmiyye ve Ahlâkiyye'sini* (Birinci Cilt: Felsefe-i İlmiyye ve İkinci Cilt: Felsefe-i Ahlâkiyye, Türkçe'ye Çeviren: Salih Zeki, İstanbul 1915-1916) burada anmak gerekir.

İşte, Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında liselerdeki mantık dersleri için yazılmış olan Tezer Ağaoğlu Taşkiran'ın (1905-1979) *Surî ve Tatbikî Mantık'ı* (İstanbul 1926) (3) ile Hasan Âli Yücel'in *Surî ve Tatbikî Mantık'ı*, önceki yıllarda bir hayli olgunlaştığı anlaşılan Batı kaynaklı bu metodoloji geleneğine eklenmekte ve hatta bu yöndeki yayınların mükemmel bir örneğini teşkil etmektedirler.(4)

Mantık tarihçilerimizden İsmail Köz, metodoloji ağırlıklı son çalışmaların genel yapısına ilişkin olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Mantığın tatbiki mantık denen bölümü bilimlerin metotlarına ayrılmıştır. Bilhassa liseler için yazılmış kitaplarda tatbiki mantığa o kadar fazla önem verilmiştir ki, surî mantığa adeta tarihî malumat kabilinden kısaca dokunulmuştur. Bu bö-

Hasan Âli YÜCEL (1897-1961)

lümde bilimlerin metotları izah edilirken, bilimlerin konuları, gelişmeleri, ilkeleri uzun uzadıya ele alınır; gerçek mantık problemleri ikinci planda bırakılarak bir nevi bilim felsefesi yapılır. Bu tarz kitapların ikinci bir özelliği de surî (formel) mantık denen kısım ile tatbikî mantık denen kısım arasında bir bağ tesisi düşünülmemiş, birbirinden ayrı ki saha imiş gibi yan yana getirilmiştir. Yalnız şunu da zikretmek lâzımdır: Batı mantık kitaplarında da durum böyledir. Zaten bizde yazılan mantık kitaplarının örnekleri tamamen Batı'dan alınmıştır."(5)

Bu hükümler, Yücel'in çalışması için de geçerlidir; ancak öyle anlaşılmaktadır ki surî mantık yerine tatbikî mantığın tercih edilmesindeki temel sebeplerden birisi de, "Atatürk Dönemi Bilim Anlayışı"na mensup olanların, Osmanlı Bilim ve Felsefesi'yle kısmen de olsa bağlarını korumayı başaran "Aristoteles Mantık"ı ile "Aristoteles Bilimi"nden tamamen kopmak için izledikleri kararlı tutumdur. Bununla birlikte, sanılanın aksine Hasan Âli Yücel'in pozitivist olduğuna hükmetmek kolay görünmemektedir; çünkü Surî ve Tatbikî Mantık'ta matematiksel, fiziksel ve biyolojik bilimlerin yöntemlerinden sonra, "manevî ilimler" olarak adlandırılan psikoloji, sosyoloji ve tarih (6) gibi beşerî bilimlerin de yöntemleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve hatta mukayeseler yoluyla bilimsel yöntemler arasındaki temel benzerlikler ve farklılıklar gösterilmiştir.

Hasan Âli Yücel'in kaynakları nelerdir?

Yapıta bir kaynakça eklenmediği için bunu kesin olarak söylemek mümkün değildir; ancak, yukarıda adı geçen kitapların tatbikî mantıkla ilgili kısımlarının ve özellikle de İzmirli'nin *Mantık-ı Tatbikî yahûd Fenn-i Üslûb'u* ile Bertrand'nın *Mebâdî-yi Felsefe-i İlmiyye ve Ahlâkiyye'sinin* bilim felsefesiyle ilgili birinci cildinin yanı sıra, birçok yerli ve yabancı yazardan istifade edildiği savlanabilir. Bunlar arasında, bazı alıntılardan ve gönderilerden anlaşıldığı kadarıyla, muhtemelen *Dârü'l-Fünûn'daki* felsefe eğitimi esnasında doğrudan veya dolaylı olarak tanıma fırsatı bulduğu Salih Zeki, Mustafa Şekûb Tunç, Mehmed İzzet, Necmeddin Sadık ve Max Bonafoous gibi hocaların çalışmaları da bulunmaktadır.

Surî ve Tatbikî Mantık'ın, "Riyaziyyâtta Usûl" başlığını taşıyan bölümü yedi kısımdan oluşmuştur ve birinci kısım matematiğin konusu, doğuşu ve nitelikleri, ikinci kısım dalları, üçüncü kısım ilkeleri, dördüncü kısım matematikte tümdengelim ve tümevarım, beşinci kısım kanıtlama, altıncı kısım matematiğin görevi ve nihayet yedinci kısım ise matematiksel bilimlerin kıymeti konularına ayrılmıştır.

Hasan Âli Yücel'in pozitivist olduğuna hükmetmek kolay görünmemektedir; çünkü Surî ve Tatbikî Mantık'ta matematiksel, fiziksel ve biyolojik bilimlerin yöntemlerinden sonra, "manevî ilimler" olarak adlandırılan psikoloji, sosyoloji ve tarih gibi beşerî bilimlerin de yöntemleri incelenmiştir.

Yücel, dördüncü kısmın "Matematikte Tümevarım" başlığını taşıyan bölümünde, günümüz Türkçesiyle şunları söylemektedir:

"Tanımdan bahsederken bakış açılara işaret ettiğimiz ampristler, matematiği deneysel bilimlerden saydıkları için, matematiksel bilimlerin tümevarımdan yararlanacağını söylerler. Bir defa bunlara nazaran tümevarım, matematiksel çıkarıma, bürhan ile elde edilmiş olan sonuçların genelleştirilmesi için müdahale edecektir. Meselâ belirli bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşitliği ispat edildikten sonra tümevarım aracılığıyla o sonuç bütün üçgenlere tatbik olunur.

Tümevarımın müdahale ettiğini iddia eyledikleri ikinci yön, bir teoremi belirli bir niceliğe göre ispat ettikten sonra, onu ispat edilmeyen belirsiz niceliklere genelleştirmek. Meselâ bir teoremin (n) miktarı için doğru olduğu ispat edilmişse, aynen (n + 1) için de sıhhati şüpheden kurtulmuştur. Ve (n) miktarının iki veya üç fazlası gibi belirli bir adet için sıhhati de tahkik edilebilir. Bundan sonuç çıkarıp diyebiliriz ki "Aynı teorem, biri pozitif diğeri negatif olmak üzere yükselip alçalan iki dizi ta sonsuza kadar götürülse, bunlar için de doğrudur". İşte ampristler bu iki çıkarım tarzını gösterir ve bunların fizikçiler tarafından kullanılan yöntemden, yani tümevarımdan başka bir şey olmadığını ileri sürerler.

Bugün de, "matematiksel tümevarım" olarak adlandırılan kanıtlama yöntemi, Yücel'in belirttiği gerekçelerle, tümevarımsal usamlamanın değil, tümdengelimsel usamlamanın bir formu olarak görülmektedir.

Salih Zeki Bey (1864 - 1887)

Bu iddianın doğru olup olmadığını anlamak için yukarıdaki misalleri bir kere dikkatle gözden geçirelim:

Bir üçgende sıhhatini ispat ettikten sonra bütün üçgenlerin iç açılarının iki dik açıya eşit olduğunu tasdik ediyorum. Gerçekten de burada tümevarımsal bir biçimde çıkarımda bulunmuş görünmekteyim. Fakat bu tümevarım, sırf zahirdir. Çünkü üzerinde çıkarım işlemi tatbik ettiğim üçgen, aynı cinsten olan şekillerde müşterek nitelikleri görebilmek için hususî yönlerini ihmal ettiğim soyut ve şematik bir şekildir. Bu şeklin gösterdiği üçgen hususî bir üçgen değildir ki, onda bulduğum nitelikleri tümevarım yoluyla bütün üçgenlere tatbik etmiş olayım. Bu nedenle burada bilimsel anlamıyla ne tümevarım ve ne de genelleme vardır.

İkinci misâldeki çıkarım için de deniliyor ki, bu çıkarım bende aynı işlemin sonsuz defa tekrarına kanaat hâsıl edebilmek kudretine dayanılarak yapılmıştır; bu ise tümevarımdan başka bir şey değildir. Halbuki dikkat edince burada aynı işlemin, her defasında belirli bir kanuna uyularak yapıldığını görürüz. Söz konusu olan dizilerin ister artan, ister azalan olsun kaidevî bir biçimde ardışıklılığı, bu genel kanunun sonucundan başka ne olabilir? Şu takdirde buradaki çıkarım, genel bir kanundan yararlanılarak icra edilmekte ve bu nedenle tümevarımsal

olmaktan ziyade tümdengelimsel bir mahiyet arz etmektedir. Görüyoruz ki zahirî tümevarımsal olan durumlarda bile matematiğin kullandığı çıkarım tarzı tümdengelim ve onun en mükemmel şekli olan kıyaştır."(7)

Bugün de, "matematiksel tümevarım" olarak adlandırılan bu kanıtlama yöntemi, Yücel'in belirttiği gerekçelerle, tümevarımsal usamlamanın değil, tümdengelimsel usamlamanın bir formu olarak görülmektedir.

Dipnotlar:

1) Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisinde (Cilt 2, İstanbul 2001, s. 114-115), Yücel'in bu konudaki çalışmalarının mahsuleni, *Suri ve Tatbiki Mantık* (Ankara 1926) ve *Mantık ve Metodoloji* (1928) olarak verilmiştir. Okumakta olduğunuz bu çalışmada, *Suri ve Tatbiki Mantık*'in (İstanbul 1939) dördüncü baskısı kullanılmıştır.

2) Genellikle *Türkiye'deki bilim felsefesi çalışmaları*nın, Reichenbach'in İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nde görev yaptığı söz konusu beş yıllık dönemde başladığı düşünülmektedir.

3) Ağaçoğlu Taşkıran ile Yücel'in aynı yıl yayımlamış oldukları metodoloji yapıtlarını karşılaştırmak, hem yazarların hem de dönemin bilim anlayışını kavramak bakımından ilginç olacaktır. Yüceysel bir bakıştan anlaşılmalıdır ki her iki kitap da, Maarif Vekâleti tarafından belirlenmiş olan müfredata uygun olarak yazılmıştır ve bölümlerin uzunluğu veya kısalığı yazarların ilgisine göre belirlenmiştir. Yücel, konuları serimleyerek, bilim tarihine daha fazla yer ayırmıştır.

4) Bu yapıtlarla ilgili genel bir bilgi için bkz., İsmail Köz, "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIII, Sayı 1, Ankara 2002, s. 135-169.

5) Köz, s. 154.

6) Bilindiği üzere Auguste Comte, bilimleri tasnif ederken psikoloji ile tanihe yer vermemiştir.

7) Yücel, s. 95-96.

Bilim insanlarının hizmetinde bir kurum:

İstanbul Arkeoloji Müzeleri

Bugün müzeye gelen yıllık ortalama 250.000 civarında ziyaretçi, müzenin çeşitli salonlarında sergilenen yaklaşık 10.000 civarında eseri / nesneyi görüp bir fikir ediniyor. Oysa müzenin depolarında korunmakta olan yüz binlerce arkeolojik eser / nesne, bilim insanlarının yapacağı incelemeyi bekliyor.

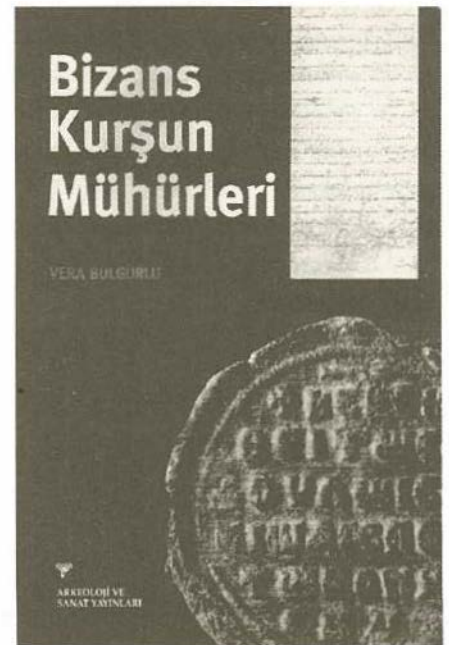
1 1891 yılında kurulan İstanbul Arkeoloji Müzeleri 20 Haziran günü müze bahçesinde düzenlenen bir törenle 120. yıldönümünü kutladı. Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşk Müzesi'nden oluşan bu kurum, bünyesinde, 80.000'e yakın arkeolojik eser, 800.000 sikke, 75-80.000 civarında çivi yazılı tablet, 2000 kadar Türk çini ve seramiği olmak üzere 1 milyona yakın eseri barındırıyor. Ayrıca müzenin kütüphanesinde de 80.000 kadar kitap ve dergi yer alıyor.

Bu yazıdaki amacım, müze koleksiyonlarını tanıtmak değil; isteyen okuyucu müzenin web sayfasına girip ayrıntılı bilgi edinebilir. Aşağıda, ilkin, müzenin bilim insanlarının inceleme ve çalışmalarına sunduğu büyük olanaktan, daha sonra da 120. kuruluş yıldönümü töreninden bahsedeceğim.

Müzedeki bilimsel incelemeyi bekleyen eserler

2006 yılında Arkeolog Dr. Vera Bulgurlu, o sırada çalışmakta olduğum yayınevime elinde bir dosyayla geldi. Dosya, Bulgurlu'nun, İstanbul Arkeoloji Mü-

zeleri Sikke Kabinesi koleksiyonundaki Bizans kurşun mühürlerinden bir kısmı üzerine hazırladığı doktora tezini kapsıyordu. Vera Hanım, müzedeki o "basit" kurşun mühürler üzerine yaptığı çalışmayla, koca Bizans İmparatorluğu'nun devlet yapısını, saray, kilise ve ordu teş-

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kurşun mühürler üzerine yapılan doktora tez çalışması. (Vera Bulgurlu, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul 2007.)

Sahip olduğu yaklaşık 1 milyon eser ve zengin kütüphanesiyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kuruluşunun 120. yıldönümü, düzenlenen bir törenle kutlandı.

*İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Kütüphanesi'nden bir görünüm.*

kilatını sergilemişti. Harika bir çalışmaydı.(1) Daha önceki yıllarda da müzedeki sikkeler, madalyalar, takılar, steller, figürinler, madeni eserler vb üzerine, çok da fazla olmasa da çeşitli çalışmalar yapılmıştı. Bugün müzeye gelen yıllık ortalama 250.000 civarında ziyaretçi, müzenin çeşitli salonlarında sergilenen yaklaşık 10.000 civarında eseri / nesneyi görüp bir fikir ediniyor. Oysa müzenin depolarında korunmakta olan yüz binlerce arkeolojik eser / nesne, bilim insanlarının yapacağı incelemeyi bekliyor. Örneğin M.Ö. 1. binyılın başlarında yazılmış ve Gezer Takvimi olarak adlandırılan bir yazıt var müzede; yazıtta ayların isimleri ve ekin dönemleri belirtiliyor. İbranice dilinde bilinen en eski yazıtlardan biri. Müze koleksiyonundaki çivi yazılı tablet-

lerde de şüphesiz Eski Çağ'ın çeşitli dönemlerine ait takvim bilgileri yer alıyor. Bir bilim insanı veya adayı, müze koleksiyonundaki buluntulardan toplayacağı takvim bilgilerinden, kim bilir ne hoş bir inceleme ortaya çıkarır. Son birkaç yıldır, Eski Çağ'da bankacılık ve bankerlik üzerine yaptığım araştırmalar sırasında teraziler, tartı ağırlıkları vb nesnelerle pek fazla içli dışlı oldum. Müze depolarında bekleyen bu nesneler de bana adeta "gel bizi incele" diye sesleniyordu. 1 milyon eser / nesneden yükselen benzeri çağırılara umarım bilim insanlarımız artan bir yoğunlukta kulak verirler.

Müze kütüphanesi

Arkeoloji Müzesi'nin üst katında, düzenlenmesi 1893 yılına dayanan bir de kütüphane bulunmaktadır. Sahip olduğu koleksiyonların yanı sıra mimarisi ve dekorasyonu da eşine az rastlanır bir kütüphane. Kütüphanede zaman zaman konferans ve benzeri etkinlikler de düzenlenmekte. Kütüphanenin 15 kişilik okuma masası bulunmaktadır. Ancak personel yetersizliği (1 görevli) ve yer darlığından kaynaklanan bir sıkıntı yaşanıyor. Buna rağmen bilim insanları kütüphaneden resmi işgünlerinde kurum izniyle yararlanabilmekte. Kütüphanede alfabetik (yazar, kitap, bazen seçilmiş

*Törende bir konuşma yapan İstanbul
Arkeoloji Müzeleri Müdürü
Zeynep Kızıltan.*

başlık adına göre) ve özel konu fişi katalogları bulunmaktadır. Süreli yayınlardan uzmanlık dalıyla ilgili gerekli yazılar da kataloga alınıyor. Kütüphanede 700 başlıklı süreli yayın mevcut.(2)

120. kuruluş yıldönümü töreni

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 120. kuruluş yıldönümü kutlaması 20 Haziran günü müze bahçesinde yapıldı. Tören ve kokteyl, Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı tarafından düzenlendi. Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Selim Seval, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan ve Dr. Şeniz Atik'in konuşmalarından sonra 24 müze çalışanına teşekkür plaketi verildi. Törene, çeşitli üniversitelerden çok sayıda bilim insanı ve müzeci katıldı.

Dipnotlar:

1) Vera Bulgarlı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

2) Hava Koç, "Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s. 311-312.

120. kuruluş yıldönümünde teşekkür plaketi verilen müze çalışanları, plaketteri takdim eden bilim insanları, Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı yöneticileri ve klasik müzik dinletisi sunan müzisyenler bir arada.

Dilime Göre

Merhaba!

Âleme son nokta

Bu yazıda size, İstanbulluluğa has kabadayılığın son numunesi olan “**Aksaraylı Prens Müştak**”ın yeraltı âlemindeki aktif hayatına son noktayı nasıl koyduğunu anlatacağım. İşin içinde belediye, muhtarlık, emniyet var!.. Kabadayının efendiliği, sözünde durması, laf yememesi var!.. Sizin anlayacağınız, var oğlu var! İyisi mi, “otuz iki kısım tekmlî birden” bir yazıdır bu, diyeyim ki merakım anlaşılın.

Âleme beraber dalalım; buyurun efendim...

Sene 1980

1970’lerde, Aksaray Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi Şekerci Sokak’ta bir mekânı vardı Müştak Amca’nın... Mekânda, âlemin kurallarına uygun olarak kumar oynanır; ama katiiyen yanlış olmazdı! (*Barbu’nun “şeşbeş”, “Amavut” gibi türleri yanında; çoklukla “kılıç” atılırdı...*) Devir de asayiş şube ekip amirlerinden “**Sadettin Tantan**”ın İstanbul’u kasıp kavurduğu devir: Anlayın ki ateş gibi bir komiserin âlemi gözlediği bir şehirde gayri meşru “bitirimhane” işletiyorsun!.. Zor iş harbiden!

Neyse, lafa yekûn tutayım...

1980 senesinin bir akşamı, Aksaray’daki “**İsmet’in Meyhanesi**”nde üç arkadaş demlenmektedir: Eski İstanbul emniyet müdürlerinden “**Abdullah Bey**”, çantadan yetiştirme efsane polis “**Çene Mustafa**” (*ilk gangsterimiz olarak tarihe geçen İrfan Vural’ı bir operasyonda öldüren kişidir*) ve “**Prens Müştak**” (*ekip sağlam maşallah!*). Gecenin ilerleyen saatlerinde, mekânın Tantan tarafından basıldığı (!) haberi gelir dost masasına. Prens Amca -*merak ve şaşkınlık içerisinde*- 100-150 metre mesafedeki mekânına gidip bir bakmak için hemen kalkar masadan. Henüz mekânın merdivenlerini çıkarken de Tantan’ın şu sözlerini işitir: “Burada kumar mı oynanıyor ulan!.. Kumar mı oynanıyor ulan burada, söyleyin! Kumar oynayanın da oynatanın da ...!?” Bu son sinkaf’tan sonra, Sadettin Tantan, kapıda beliren Prens Müştak’a döner ve sözlerine şöyle devam eder: “Müştak Efendi, burada kumar var mıydı?” Prens Amca’nın cevabi konuşması, halen eski İstanbulluların sohbetlerini süslemektedir: “Burada kumar oynanmıyor, demiyorum!.. Evet, oynanıyor. Hatta, zarlar da bak karşı masadaki köfteci “**Badi Cengiz**”ın ağzında şu anda! Ama o ettiğin sinkaf’ı da sana geri iade ediyorum. Kimse bana karşı böyle konuş(a)madı şu saate kadar! Ortalık birdenbire resmen buz keser ve herkes -*eli ayağı*

tutulmuş vaziyette- bu iki koç’un çarpışmasına kilitlenir: Son söz, Prens Müştak’ın dudaklarından dökülür: “Ulan bu âlemde senelerdir bu işi yaparım, kimse bu şekilde onuruma dokunan sözler sarf edememiştin!.. Ben bu lafları duycak adam mıyım; yazıklar olsun!”

(*Sonunda, vaziyet mayna olur ve Müştak Amca [kanlarındaki delikanlılığın benzeşmesinden olsa gerek] seneler sonra, Tantan ile arkadaş hatta “dost” olur, iyi mi!*)

Ertesi gün

Prens Amca, hemen ertesi gün Sıkı Yönetim Komutanlığı’na giderek -düzenli olarak bakımını yaptığı- üç silahını da vazifeli subaya teslim eder (*bir tanesi “çift yüzük Astra”dır*). Bu âlemdeki faaliyetlerini terk eder ve artık sosyal hayatta hizmet zamanıdır, diyerek Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi’ne muhtar seçilir kısa bir süre sonra da...

Buraya kadar gelmişken devam etmeli...

Fatih Belediye Başkanlığı seçimi: 1994

Bakin işin bu kısmı çok enteresandır... Fatih Belediyesi, evvelki seçimlerde Refah Partisi’nin adayları tarafından kazanılırken, Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi Muhtarı Müştak Tüzünsü’nün kulis çalışmaları, sevenlerini etkilemesiyle bu kez Doğru Yol Partisi adayını ağırlamaktadır ve koltukta oturan da Sadettin Tantan’dan başkası değildir! Sadettin Tantan, muhtar Müştak Tüzünsü’nün seçimlerdeki bu yardımlarını unutmaz ve “Belediye başkanı olunca sana saray gibi bir muhtarlık binası yaptıracağım; bu kulübeden kurtaracağım seni.” şeklinde verdiği söze bağlı kalarak bir bina hazırlatır. Hazırlatır; ama, binanın boyası filan bitip de tam taşınılacağı sırada, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı “**R. Tayyip Erdoğan**”ın direktifleriyle muhtarlık binası yıktırılır! O günleri hatırlayanlar, Erdoğan’ın Tantan’a yönelik olarak söylediği şu sözleri hatırlayacaklardır: “Sen o binayı, müsaadesi olmayan yere bir diyet uğruna yaptırdın!..”

Âlemin Prens’i kalplerimizde yaşayacak

Sevgili okur, 2 Şubat 1998’de özlediği dostlarının yanına uğurladığımız “nam-ı diğer” “**Aksaraylı Prens Müştak**”ın şu anda sizinle beraber bu yazıyı okuduğuna eminim!

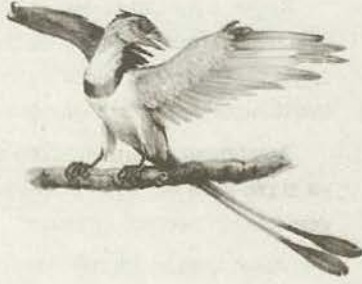
Nereden mi biliyorum?..

Çok kolay: Bu yazıyı yazarken de benim yanımdaydı çünkü!

Hoş kalın...

Bilim ve Teknoloji Güncesi

Tarih öncesinden pigment örnekleri

Manchester Üniversitesi, araştırmacılar yönetimindeki uluslararası bir ekip ilk kez, bazılan yüz milyon yaşında olan kuş, balık ve kalamar fosillerinde pigmentlere ait kimyasal izleri ortaya çıkardılar.

Science yayınlanan bulgulara göre araştırmacılar olağanüstü korunmuş durumda olan tüyler ve başka yumuşak dokularda bakır ile pigment arasında kayda değer bir ilişki göstermeye başardılar.

Sonuçlar, bilinen en eski gaglı kuş olan 120 milyon yaşındaki Confuciusornis sanctus ve modern kuşların en eski örneği olan 110 milyon yaşındaki Gansus yumenensis gibi önemli türleri içeriyor.

Pigmentler rengin önemli bileşenleridir. Ekip, tüm fosiller üzerinde pigmentlerin varlığını saptayabiliyor ve orijinal desenleri ortaya çıkarabiliyor. Ekibin bulguları pigment kimyasının geçmişteki yaşamın renk çeşitliliğini keşfetme hedefinin anahtarı olduğunu gösteriyor.

Renk, dünyadaki tüm yaşamı yüz milyonlarca yıldır yönlendiren doğal seleksiyon ile evrim sürecinde kilit rol oynamıştır.

Bu eşsiz bilimsel buluş, paleontologların nesli tükenmiş hayvanların renk desenlerini yeniden oluşturmalarına imkân sağlar ve aynı zamanda biyolojik bileşenlerin belirli bir çevrede uzun zaman içerisinde nasıl kaldığını anlamaya yardımcı olabilir.

Bu ise, nesli tükenmiş canlıların yaşadıkları çevre ve beslenme alışkanlıklarına ilişkin daha fazla bilgi edinmelerini sağlar. Ayrıca modern türlerdeki renk pigmentlerinin evrimine ışık tutabilir.

Kaynak: Science Daily

Güvercinler yüzleri unutmuyorlar

Yeni bir araştırma yabancı, eğitilmiş güvercinlerin bireyleri tanıyabildiklerinin ve giysilerdeki renk değişimlerine aldanmadıklarını ortaya çıkardı.

Çalışmalarını Deneysel Biyoloji Topluluğu'nun 3 Temmuz'da Glasgow'daki yıllık konferansında sunan araştırmacılar şehirlerde yaşayan hiç yakalanmamış veya eğitilmemiş güvercinlerin muhtemelen yüzlerdeki karakteristikleri kullanarak bireyleri tanıyabildiklerini gösterdiler.

Güvercinler eğitildikleri takdirde olağanüstü algılama yeteneği gösterdilerse de bu eğitimsiz yabancı güvercinlerin aynı yeteneklere sahip olduğunu gösteren ilk çalışmadır.

Paris şehir merkezindeki bir parkta, güvercinler benzer yapı ve ten rengine sahip fakat farklı renkte laboratuvar önlükleri giymiş iki araştırmacı tarafından beslendiler. Araştırmacılarından biri etrafındaki güvercinleri görmezden gelip beslenmelerine izin verirken, diğeri saldırgan bir tavırla onları kovaladı. Bunu ikinci bir besleme izledi, burada kimse güvercinleri kovmadı.

Defalarca tekrarlanan bu deney, güvercinlerin bireyleri ayırt edebildiklerini ve onları kovan araştırmacıdan, artık öyle davranmasa bile kaçındıklarını,

gösterdi. Deneyler sırasında önlükleri değiştirmek güvercinlerin kafasını karıştırmadı ve güvercinler başlangıçta düşmanca davranan araştırmacıdan kaçınmaya devam ettiler.

Araştırmacılarından Dr. Dalila Bovet, "Güvercinlerin araştırmacıları yüzlerinden tanıması muhtemeldir, çünkü bireylerin ikisi de benzer yaş, yapı ve ten rengine sahip bayandı" diyor. "İlginç olan güvercinler, eğitilmeden, vücudun %90'ını kaplayan laboratuvar önlükleri yerine bireylerin en uygun özelliklerini kullandılar (yüzlerdeki özellikleri)".

Güvercinlerin kıyafetlerin insanları ayırt etmek için iyi bir araç olmadığını bilmeleri, bu kuşların özellikle insanları ayırt etmeye yarayan yetenekler geliştirdiklerini akla getiriyor. Bu özel yetenek, insanlarla uzun süredir devam eden ilişkiden, evcilleştirmeden şehirlerde yaşamaya kadar, kaynaklanıyor olabilir.

Gelecekteki çalışmalar, güvercinlerin ya insanların kıyafetlerini sıklıkla değiştirdiklerini ve böylece onları ayırt etmek için daha sabit özelliklere ihtiyaç duyduklarını ya da bu yetenek için genetik bir temin mi olduğunu ortaya koymaya yönelik olacaktır.

Kaynak: Science Daily

Şempanzenin 130 kelimelik anlama kapasitesi var!

Şempanzeler üzerinde yapılan yeni bir araştırmada, deneklerin kendilerine yöneltilen sözcükleri tahmin edilenden daha yüksek oranda algıladıkları tespit edildi.

BBC Türkçe'nin haberine göre, şempanzeler üzerinde yapılan yeni bir araştırmada, deneklerin kendilerine yöneltilen sözcükleri tahmin edilenden daha yüksek oranda algıladıkları tespit edildi. Panzee isimli şempanze üzerinde yapılan deneylerde, akıllı şempanzenin kendisine dinletilen eksik ve karmaşık sözcükleri de algılayabildiği sonucuna varıldı.

İlgili Konular Bilim ve Teknoloji, Yaşam Sonuçları Current Biology isimli akademik dergide yayımlanan araştırma, yalnızca insan türünün konuşmayı algılayabildiği yönündeki yaygın kanının sorgulanmasına yol açabilir.

Araştırmada incelenen Panzee isimli şempanze doğumundan sekiz gün sonra insanlar tarafından bakılmış, büyütülmüş ve kendisiyle konuşulmuş bir denek.

Panzer'e ayrıca simgeler ve farklı araçlarla kendini ifade edebilmesi öğretilmiş.

130 kelime anlıyor

BBC'ye konuşan araştırma ekibinden Lisa Heimbauer, Panzee'nin yaklaşık 130 İngilizce kelimeyi anladığını belirtti. Heimbauer, Panzee üzerinde yapılan deneyde, yalnızca insanlara özgü olduğu varsayılan işittiğini algılayabilme yetisinin, başka memelilerde de var olup olmadığının araştırıldığını söyledi. Deneyde Panzee'nin, kendisine dinletilen karmaşıklaştırılmış sözcüklerden büyük bir kısmını algılayabilmesi iki anlama geliyor. İki işitsel algının erken yaşlardaki tecrübeler sayesinde genişletilebileceği. Diğer ise işitsel algı kabiliyetinin, şempanze ve insanlara ortak atalarından devredilmiş olabileceği.

Kaynak: Radikal

Dünyanın en korkunç yaratığı!

İngiltere'nin Manş denizi kıyısında bulunan ve dünyanın şimdiye kadar gördüğü en korkunç yırtıcı olarak kabul edilen dev deniz canavarı "pliozor" a ait kafatası Dorset kenti müzesinde sergilenmeye başlandı.

Kendisini kaplayan kayadan çıkarılması 18 ay süren fosil, canavarla ilgili önemli ayrıntılar ortaya koyarken, bilim adamları, bu yaratığın yeni bir tür ya da aileye olabileceğini düşünüyor.

Bilimadamları, 2008'de amatör bir fosil toplayıcısı tarafından Weymouth yakınında bulunan 155 milyon yıllık kafatası fosilinin yüzde 95'inin tamamlandığını belirterek, bunun şimdiye kadar bulunan pliozor fosilleri içinde en iyi korunmuş olanı olduğunu kaydetti.

İlk bakışta timsaha benzeyen dev yırtıcının kafatası incelendiğinde, Jurasik ve Kretase dönemlerinde yaşayan bu "ısırtık makinesinin" gücünün kolayca görülebileceğini anlatan paleontologlar, kafanın üstündeki iki delikte bulunan yuvalardaki gözleriyle avına nasıl odaklandığının ve anormal güce sahip çene kaslarıyla açtığı kocaman ağızındaki jilet gibi keskin dişleriyle yoluna çıkan her şeyi çitir çitir yiyebileceğinin açıkça görülebildiğini belirtiyorlar.

Bunun yeryüzünde yaşamış en korkunç yırtıcı olduğunu düşündüklerini belirten paleontologlar, 2,4 metre uzunluğundaki kafatasını temel alarak, bu korkunç deniz canavarının boyunun kafadan kuyruğa 18 metreyi bulabileceğinin, bunun da bu yırtıcı yaratığın en büyük deniz canavarlarından birisi olduğunun altını çiziyorlar.

Kaynak: Cnn Türk

13 milyar yıl öncesinden gelen ışık

Gökbilimciler evrenin erken döneminden kalma bugüne kadarki en parlak cismi tespit etti.

Hawaii'de bir İngiliz teleskobunun saptığı dev boyutlardaki 'süper kara delik',

evrenin başlangıç noktası kabul edilen Büyük Patlama'dan sadece 770 milyon yıl sonraki haliyle görülüyor.

Keşfin ayrıntılarını Nature dergisinde yayımlayan gökbilimciler, tespit ettikleri ışığın neredeyse 13 milyar yıl mesafe kattıktan sonra dünyaya vardığını söylüyor.

Araştırmancının evrenin erken dönemine ve süper kara deliklerin oluşumuna ilişkin yeni ipuçları vermesi umuluyor.

Yakın zaman içindeki başka araştırmalar dev boyuttaki kara deliklerin evrenin ilk döneminde oluştuğu fikrini pekiştiriyor.

Londra'da bulunan Imperial College'da görevli olan, araştırma ekibinin başkanı Dr. Daniel Mortlock, "Teknik adıyla bir kuasar ile karşı karşıyayız. Kendisi karanlık olan dev bir kara deliğin çevresini saran gaz ya da toz bulutu o kadar yüksek sıcaklığa ulaşıyor ki, bütün bir galaksinin yıldızları yanında sönük kalıyor." dedi.

Ancak ne kadar parlak olursa olsun, dünyadan bakan birine kızılötesi ufak bir nokta gibi görünüyor.

Gökbilimciler bu yeni cisme ULAS J1120+0641 gibi akılda tutması biraz zor bir isim verdi.

Tespit edilen kuasar evrende çok uzaklarda olsa dahi, bugüne değin kayda geçen en uzak cisim rekoru, evrenin erken döneminde ölen bir yıldızdan dünyaya ulaşan gama ışın patlamasına ait.

Fakat Hawaii'deki teleskobun tespit ettiği kuasar yüzlerce kez daha parlak.

BBC'ye konuşan Dr. Mortlock, 13 milyar yıl uzaktan ışık yayan bu gaz ya da toz bulutunun çevrelediği kara deliğin, kütle olarak bizim güneşimizden 2 milyar kat daha büyük olduğunu söyledi.

Kaynak: ntvmsnbc.com

K i t a p K u r d u

Şair Tezkireleri

Devletşah

"Şairlerin hal ve dereceleri hakkındaki bilgileri toplamak güç iştir. Zira şiir yazma eski zamanlardan beri insanlar arasında yaygın bir sanattır; şiirlerin yazıldığı dillerse sene ve devirlerin geçişi ile halden hale ve şekilden şekile girdiğinden bunları anlamak güçleşmiştir ve şairlerin ekserisinin isimleri gizlilik perdesi altında kalmıştır.

Bu kitabı tıpkı gökter gibi yedi tabakaya ayırdım. Bunun her tabakasında tahminen yirmi kadar fazıldan bahsedilmektedir. Ayrıca bu tabakalara, bazı fevâid ile Arap şairlerinin hayatından bahsedilen bir mukaddeme ve bugün şerefli şahsiyetleriyle cihanı süsleyen fazıl ve şairlerin ahvaline dair bir hatime ekledim. Bu cüretime vâkıf olan fazıllar af ve ıslah eteğini benim hatalarım üzerine örterler ve bu hareketimi kötölemeye çalışmazlar."

Döneminin ünlü hükümdarlarından Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'nin meclislerine sık sık katılmasının ve onların yardımıyla kültürel ortamlarda zaman geçirmesinin ardından en bilinen eseri olan Şair Tezkireleri'ni (Tezkiretü's-Şuara) 1487 yılında tamamladı. 9. yüzyıldan kendi dönemine kadar yaşamış olan İranlı şairlerin hal tercümelerini, yani hayat öykülerini aktaran bu yapıtı zaman içinde büyük ün kazanacak ve benzeri birçok tezkireye örnek oluşturacaktır.

Pinhan Yayınları, 2011, 688 Sayfa.

Dışişleri İskeleyi

Deniz BÖLÜKBAŞI

Dışişleri Bakanlığı'nın değişik kademelerinde çeşitli yurtiçi ve yurtdışı görevler üstlenmiş olan Emekli Büyükelçi Deniz Bölükbaşı Dışişleri İskeleyi'nde, önemli bölümü bugün de güncelliğini koruyan dış politika dosyalarının arka planını ve bilinmeyen yönlerini aktarıyor okura.

Ege gizli müzakereleri, Kıbrıs, Ermeni dosyası, "soykırım" yalanı, uluslararası hukuk yolları, AB hayal yolculuğu ve sanal müzakere süreci, azınlık tartışmaları, etnik bölücülük ve PKK terörü, ABD'nin Irak'ı işgali, 1 Mart Tezkeresi, Fener Rum Patrikhanesi, Heybeliada Ruhban Okulu, Yunanistan'la ilişkiler, Batı Trakya Türk azınlığı, Türk Boğazları...

İş Bankası Yayınları, 2011, 576 Sayfa.

Ardavirâfnâme

Ardavirâf

Ardavirâfnâme Sasaniler döneminde yaşamış ünlü Zerdüşt din adamı Ardavirâf'ın cenneti de içine alan ötelar dünyasına seyahatini, cennet, cehennem, berzah seferini konu alan Pehlevi kaleme alınmış son derece önemli bir eserdir. Ardavirâf, Pehlevi rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla bilge mubedler ve sufi din adamları arasında yer almaktadır. Farsça kaynaklarda onun peygamber olduğundan da söz edilmiştir.

Miracnâme'yi Ardavirâf adıyla da anılan orijinal metni Pehlevi dilinde kaleme alınmış olan eser, İslam inanışındaki birtakım değerlerle benzerlik göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Dil özelliklerinin yanı sıra dini ve tarihi önemi de oldukça büyüktür. Bu yüzden ünlü batılı araştırmacılar tarafından üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

İskender Avesta ve Zend'i yakıncı temel dini kaynaklarını kaybeden İrânşehr halkı dini gerçekleri yeniden öğrenmek amacıyla Ardavirâf'ı ruhlar alemine gönderir. Ruhu Çinvâd Köprüsü'nden geçtikten sonra Surûş ve Tanrı Azer onu ellerinden tutup "Arâf"tan geçirir. Önce cennetin tabakalarını tek tek gezip Hürmüz'ün makamına varan Ardavirâf daha sonra cehennemi ve cehennemliklerin durumunu görür. Günahkârların yaptıkları karşılığında verilen cezaları nasıl çektiklerini izler. Yedi gün yedi gece boyunca süren bütün bu geziden sonra Surûş ve Tanrı Azer onu yine Hürmüz'ün huzuruna getirir. Hürmüz ona "Cehenneme düşmemek için doğruluk ve dinin yolundan gitmelerini" emreder. Ardavirâf, insanların dünyasına döndüğünde bu gördüklerini anlatır ve bilge bir katip de bütün anlatılanları yazıya geçirir.

Ardavirâfnâme, 101 bölümden oluşur. 13. bölümler Ardavirâf'ın sefer hazırlıklarını, 415. bölümler Ardavirâf'ın seyahat süresince gözlemleri, cennet ve berzah tasvirlerini, 16101. bölüm cehennem ve günahkârların tasvirlerini anlatmaktadır.

III/IX. yüzyılın ortalarında yazılmış olan bu eserin en eski yazma nüshası IV/X. yüzyıla aittir. VII/XIII. yüzyıl şairlerinden Zerdüşt Behrâm Pejdû Ardavirâfnâme'yi Farsça'ya manzum olarak çevirmiştir. J. A. Pope tarafından The Arda Virâf Nâmeh/The Revelation of Arda Virâf adıyla 1816 yılında Londra'da yayınlanan ilk İngilizce çevirisiyle Ardavirâfnâme batı dünyasında da edebiyat çevrelerine ulaşmış, ardından İngilizce ve Fransızca diğer çevirileri yapılmıştır.

Ardavirâf, cennetcehennem seyahatine çıkan ilk gezgin, Ardavirâfnâme ise, ahiret alemine seyahati, ölümden önce rüyada iken ya da ruhi bir seyahatle cennet ve cehennemi gezme konusunda yazılmış en eski kaynaktır.

Pinhan Yayınları, 2011, 197 Sayfa.

Türk Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar

Mehmet PERİNÇEK

Mehmet Perinçek'in Rusya'daki arşivlerden yararlanarak hazırladığı bu çalışmada incelenen konular ve ortaya konulan belgeler, Osmanlı-Çarlık, Kurtuluş Savaşı/Cumhuriyet-Sovyet dönemlerine aittir.

Türk Rus/Sovyet diplomasisi tarihini farklı alanlarda cereyan etmiş olaylar üzerinden derinleştiren kitapta, güncel iki olaya da yer verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk Rus Dostluk Cemiyeti Neden Kuruldu?

Türk ve Sovyet Ordularının Silah Arkadaşlığı

Mustafa Suphi Olayıyla İlgili Son Yazışmalar

Sadece Türkiye ve Sovyet Rusya'da Olan Bakanlık

Ruslar Mustafa Kemal'i Niçin Kutlamak İstedi?

Komünist Enternasyonai, Atatürk'e İzmir Suikastını Nasıl Değerlendirdi?

TürkSovyet İlişkilerinde Futbol Nasıl Bir Rol Oynadı?

Sovyetlerin Gözüyle 1930'larda Türk Mucizesi

Stalin ve Saraçoğlu Savaşın Hemen Başında Ne Konuştu?

Lenin ve Atatürk'ün Vasiyeti

Kaynak Yayınları, 2011, 379 Sayfa

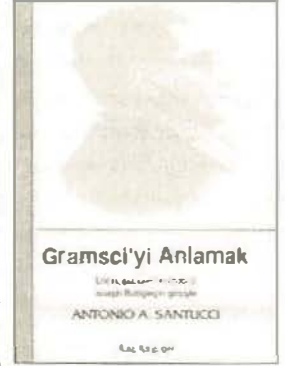
Gramsci'yi Anlamak

Antonio A. SANTUCCI

Yirminci yüzyılın en değerli aydınları arasında, çalışmasını ölümünden sonra, Antonio Gramsci'ye nazaran daha zor erişilebilir vaziyette bırakan herhalde kimse yoktur. Ancak bu, onun yüzyılın belki de en iyi tanınan ve en büyük etki yaratan İtalyan düşünürü olmasını engellememiştir. Bunu, büyük ölçüde, yaşamlarının önemlice bir bölümünü Gramsci'nin çalışmalarını metodolojik olarak organize etmeye

ve çözümlemeye adanmış iki bilim adamına borçluyuz: Valentino Gerratana ve Antonio A. Santucci. Siyasal kuram tarihindeki pek çok alandaki derin bilgilerini ironik ve uzlaşmaz bir zekayla ve biraz melankoliye de çalan esprili bir mizaçla birleştirmiş olan bu büyük yetenekten neden daha fazlasını beklememiştik? Santucci, Gramsci metinlerinin filolojik çözümlemesinde en önde gelen bilim adamı olmasının yanında, Gramsci ve Hapishane Defterleri Üzerinden, onun bir parçası olduğu tarihsel dönem hakkındaki eleştirel çözümlemeleriyle de ün salmıştı. Bu nedenle Santucci, hem filolojik bilgeliğiyle, hem de pek çok denemede ifadesini bulan kendi çalışmasıyla, bilhassa da "komünizmsiz" bir dünyada Gramsci'nin devam eden önemine ilişkin düşünceleriyle hatırlanmalıdır.

Kalkedon Yayınları, 2011, 192 Sayfa.

Mısır ve Mısırlılar

Douglas J. BREWER, Emilly TEETER

Üç bin yıldan daha uzun süren Mısır uygarlığının incelendiği Mısır ve Mısırlılar kitabı, tarihin bu en zengin, en karmaşık ve en gizemli erken dönem toplumuna kapsamlı bir giriş sunmaktadır. En üst düzey siyasetten Mısırlıların günlük kaygılarına kadar geniş bir alanı kapsayan kitap din, dil, sanat, mimari, kentler ve mumyalama gibi Mısır kültürünün ve toplumunun tüm yönlerini araştırmaktadır. Arkeolojik kaynakları ve yazılı metinleri bir araya getiren yazarlar, okuyucuya Mısır'ın olağanüstü antik kültürü hakkında özgün ve kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Geniş kaynakça, sözlük, hanedan kronolojisi, konuyla ilgili okuma önerileri ve oldukça zengin resimleri ile bu kitap Eski Mısır toplumunu ve uygarlığını merak eden ve araştırmak isteyen herkes için temel bir kaynak kitaptır.

Arkadaş Yayınları, 2011, 280 Sayfa.

Tartışma Sanatının İncelikleri

Arthur SCHOPENHAUER

Tanış olup tartışmaktan maksadın "iş kolay kılmak" olduğu söylenir. Fakat günümüzde en kolay işleri bile içinden çıkılmaz hale getiriyoruz. Niye bütün tartışmalarımız sarpa sarıyor? Neden hakikati aramak dururken öne sürdüğümüz şeylerin tehine önyargıların bizi tutsak etmesine izin veriyoruz? Hatta izin vermekle kalmayıp davayı bile bile yokuşa sürmenin, dolayısıyla hakkı adaleti engellemenin yollarını arıyoruz?

Schopenhauer Kitaplığı'nın bu onuncu kitabında düşünür bütün ömrünce çok çektiği ve çektiklerini yeri olsun olmasın, bulduğu her fırsatta dile getirmekten çekinmediği: "İnsan doğasının yetersizliklerinin üzerini örtmek için kullandığı eğri yolları", "inatçılık, kendini beğenmişlik ve namussuzlukla yakından akraba olan dar kafalılık ve yetersizliğin" sinip pusuya yattığı yerleri bir bir açığa çıkarıyor.

Say Yayınları, 2011, 120 Sayfa.

Zor Saat

Thomas MANN

XX. yüzyılın en büyük yazarlarından kabul edilen Thomas Mann, tüm dünyada edebiyat okurlarının vazgeçilmezleri arasında.

Zor Saat Toplu Öyküler 1, Thomas Mann'ın 1893-1912 yılları arasında kaleme aldığı, aralarında "Küçük Bay Friedemann", "Tristan" ve bu kitaba adını veren "Zor Saat" gibi ünlü örneklerin de bulunduğu 23 öyküyü içeriyor.

Thomas Mann, Alman dilinde öykü anlatımına yeni bir soluk getirmiş, gerçekçi ayrıntıları etkin bir biçimde kullanmıştır. Gördüğü bir resmi ya da dinlediği bir müziği öykünün merkezine yerleştirerek etkileyici ve inandırıcı bir olay örgüsüyle besler. Öyküleri otobiyografik özellikler taşıırken evrenselliği de yakalar. Yaşadığı yüzyılın iyi bir gözlemcisi olan yazar, bu gözlemlerini yapıtlarına yansıtmakta ustadır. Öykülerindeki ortak izlekler, "kendinde olmayana sahip olma arzusu" ve "sanatçının çektiği acılar" olarak özetlenebilir.

Zor Saat, 1929 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Thomas Mann'ın yazarlık serüvenine nasıl başladığını merak eden öyküsevenler için kaçırılmayacak bir kitap.

Can Yayınları, 2011, 392 Sayfa.

Marx Neden Haklıydı?

Terry EAGLETON

Ünlü Marksist yazar Terry Eagleton, bu meydan okuma ve polemik kitabında, "Marksizm öldü, gününü doldurdu" iddiasının geçersiz ve dayanaksız olduğunu ortaya koyuyor. Marksizme yönelik en yaygın on itirazı özetleyip bunları tek tek çürütüyor. Marksizmin siyasi despotluğa yol açtığı, her şeyi ekonomiye indirgediği, insan doğasına safça inanan bir ütopyacılaşma saplandığı, bir tür tarihsel determinizm olduğu vb. iddialarını tekrarlayanların, Marx'ın düşüncelerini ne kadar acınası biçimde hicvettiklerini gösteriyor. Kapitalizmin, büyük krizlerle temellerine kadar sarsıldığı günümüz dünyasında, Marx Neden Haklıydı? önemli ve tam zamanında bir kitap olmanın yanı sıra cesareti, açık yürekliliği ve nesnelliğiyle de öne çıkıyor. Eagleton'ın her zamanki mizahi üslubu, zeka kıvraklığı ve anlatım berraklığıyla dikkati çeken bu kitap, hem akademik çevrelerin, hem de çok geniş bir genel okur kitlesinin ilgisini çekecek özellikte.

Yordam Yayınları, 2011, 270 Sayfa.

Doğu, Batı

Salman RUSHDIE

Salman Rushdie, bu kitap hakkındaki bir söyleşisinde şöyle diyor: "Bu hikâyeleri Doğu, Batı ismi altında yayınlamayı düşünürken en önemli konunun virgül olduğunu gördüm. Zira bana öyle geliyor ki, ben o virgölüm işte, ya da en azından o virgölde yaşıyorum."

Edebiyat tarihinin kadim şahsiyetleri ile popüler kültürün, masallar ile tarihin, fantastik ile gerçekliğin keşiştiği bu dokuz hikâye, Doğu ile Batı karşılaşınca neler olduğunu anlatıyor. Fakir bir çekçekçi, inanılmazı gerçekleştiren Bombay'da film yıldızı oluyor; Kristof Kolomb, Kraliçe Isabella'yla ilişkisini "tamamlama" hayalleriyle kendinden geçiyor; iki çocukluk arkadaşı, fantezilerinde diplomat olup Uzak Yolu mürettebatına katılarak Hindistan'ın yakın tarihine tanıklık ediyorlar.

Can Yayınları, 2011, 184 Sayfa.

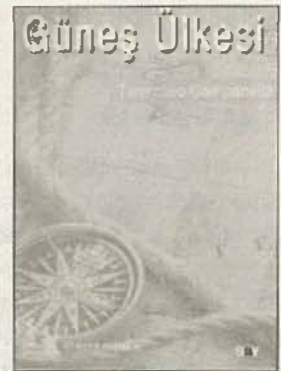
Güneş Ülkesi

Tommaso CAMPANELLA

Yapıtları en az on cilt tutan Campanella'nın uzun süren yaşamı tam bir özgürlük mücadelesidir. İtalyanca olarak kaleme aldığı Güneş Ülkesi, yaşamını adadığı "özgürlük" düşüncesinin ve otoriteye karşı boyun eğmezliğinin simgesi gibidir. Bu büyük yapıt, ona ilk kez yaklaşanlar için ilerlemekte tereddüt edilecek büyük ve gür bir orman ya da bir labirent havası verir. Aynı zamanda 30 yıllık hapislik hayatının yarattığı öfkeyle birlikte Campanella'nın ateşli ruhundan yayılan bir çılgılık; insanları cehalet uykusundan uyandıran ve kederli dünyalarından çıkmaya çağıran bir çan sesi gibidir.

Güneş Ülkesi, adaletsizliğin bilincinde olan, toprağından sürülmüş, zorunlu ihtiyaçlarını bile karşılamakta güçlük çekmiş ve bunun acısını taşımış bir insanın, adil ve dayanışmacı, baskı ve sefaletten arınmış bir toplum düşünün somutlaştırıldığı bir ideal kent tasarımıdır. Mutlu bir Cumhuriyetin betimlemesi olan bu küçük kitap, 17. yüzyılda Fransa'da ve Almanya'da konuşulup tartışılmış; 19. yüzyılda pozitivistler ve sosyalistler arasında yayılmıştır. Avrupa tarihine ve kültürüne karşı aldığı mesafe ve ele aldığı ekonomik kolektizmin yanı sıra üslubu ve doğallığıyla da dikkat çekmiştir.

Say Yayınları, 2011, 112 Sayfa.

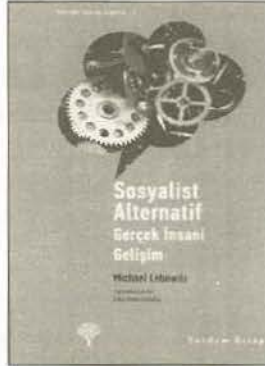
Sosyalist Alternatif

Michael LEBOWITZ

Michael Lebowitz'e göre "iyi bir toplum, insani potansiyelin tam bir gelişimine olanak sağlayan toplumdur". Lebowitz, böyle bir toplumun mümkün olduğunu ikna edici bir şekilde ileri sürüyor. Kapitalizmin bu iyi toplum kavramından ne kadar uzak olduğu, temel özelliklerinin üstünkörü bir şekilde incelenmesiyle bile görülebilir. Kapitalizmde öncelik tanınan, insani gelişme değil nüfusun küçük bir azınlığınca el konulan kârlardır. Kâr ile insani gelişme arasında bir çatışma söz konusu olduğunda öncelik kârdan yana olur.

Lebowitz, Sovyetler Birliği ve Çin deneyimleri ile Venezuel'a'da devam eden sürecin eleştirel bir değerlendirmesini yaparak alternatif toplum anlayışını inşa ediyor. Ona göre iyi toplumun üç özelliği olmalıdır: Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçi denetimine dayanan toplumsal üretim, komunal ihtiyaç ve amaçların karşılanması.

Yordam Yayınları, 2011, 176 Sayfa.

İmkânsız Özerklik

Türk Şiirinde Modernizm

Yalçın ARMAĞAN

Sanatçının kendisine sorduğu "sanat, toplum için midir, sanat, sanat için midir" sorusuna verilen cevap, sanatçının "özerk" alanını kısıtlar. İkinci Yeni şiirine gösterilen dirençten yola çıkılarak eleştirel bir "anlatı" kurmayı amaçlayan İmkânsız Özerklik: Türk Şiirinde Modernizm, 1950'li yılların ikinci yarısında Türkçe edebiyatta yaşanan "modernist" dönüşümü anlamak için bu edebiyata verilen tepkilerin nedenlerini sorguluyor. İkinci Yeni'nin özerk bir şiir dili inşa etmesinin bu şiire gösterilen direncin asıl nedeni olduğunu iddia eden Yalçın Armağan, özerklik karşıtlığının hangi saiklerle ve nasıl şekillendiğini göstermeyi deniyor. Yazar, Türkiye modernleşmesinin ilk döneminden başlayarak, kendi hassasiyetleri nedeniyle, edebiyatın ve daha özelde şiirin özerklik karşıtlığı ile kendini var etmeye çalıştığını ileri sürerken, bu karşıtlığın inşası sırasında hangi taktiklerin geliştirildiğini inceliyor.

İletişim Yayınevi, 2011, 159 Sayfa.

Birinci Haçlı Seferi 1096-99

David NICOLLE

Birinci Haçlı Seferi'nin başlangıcından sonuna kadar yaşanan tüm önemli muharebeler: Eskişehir pususu, Selçuklu-Dânişmendli ittifakı, Antakya kuşatması, Kudüs kuşatması, Askalân savaşı...

1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı büyük bir bozguna uğratarak Anadolu'ya giren Türklerin ilerleyişini durduramayan İmparator I. Aleksios 1095 yılında Batı Avrupa'dan yardım istedi. Papa II. Urbanus'un çağırısı ve Keşiş Pierre'in (l'Ermite) ateşli vaazları ardından toplanan Birinci Haçlı Ordusu Avrupa'yı katederek "Kutsal Topraklar"a doğru ilerlediler. Onları kendi içinde bölünmüş durumdaki bir İslam dünyası karşılayacaktı.

Doğu ile Batı'nın birbiriniyle sadece savaşmakla kalmayıp, ilk kez bu boyutta tanışmalarına da sahne olan Haçlı Seferleri'nin perdesi böyle açıldı.

İş Bankası Yayınları, 2011, 96 Sayfa.

Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına

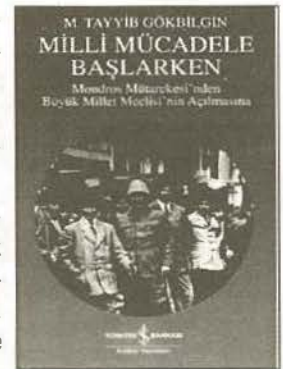
M. Tayyib GÖKBİLGİN

Yakın Tarihten Kaynaklar ve Belgeler Dizisi, ilk kitabı olan Mithat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal'inden sonra M. Tayyib Gökbilgin'in Milli Mücadele Başlarken adlı çalışmasıyla sürüyor.

Milli Mücadele Başlarken, Cumhuriyet döneminde yetişmiş ilk kuşak tarihçilerden Tayyib Gökbilgin'in, alanında öncü olmuş bir çalışması. 1934'te üniversitelerde verilmeye başlanan İnkılap Tarihi dersleri radyoda ve gazetelerde de yayımlanmış. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının önde gelenleri dersleri bizzat vermişti. Yakın tarihi konu alan bu ilk derslerin içeriğinde kişisel tecrübeler ve yaklaşımlar önemli ölçüde belirleyiciydi. Bu dersleri izleyen dönemlerde Milli Mücadele yıllarını akademik yaklaşımla ele alan az sayıdaki çalışmalardan biri olan Milli Mücadele Başlarken, bir tarihçi titizliğiyle farklılaşmış ve öne çıkmıştır.

Bu eser, yayınevimizde ilk cildi 1959'da, ikincisi 1965'te basılan ve uzun zamandır baskısı bulunmayan bu öncü çalışmanın tamamının tıpkı basımından oluşmaktadır.

İş Bankası Yayınları, 2011, 670 Sayfa.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde, eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular, çıraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan 3 okurumuza Kaynak Yayınlarının yayımladığı Yavuz Unat'ın "Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim" adlı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Ağustos 2011 tarihine kadar eposta, faks veya posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

Çıraklık

Bir yarış alanının çevresi, aralarındaki uzaklık aynı olan, 12 bayrakla işaretlenmiştir. Yarışçılar, koşuya 1. bayraktan başlıyorlar ve yarışçılardan biri 8. bayra-

ğa 8 saniyede ulaşıyor. Bu yarışçı sabit hızla koşuyor ise, 12. bayrağa ne kadar saniyede ulaşır?

Kalfalık

5 vagon ve vagonlardan biraz daha uzun olan bir lokomotiften oluşan bir yük treni, tek hatlı küçük bir istasyonda yarım saatliğine duruyor. İstasyonun, 2 vagon ile bir lokomotifin sığacağı uzunlukta, bir manevra hattı da var. İstasyona 10 dakika sonra gelecek olan bir yolcu treni için hat ne şekilde serbest hale getirilebilir?

Ustalık

9 rakamlı sayılardan, 11'e bölünebilen, en küçük ve en büyük sayıları bulunuz?

Temmuz ayı cevapları

Çıraklık

Bu paylaşımdan Ahmet kârlı çıkmıştır. Çünkü bir cismin dengede olması demek, denge noktasına göre kuvvet momentlerinin birbirine eşit ve ters yönlü olması demektir. Bir kuvvetin momenti, "kuvvet x kuvvet kolu" şeklinde ifade edildiğinden, dengenin varlığı, denge noktasının her iki tarafında kalan parçaların eşit olmasını gerektirmez. Kısa kuvvet kolu olan taraftaki parçanın ağırlığı, uzun kuvvet kolu tarafındaki göre daha büyüktür.

Kalfalık

Etiketlerin, 2 Beyaz, 2 Siyah ve Beyaz-Siyah şeklinde yazıldıklarını varsayalım. En etkin çözüm yolu, "Beyaz-Siyah" etiket taşıyan kutuyu seçerek içinden bir msket alarak örneklemeye başlamaktır.

Ustalık

Size bu soruyu sormak ve saat 12'de saatleri ayarlamak yerine, doğru çalışmayan saatleri tamirciye götürmem gerekirdi! Ancak, tamirciye gitseydim bilmece hazırlamaya vaktim kalmayacaktı.

Tamirleri yapılan saatlerimizin hepsi, bir dakikalık yaklaşıklıkla, çalışıyor artık. Getelim cevabımıza:

Duvar saatinin dakikaları biraz uzun; bir saat içinde, 58 dakika tıklıyor.

Masa saatinin dakikaları ise biraz kısa; duvar saatinin bir saati süresinde, 62 dakika tıklıyor. Duvar saatinin 58 dakikasında (gerçekte 60 dakika) masa saati:

$58 \times (62 / 60)$ dakika tıklar. Bu dakikalar süresinde (gerçek 1 saat) çalar saat ise:

$58 \times (62 / 60) \times (58 / 60)$ dakika tıklayacaktır. Bu dakikalar süresinde (gerçek 1 saat) kol saati:

$58 \times (62 / 60) \times (58 / 60) \times (62 / 60) = 59,86$ dakika tıklar. Demek ki, kol saati, her gerçek saat başına 0,14 dakika kaybetmektedir. O halde,

$19-12 = 7$ saatte $7 \times 0,14 = 0,98$ dakika kaybedecektir. Dolayısı ile, kol saati saat 19:00 yerine 18:59'u gösterecektir.

Düşün Yazıları

ATATÜRKÇÜ TÜRK KÜLTÜR DERGİSİ

İKİNCİ SAYISI ÇIKTI!..

Abone Koşulları:

Yurt İçi:
3 Aylık: 15.00-TL.
6 Aylık: 30.00-TL.
12 Aylık: 60.00-TL.

Yurt Dışı:
3 Aylık: 30.00-TL.
6 Aylık: 50.00-TL.
12 Aylık: 80.00-TL.

Posta Çeki: Haydar Çakmak-8706523
Banka Bilgisi: Haydar Çakmak
T. C. Ziraat Bankası Antalya Şubesi,
Şube Kodu: 36, Hesap No: 45976141-3003,
IBAN: TR17 0001 0000 3645 9761 415003

D&R Mağazaları • Kitapsan Mağazaları • Kabalıç Kitabevleri
Remzi Kitabevleri • Doğu Kitabevi • Bilgi Kitabevi
Turhan Kitabevi • Yakın Kitabevi • Sergi Kitabevi

İlkin Oran Yayınları

Adres: Kilitli Mah. 3842 Sk. Deniz Apt. No: 17, D: 8, K: 4, Kaşpa-ANTALYA
Telefon ve Faks: 0 242- 227 11 94
Etil: ilkinoranyayinlari@gmail.com - ilkinoranyayinlari@hotmail.com.tr

Ö d ü l l ü S ö z c ü k B u l m a c a s ı

SOLDAN SAĞA:

1) Meslek Yarısı isimli betiğinde, "Hep yazdım, hep yazdım... Ama çok istediğim, çok özendiğim, çok niyetlendiğim halde, hayatımda hiç günlük tutmadım. Vaktim olmadı. Yazmaktan, gazete için yazmaktan olmadı" diyen; "Kadın Olmak" ve "Kara Sevda" isimli betikleri de üretilmiş, Uluslararası Basın Enstitüsü'nün ilk kez 2011 yılında verdiği Basın Özgürlüğü Diyalogu Ödülü'nü kazanmış gazeteci ve yazarımız. / Van yöresine özgü halay türü bir halk oyunu.

2) 1926-1998 yılları arasında yaşamış, canlandırdığı kötü adam rolleriyle ün yapmış sinema oyuncumuz. / Natülmort, peyzaj ve portreleriyle tanınmış, 1905-1986 yılları arasında yaşamış ressamımız.

3) Maden külçelerinin eritilip arındırılması. / Ankara'nın 5 km. kuzeyindeki ünlü höyük.

4) Terbiyesiz kimse. / Kastamonu'nun bir ilçesi. / Bitkilerden elde edilen ilaçlarla bir hastalığı iyileştirmek.

5) İnce görünmek için kullanılan esnek iç giysisi. / Dost, yakın arkadaş. / Paramızı simgeleyen harfler.

6) Kemiklerin yuvarlak ucu. / Borazankuşu da denilen, Güney Amerika'da yaşayan bir kuş. / Boru sesi.

7) Brezilya'ya Angolalı köylüler tarafından getirilen, dövüş figürlerinin ağır bastığı bir halk dansı. / Afrika'da yaşayan büyük bir antilop.

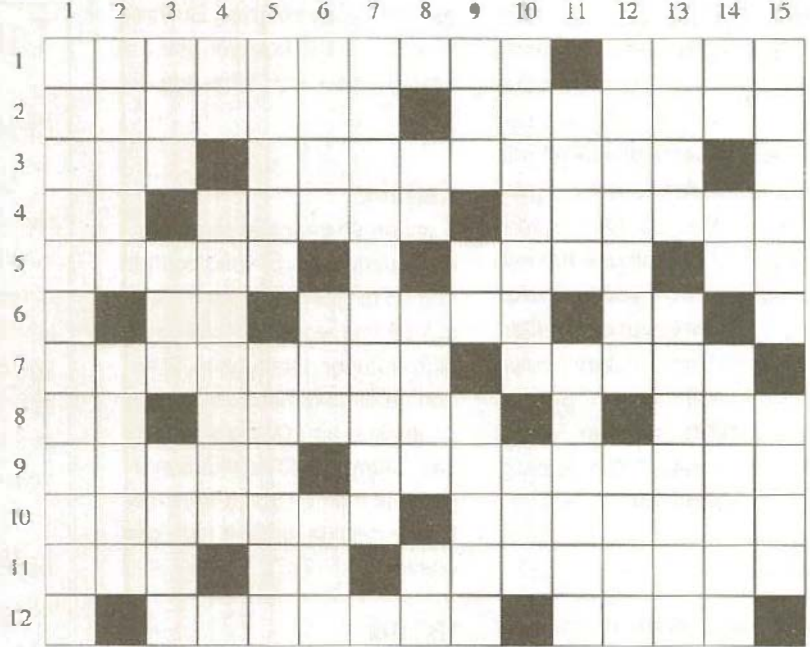
8) Bir haber ajansının kısa yazılışı. / Mürdesenk olarak da bilinen ve kurşun oksit mineralinin doğada rastlanan iki biçiminden biri (diğer masiko). / Türk Tabipler Birliği'nin kısa yazılışı.

9) Kalabalık, yoğun insan topluluğu. / De-rebeylik.

10) Döl yatağındaki gelişmesini bir etene içinde tamamlayan canlılar için kullanılan sözcük. / Adana'nın Kozan ilçesinde, MÖ 3. yüzyıldan kalma ünlü kale.

1) Eski Mısır'da erkeklik ve üreme tanrısı. / Sodyum elementinin simgesi. / Argoda, "ilgisi yok, ne ilgisi var" anlamlarında kullanılan bir söz.

12) Gürcülenin büyük bölümüne verilen ad. / At, aslan gibi hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kıllar.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) 1900-1959 yılları arasında yaşamış, kübist anlayıştan yola çıkarak gerçekleştirdiği yapıtlarıyla Türkiye'de modern resmin gelişmesinde önemli rol oynamış ressamımız.

2) Yunan mitolojisinde güzel sanatların dokuz perisinden biri. / İradesizlikten ileri gelen sürekli cansızlık.

3) Senaryosunu Yılmaz Güney'in yazdığı, Şerif Gören'in yönetmenliğini yaptığı 1981 yılı yapımı film. / Çoğu tek parça kadın giysisi. / Eski dilde kötü, çirkin, alçakça.

4) Hollanda'nın plaka imi. / Pişmiş toprak, cüruf ve çimento karışımından yapılmış, delikli briket türü.

5) Halk dilinde, kapı, pencere üstüne kemer yerine konulan kalın ağaçlar. / Yunan mitolojisinde barış tanrısı.

6) Oyunda berabere kalma. / İlişkin, de-ğin. / Libya'nın plaka imi.

7) Coğrafyada, anadenizbilim.

8) Şaşma belirten bir ünlem. / İsviçre'de bir ırmak. / Kinetik Enerji'nin kısa yazılışı.

9) Japonya'nın Küşü Adası'nda bir yanardağ. / İlaç. / Bazı kâğıt oyunlarında istenen kartın yerine konabilen kart.

10) Kısa ve özlü söz, veciz. / "... budak salmak" (Karmaşık bir biçimde yayılıp genişlemek).

11) Eski dilde yumuşak başlı, itaat eden. / Halk dilinde mart ayına verilen ad.

12) Tahıl tanelerinden veya patates gibi yumrulardan özel yöntemlerle çıkarılan una benzer bir madde. / Eskiden ağır hapis mahkûmlarının boynuna geçirilen demir halka.

13) "Bilimler, ilimler" anlamında eski sözcük. / Eski dilde, bir örneğe göre davranma, benzemeye çalışma.

14) Endonezya'nın plaka imi. / Satrançta bir taş. / Yunanistan'ın orta doğu kesiminde antik bir yerleşim bölgesi.

15) Belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği işi ile ilişkisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimse. / Arnavut yemini.

1	E	R	E	N	D	I	Z	A	T	A	S	Ü	I	R
2	M	U	S	T	A	F	A	H	O	R	A	S	A	N
3	R	N	A	N	K	A	R	A	T	L	C	A		
4	E	I	R	E	K	I	R	A	I	R	G	A	T	
5	A	K	A	T	L	A	R	M	I	Ç	O	L	A	
6	R	N	A	H	T	T	A	Z	I	K	I	R		
7	O	K	T	A	R	E	N	R	A	N	Z	A		
8	L	E	P	I	S	T	E	S	A	P	S	E	Ç	
9	A	R	I	Z	A	I	K	O	N	A	S	S		
10	T	R	A	M	A	K	E	L	N	E	S	İ	L	
11	A	V	I	S	I	R	I	N	R	E	D	E		
12	A	T	E	I	S	T	E	T	A	N	T	E	K	

Temmuz sayımızın bulmaca yanıtları

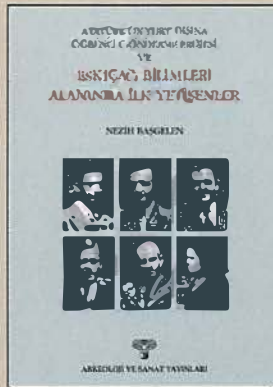
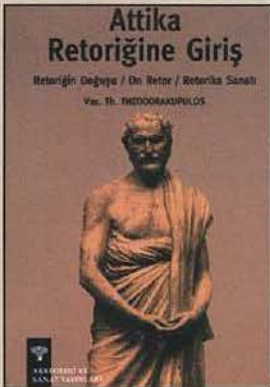
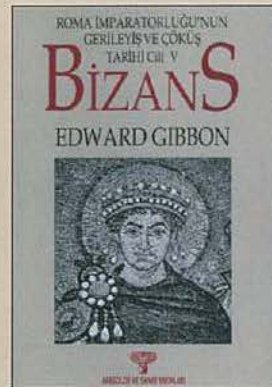
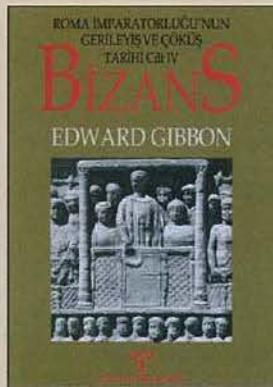
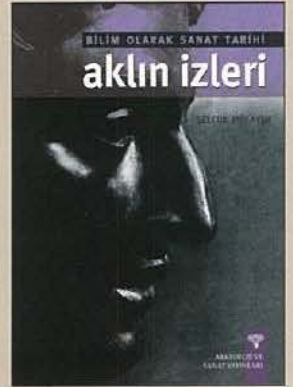
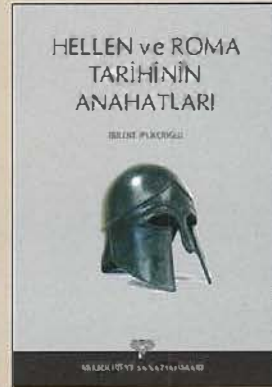
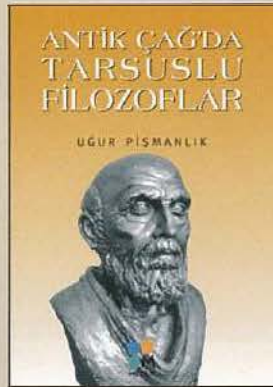
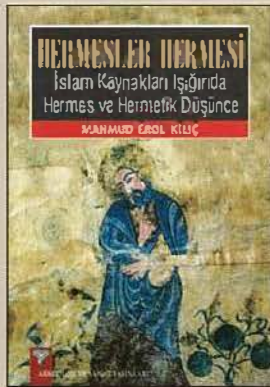
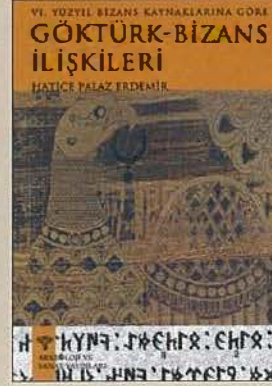
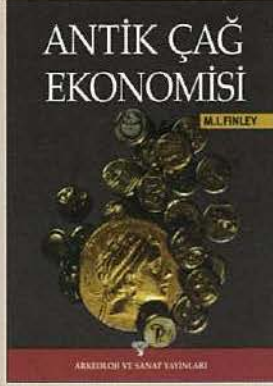
Temmuz ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Hikmet UĞURLU / ANTALYA, Batın İCİLİ / İSTANBUL, Fatma ÖZBEK / İSTANBUL Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Anatole FRANCE'in "Tanrılar Susamışlardı" adlı kitabını kazandılar.

Ağustos ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Yavuz UNAT'ın "Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim" adlı kitabını kazanacaklar. Bulmaca çözümlerini bilimveutopya@gmail.com adresine de gönderebilirsiniz.

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

33 YILDIR TOPRAĞIN ALTINDAN, KÂĞIDIN ÜZERİNE...

İnternet sitemizde,
yukarıdaki ürünler
Yaz 2011 boyunca
%30 İNDİRİMLİ

Her türün brodi kurti ile gümüşü alıy veriş, 80 TL üzeri yurtiçi siparişlerinizde
kargo bedava. "HALET ÇAMBEL - NİMET ÖZGÜÇ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
2010 Yılı Kültür Sanat B'çyük Ödülü" kitabımızı **bediye** ediyoruz.

tıklayın www.arkeolojisanat.com
Seçin, indirimli alın, istediğiniz kitaplar kargoyla adrestinize gelsin...

Yeniçarşı Cad. No: 16/A, Galatasaray, İstanbul Tel.: 0 212 249 92 26 Fax: 0 212 244 31 64
Siparişleriniz için özel tlf. hattı 0212 245 68 38 / postaçekli hesabı: Beyoğlu Postanesi 1051024

**Türkiye
Enerjisini
Topluyor**

**Ev Hanımları
Enerji Tasarrufunu
Öğreniyor!**

"... 20 yıllık bir buzdolabım vardı, faturalarım da çok yüksek geliyordu, eğer A sınıfı bir buzdolabı alırsam faturamın düşeceğini öğrendim. Eşim ile gittik değiştirdik, gerçekten de elektrik faturam çok daha düşük gelmeye başladı.."

Nimet Hanım - Sinop

www.turkiyeenerjisinitopluyor.com

PROFİLO

dayanıklı ev aletleri

